

Madách Könyvtár - Új folyam 2.

II. Madách Szimpózium

Szerkesztette: Andor Csaba

A sorozat eddig megjelent kötete:
1. I. Madách Szimpózium (1995)

**A Palócföld és a Madách Irodalmi
Társaság közös kiadása**

**Salgótarján - Budapest
1996**

A II. Madách Szimpózium támogatói voltak: a Balassagyarmati Polgármesteri Hivatal, a Fráter Erzsébet Középiskolai Leánykollégium (Balassagyarmat), az Intell RB Rt. (Budapest), a Madách Imre Általános Iskola és Művelődési Ház (Szügy), a Madách Imre Városi Könyvtár (Balassagyarmat), a Nemzeti Kulturális Alap (Budapest), a Nógrád Megyei Közgyűlés, a Palócföld (Salgótarján), a Rákóczi Szövetség (Budapest) és a Szügyi Polgármesteri Hivatal (Szügy)

**Ez a könyv a Balassagyarmati Önkormányzat
támogatásával jelent meg**

© Bene Kálmán, Benes Istvánné, Csáky Károly, Györffy Miklós, Kozma Dezső,
Krizsán László, Madácsy Piroska, Nagy Ervinné,
Radó György örököse

Készült Szegeden, 1996-ban.
Felelős kiadó: Pál József,
műszaki szerkesztő, borító: Andor Csaba

ISBN 963 04 5908 6
ISSN 1219-4042

Tartalom

Bevezetés

Markó Antal: Üdvözlő beszéd

Fábián Jánosné: Üdvözlő beszéd

I. A kézirathoz közeledve

Benes Istvánné - Andor Csaba: Madách Imre kiadatlan verse

Győrffy Miklós: Széljegyzetek Madách novellai *Feljegyzései* margójára

II. Az életrajz tényei

Krizsán László: 48 Madácha - Madách 48-a

Nagy Ervinné: Madách Imre rajzmestere

III. Értékelések és feldolgozások

Bene Kálmán: Vajda János kritikája *Az ember tragédiájáról*

Madácsy Piroska: Aurélien Sauvageot és tanítványai Madáchról

Kozma Dezső: Két erdélyi Madách-bemutató

IV. A kultusz

Csáky Károly: A szlovákiai Madách-kultusz és a nagykürtösi Madách Napok

Radó György: Madách Imre ősei

Előszó

Könyvtárunk újabb kötete a II. Madách Szimpózium előadásait tartalmazza. A szimpózium ezúttal már egésznapos rendezvény volt, amelynek nyitányaként 1994. szept. 30-án délelőtt a Madách Irodalmi Társaság megtartotta alakuló ülését Szügyben.

A délelőtti előadások után a résztvevők Alsósztrégován, a Madách emlékműnél helyezték el a társaság koszorúját, majd a délutáni-esti órákban Balassagyarmaton, a Fráter Erzsébet Középiskolai Leánykollégiumban folytatódtak az előadások.

A társaság legfontosabb céljai között határozta meg a szimpóziumok évenkénti megtartását, s az elhangzott előadások megjelentetését.

Bevezetés

A Madách-kutató halandó, a Madách-kutatás halhatatlan. Hölgyeim és Uraim, tisztelt Hallgatóság! Amikor ezt a mondatot néhány hónappal ezelőtt egy levélben leírtam Tarjányi Eszternek, mintegy magyarázatként: miért is kérem Öt a soron következő Madách Szimpóziumok társszervezésére, még nem tudtam, hogy néhány héttel később szomorú aktualitást kölcsönöz az iménti megállapításnak egy haláleset: július 2-án elhunyt Radó György költő, műfordító, irodalmár. Érdemben méltatni őt ismerői, kortársai tudják; én csak a Madách-kutatót tudom Önöknek bemutatni.

Radó György sok egyéb szellemi szenvedélye mellett a színpad szerelmese volt és a nyelveké. Feleségére, Kormos Márta művésznőre bizonyára sokan emlékeznek, akik a hatvanas években színházba jártak vagy a korabeli filmeket ismerik. E szenvedélyek nyomán nem csoda, ha *Az ember tragédiája* és szerzője is felkeltették az érdeklődését.

Harminc évvel ezelőtt kezdte el publikálni *Az ember tragédiája* fordításairól szóló tanulmány sorozatát. A közel kétszáz folyóiratoldalon publikációt utóbb meg lehetett volna jelentetni könyvként is, erre azonban már húsz évvel ezelőtt sem akadt vállalkozó. Így aztán a *Filológiai Közönyt* évtizedeken át módszeresen gyűjtők meglehetősen szűk táborán kívül legfeljebb a különlenyomatokkal rendelkezők vagy a könyvtárakban bújárkodók ismerik ezt a monumentális munkát. A fordítók közül sokakkal kapcsolatban állt, sőt volt, akit éppen ő bátorított újabb fordítás elkészítésére. Maga is bele-belejavított a fordításokba; tehette: több tucat nyelvet is jól ismert. Így pl. a portugál nyelvű kiadás megjelenése után javítási javaslatait elküldte a fordítóknak. Meg is lett az eredménye: rövidesen megjelent a második, javított portugál nyelvű brazil kiadás, amelyet így dedikált a két fordító egyike, Rónai Pál: „Radó Gyurinak ezt a 2., javított kiadást ugyanolyan szeretettel küldöm mint az első, de most már szégyenkezés nélkül.” A lengyel nyelv régi nagy szerelmei egyike volt (akárcsak az ukrán), így aztán érthető, hogy elégedetlen volt a lengyel fordításokkal. A hetvenes évek egyik lengyel rendezője, Hebanowski is elégedetlen volt velük, ezért nekilátott, hogy a készülődő gdanski előadáshoz újra lefordítsa. Radó György személyében olyan segítőtársra talált, aki folyamatosan lektorálta az egyes színek elkészült fordításait.

A hetvenes évek végétől Madách élete kezdte el mind jobban foglalkoztatni őt, s ezzel párhuzamosan egy irodalomtudományi módszer – tegyük rögtön hozzá: az orosz formalista-strukturalista eljárások legjobb hagyományait követő módszer –, amelynek magyarországi meghonosításában úttörő szerepet játszott. Ez a modern szláv módszer, amely a túlideologizált irodalomtudományi módszerek antitéziseként született, az életrajzi krónika volt. Madách különösen alkalmasnak látszott egy életrajzi krónika megírására, hiszen a személye, munkássága, tevékenysége körüli ideológiai viták meglepően élesek voltak, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy múlt századi alkotó volt. Szokás ezt is az elmúlt negyven (most már negyvennégy) évvel, s főképp Lukács Györggyel kapcsolatba hozni. Az igazság az, hogy inkább százharmincegynéhány évről beszélhetünk, hiszen Erdélyi János bírálata óta *Az ember tragédiája* az ideológiai vitákban olyan kitüntetett szerepet játszott, amelyet irodalmi művek csak ritkán szoktak játszani.

Persze a Madách Imrével kapcsolatos tények közzététele már jóval az életrajzi krónika előtt megkezdődött. Krizsán László, majd az ő munkásságát folytatva Leblancné Kelemen Mária, Kerényi Ferenc s mások is szükségét érezték annak, hogy a Madách Imrére vonatkozó tényeket mielőbb, s a lehető legteljesebb mértékben publikálják. Radó György nem utolsó

sorban éppen ezekre a munkákra támaszkodott, ezeket használta fel mintegy nyersanyagként a *Madách Imre életrajzi krónika* megírásához.

A nyolcvanas évekre a Madách-kutatás defenzívába szorult. Nem mintha nem lehetett volna bárkinek és szinte bárhol kutatni, de a publikálási lehetőségek erősen megfogyatkoztak. A Gondolat Kiadó mintegy utolsó gesztusként még kiadta Horváth Károly könyvét 1983-ban, s persze Madách műveinek különböző kiadásaiban is látott fantáziát a könyvszakma, de attól kezdve lényegében Nógrád megyére hárult a Madách Imrével kapcsolatos tudományos könyvkiadás. Azt ugyan senki sem merte kimondani, hogy Madách nógrádi szerző volt - ugyan mi dolga lehet vele egy országos kiadónak? Ilyen szélsőséges álláspont tehát nem hangzott el, csupán ennek szellemében viselkedtek kiadóink: az Akadémiától a Zrínyiig. Csoda, hogy ilyen körülmények között nagyszerű munkák sora - amelyeknek jelentős hányada más országokban, ahol valóban létezik akadémiai könyvkiadás, az Akadémiai Könyvkiadónál jelenik meg - egyáltalán megjelenhetett. A *Madách Imre életrajzi krónika* - sok más, a Madách-kutatás szempontjából alapvető művel egyetemben - Salgótarjánban jelent meg 1987-ben. Sajnos a megyei megjelenést szó szerint kell vennünk. Kulturális életünk - elmúlt és jelenlegi - abszurdítására mi sem jellemzőbb, mint hogy a megye határain túl nem is terjesztették a könyvet. Olyan ez, mintha egy pohár tokaji szamorodniért legalábbis Tállyára kellene utaznunk. Az az élet más területein elképzelhetetlen abszurd helyzet, amely a honi könyvkiadás bizonyos területeit jellemezte és ma is jellemzi, azért is szót érdemel, mert nem kizárólag Madách Imrét vagy az élete és életműve iránt érdeklődőket sújtja. Ha egy könyv vagy egy folyóirat csak természetellenes módon juthat át a megye határain, akkor milyen eséllyel juthat el az ország határain túlra?

Radó Györgynek azonban nem szegte kedvét, hogy a kutatók egy szűk csoportján kívül könyvének még a megjelenéséről se nagyon szerezhettek tudomást az érdeklődők. (A Könyvvilág ilyen és hasonló „egzotikus” kiadványok megjelenéséről sohasem számolt be.) Újabb Madáchcsal kapcsolatos könyvekbe kezdett, amelyek közül az egyiknek meg is érte a megjelenését. A Móra Ferenc Kiadónál, az *Így élt* sorozatban jelent meg *Így élt Madách Imre* címmel az utolsó életrajzi regény.

A szerző még éveken át sok más Madách-vonatkozású témával foglalkozott, de az ország könyvkiadói után lassan a megyei kiadók is beszüntették az ilyen jellegű könyvkiadást. Érthető: a szűken vett megyei vonatkozású témák megjelentetését végképp nem lehetett elvárni az országos könyvkiadóktól, így azok értelemszerűen előnyt élveztek a megyei könyvkiadásban; a labda visszakerült volna az országos könyvkiadókhöz, ha lehetett volna még ilyesmiről beszélni. De addigra már nem lehetett.

Nemcsak a könyvek, hanem - meglehet, a színpad iránti vonzalom miatt - a látvány is foglalkoztatta Radó Györgyöt. Jó másfél éve azzal fogadott, hogy tervet nyújt be a Magyar Televízióhoz egy tizenöt részes tévésorozatra. Mondanom sem kell: *Az ember tragédiája* adaptációjára gondolt. Valami olyasmit válaszoltam neki, hogy nemrég Balassa Zoltán is felvetette a megfilmesítés gondolatát, igaz, ő inkább mozifilmre gondolt. Teltek-múltak a hetek, hónapok; közben a filmszakma sem tétlenkedett. Amennyire visszaemlékszem: következő látogatásom során azzal álltam elő, hogy hagyja a televíziót, bízva inkább az egészet egy szakemberre. Hiszen véletlenül éppen van egy fiatalember, aki rátermettnek látszik egy ilyen film megrendezésére! Kezdjük el tehát fénymásolni *Az ember tragédiája* eddig megjelent nyolc angol fordítását, aztán csomagoljunk! Nem, nem megyünk sehová; a csomagot feladjuk postán Spielbergnek, kezdjen vele amit tud, amit akar. Ő elég rátarti ahhoz, hogy az ürjelenetet, ha művészileg úgy tartja helyesnek, kivigye az ürbe; ilyen apró technikai nehézségen igazán nem fog fennakadni. Az ötleten jót mulattunk, elképzelve Spielberget,

amint az óvilágból érkező többkilós küldemény felbontásával bíbelődik, s tanácstalanul nézi a *Tragédia* nyolc angol fordítását.

Radó György azon - főképp Magyarországon - alig ismert irodalmáraink egyike volt, akinek 80. születésnapja alkalmából két évvel ezelőtt rendeztek egy nemzetközi fordításelméleti konferenciát. A Szombathelyen, 1992. nov. 13-14-én megrendezett tanácskozás jelmondata ez volt: *Transfere necesse est*. Az „Élni nem fontos...” kezdetű ismert ókori mondás sajátos folytatása: „fordítani viszont muszáj”.

Végül szeretnék köszönetet mondani támogatóinknak.

A II. Madách Szimpózium fővédnöke változatlanul a *Palócföld*. A rendezvényt idén Szügy Önkormányzata, továbbá a Művelődési Ház és Könyvtár, Balassagyarmat Önkormányzata, a Fráter Erzsébet Középiskolai Leánykollégium és a Madách Imre Városi Könyvtár (Balassagyarmat), Nógrád Megye Közgyűlése (Salgótarján), a Rákóczi Szövetség, a Nemzeti Kulturális Alap, valamint cégem, az Intell RB Rt. (Budapest) támogatta.

Markó Antal

Üdvözlő beszéd

Hölgyeim és Uraim! Markó Antal vagyok, a település polgármestere. Önök közül engem már sokan ismernek. Tisztelettel köszöntöm Önöket; nagyon örülök, hogy immár második alkalommal községünk adhat otthont az Önök rendezvényének. Nagyon remélem, hogy ma és holnap úgy fognak elmenni ebből a két, szívemhez közelálló kis Nógrád megyei faluból, Szügyből és Csesztvéből - és Balassagyarmat városból -, hogy jövő évben is fogunk itt találkozni.

Mielőtt megkezdenék a munkát, engedjék meg nekem, hogy a községről néhány dolgot elmondjak; nagyon rövidre fogom fogni. Nem dicsekvésként mondom el, hanem a tények közléseként. Azt bizonyára Önök is tudják, hogy ez egy szlovák nemzetiségi település, és hál'Istennek most már évtizedek óta békében és tisztességben élnek itt szorgalmas emberek és asszonyok. A község Nógrád megye azon kevés települései közé tartozik, ahol mindig történik valami; szerencsére ezek a mi esetünkben inkább pozitívumok, mint negatívumok. Ha megengedik, összefoglalom, ami néhány rövid év alatt történt; csak a legfontosabbakat emelném ki.

1989-ben a község egy teljes, korszerű közvilágítási rendszert kapott; időközben egészséges vezetékes víz épült, ezzel egyidőben megkezdődött a település szennyvízcsatorna és tisztító telepének építése, majd a telefonhálózat fejlesztést is sikeresen végre tudtuk hajtani. S ha minden jól megy, két hét múlva a község fennállásának történetében egy nagyon jelentős esemény előtt állunk: a csatorna és a vezetékes gáz ünnepélyes átadására, fáklyagyújtásra készülünk.

Ezek után elmondhatjuk azt, hogy az infrastruktúránk teljeskörűvé vált, amit úgy gondolom, hogy nem sok Nógrád megyei 1400 lelket számláló település mondhat el magáról. Meggyőződésem az, hogy nemcsak ennek, de az országban sok hasonló kistelepülésnek jót tett az a fajta parlamenti rendszer, aminek kapcsán ilyen jellegű beruházások építéséhez lehetett csatlakozni, és rendkívül örülök annak, hogy ebben a községben az embereket nem kellett sokat győzködni azért, hogy ezek elkészüljenek. Nagyon sokat áldoztak ezért a község lakói; úgy gondolom, hogy erőfeszítésük meg fogja hozni majd az eredményt.

Még egyszer jó munkát kívánok Önöknek, érezzék jól magukat; azzal búcsúznék, hogy ismét találkozunk majd: jövőre, Önökkel, ugyanitt.

Fábián Jánosné

Üdvözlő beszéd

Immár második alkalommal adhatok otthont a Fráter Erzsébet Középiskolai Leánykollégiumban a Madách Szimpóziumnak. Rendkívül nehéz helyzetben vagyok, hiszen olyasmit kellene mondanom, ami érdekes lehet a jelenlévők számára. Azért bízom abban, hogy sikerült megtalálnom azt a pontot, ami talán ezt a II. Madách Szimpóziumot érdekesebbé teheti.

Második alkalom - még rövid az idő, rövid a történelmi múlt, amire visszatekint ez a konferencia, mégis rengeteg élmény, rengeteg eredmény, ami már eddig is összejött ebből a kezdeményezésből. Andor Csaba kért fel, hogy köszöntsem a résztvevőket; nem második éve, hogy ebben az intézményben, ebben a kollégiumban itthon van. Hadd mondjam el azt, hogy a Madách Irodalmi Napoknak nagy hagyományai vannak Csesztvén, megrendezik minden évben, és valamikor négy esztendővel ezelőtt ő előadást tartott, és én megszólítottam azzal, hogy jöjjön el a mi Kollégiumunkba, és legyen segítségünkre abban, hogy az itt tanuló diáklányokhoz hozza közelebb Madách Imre személyét, és természetesen Fráter Erzsébetet is.

Igazán nagy merészség volt négy esztendővel ezelőtt (is) ezt a nevet kezdeményezni felvenni: Fráter Erzsébet. Gondolom, még ma is sokan megütköztek ezen. De hadd mondjam el a tisztelt jelenlévőknek azt, hogy a névválasztásnál igazán úgy készültünk, s úgy készítettük fel a diákjainkat arra, hogy tiszta szívvel, őszintén válasszanak nevet maguknak, hogy megismertettük velük több olyan nő-egyéniség életét, akiknek Balassagyarmathoz valamilyen köziük van, s valamiről nevezetesesek. Ilyen volt pl. Veres Pálné, és Fráter Erzsébet neve is felvetődött. Mert ha az ember a világot járja és megkérdezik, honnan jött, ha azt mondja: Magyarországról, sokaknak nem mond semmit ez a név. Különösen nem, ha Balassagyarmatot is említi. De ha azt mondja: Imre Madách, akkor már messze földön, nyugaton is felkapják a fejüket az emberek, s azt mondják: „igen, az egy híres hely lehet.” Nos, Fráter Erzsébet neve azért vetődött fel - s egyébként a diákok részéről vetődött fel igényként -, hogy mindenképpen nő legyen a névadó. (A kollégium előző névadója Geissler Eta volt.) Tehát a névválasztásnál, amikor erre készültünk, Veres Pálné neve is felvetődött, és megismerték sorra-rendre a kollégisták ezeket a nő-egyéniségeket, akiknek Balassagyarmathoz valamilyen kötődésük volt. Egy esztendőn át tartott az ismerkedés a leendő névadóval. Hadd mondjam el: őszinte öröömre szolgál, hogy Nagy Ervinné, aki itt ül közöttünk, segítségünkre volt e munkában, hiszen ő is vállalta, hogy Veres Pálné életútját megismerteti a kollégistákkal, hogy ők valóban szívük szerint válasszanak a megye ismert nőalakjai közül. Aztán eljött a választás napja, amikor is a diákközösség összegyűlt az ebédlőben, ahol az imént a vacsorát elfogyasztották a kedves vendégek, és megismerték mind a két nő életútját. Előbb Veres Pálnéét, majd Fráter Erzsébetét. Szünetet tartottunk az ismertetők között. A szünetben úgy nézett ki: a diákság 75-80%-a jött el a szavazásra. Aztán elhangzott Fráter Erzsébet életútja. Itt kell megemlítenem T. Pataki László újságíró, aki segítségünkre volt abban, hogy megismertesse a névadónk életútját - ő írta a *Lidérccláng* című monodramát Fráter Erzsébet életéről. Ezt hallgatták meg a kollégisták. És a szavazás végeredménye: 72%-ban Fráter Erzsébet került elfogadásra. Drámai volt a hangulat, a diákközgyűlés, egyáltalán a lehetősége annak, hogy ilyen sorsdöntő kérdésben önekik titkos szavazáson lehetőségük van javaslatot tenni. Természetesen utána az következett, hogy kíváncsiak voltunk arra, miért Fráter Erzsébetre esett a választás, hiszen korábban sokan nyilatkoztak Veres Pálné mellett, mivel egyértelműen pozitív volt az életútja, tevékenysége példamutató. Nagyon egyszerűen fogalmazhatjuk meg az érzést, amit én

egyértelmű következtetésként vontam le: szolidárisak voltak a szerencsétlen sorsú asszonnyal. Egyik diáklányunk úgy fogalmazott: „azért szavaztam Fráter Erzsébetre, mert édesanya volt, mert gyerekeket nevelt.” Ezt követően az Önkormányzat elé terjesztettük a névválasztást, s 1990. november 6-án Balassagyarmat Város Önkormányzata jóváhagyólag a Fráter Erzsébet nevet adta az intézményünknek; azóta viseljük. Sokan megszólhatnak ezért, sokan hitetlenkedve, kétkedve mondják: micsoda példaképet mertünk a diáklányok elé állítani ilyen névvel. Úgy gondolom, nem ez a fontos, hiszen az igazi példaképek azok nem biztos, hogy teljesen makulátlanok, hiszen az ember a hibájával együtt kell hogy legyen, ami. Azóta, amióta ezt a nevet viseljük, célkitűzésünk az - és úgy gondolom, a tudományos szimpóziumnak is célkitűzése -, hogy minél kevesebb fehér folt maradjon az ismeretlenségben. A mi intézményünk vezetési céljai között is az szerepel, hogy az itt lakó diáklányokat lehetőségeinkhez képest a legmesszebbmenőkig készítsük fel arra, hogy igaz emberek legyenek, vállalják önmagukat, hibáikkal, erényeikkel együtt, ne restelljék a tévedéseiket, merjék bevallani, így lehet azokat javítani.

I.

A kézirathoz közeledve

Benes Istvánné - Andor Csaba

Madách Imre kiadatlan verse

A közelmúltban egy eddig ismeretlen Madách-vers kéziratának fénymásolata került a Petőfi Irodalmi Múzeumba. A kéziratot jelenlegi tulajdonosa, Khoór Miklós édesapjától, dr. Khoór Ödöntől (1890-1964), a Sopronban élő és praktizáló főorvostól és kéziratgyűjtőtől örökölte. (fia, dr. Khoór Ödön szintén orvos.) A kb. 138 × 114 mm-es kéziratlap rektóján az alábbi (az aláírás kivételével!) autográf, ceruzaírásu szöveg áll:

*Nem mondom: kebled templomát
Mi szellem lakja lány!
Nem hogy mint isten Hóreben
Szemed sugárzatán
Ég. S ajkad azt mint rózsza, harmat
Az égnek, - méz szókká olvasztja át
Kacagná ismerőd hogy ily
Sápadtan fest szavam
És vakmerőnek tartaná
Ki tőled messze van. -
Nem mondom azt sem: Emlékezz reám
<Emlékezz reám>
Mit álljon a név romlott sír fokán
Ha nincs fölötte könyező
Kedves, barát, gyermek szülő?
S e lap - úrnéja hogy ha felede
Lessz - múlt tavasznak sárga levele*

Madách.

A fólió verzóján a provenienciára utaló megjegyzést találunk: „Nagyanyja néh. Szontagh Antonia gyűjteményéből dr. Szontagh Antal ajándéka. 1919. aug. 31.”

Mivel az elmúlt évtizedekben publikált, korábban ismeretlen Madách-kéziratok túlnyomó többsége levél volt, a jelen vers előkerülését különleges esetnek kell tartanunk, annak ellenére, hogy az, mint dr. Khoór Ödön gyűjteményének egyik darabja, szakmai körökben már sok évtizeddel ezelőtt ismert volt. A Soproni Múzeum egykori igazgatója, dr. Csatkai Ödön nemcsak kiállította a kéziratot, de mindent megtett annak érdekében, hogy országosan ismertté tegye azt.

A 70-es években Khoór Miklós az Országos Széchényi Könyvtárban bejelentette - számos más felbecsülhetetlen értékű kézirattal együtt - a tulajdonában lévő Madách-kéziratot, ott azonban azok megjelentetésére nem vállalkoztak, csupán a megvásárlásuk iránt tanúsítottak érdeklődést.

Az alábbiakban a három legalapvetőbb kérdést próbáljuk meg „körüljárni”. Az első a Madách-filológia állandóan visszatérő kérdése: mikor születhetett a vers?¹ A második a provenienciára vonatkozik: kinek a tulajdonában lehetett eredetileg? A harmadik: ki lehet a

címzettje? Elméletileg a kérdések össze is függhetnek egymással: első megközelítésben nem elképzelhetetlen, hogy a kéziratlap legkorábbi tulajdonosa az a valaki volt, akihez a vers szól.

Ámbár éppen Madách esetében egy ilyen feltételezés önkényes: lehet, hogy valamelyik barátjának küldte el a költő a versét, mint ahogy arra jónéhány példát találunk levelezésében, főképp a Lónyay Menyhértnek küldött ifjúkori levelek között.² De elméletileg előfordulhat az is, hogy közlési szándékkal küldte el vagy adta át a verset valakinek. Látni fogjuk, hogy jelen esetben egyik lehetőség sem valószínű.

A Madách-versek keletkezéséről

Madách Imre verseinek *kéziratai* - korábbi tudásunk szerint - döntően három korszakból származnak: 1839-40-ből, 1846-47-ből és 1864-ből. Az első korszakban születtek a *Lant-virágok* versei, a másodikban a *Nógrádi képcsarnok* c. gyűjtemény néhány verse (látni fogjuk azonban, hogy éppen a *Nógrádi képcsarnok* esetében ennek ellentmond a grafológiai szakvélemény: azt is kései lejegyzésnek kell tartanunk), ám Madách legtöbb versének kéziratot forrását csupán abban a mappában találjuk meg, amelynek lapjai élete utolsó évéből származnak.³ A sajtó alá rendezési céllal született gyűjtemény forrásai nem maradtak fenn. A költő versei esetében csakúgy, mint drámáinál, a már elkészült munka forrásait, jegyzeteit általában megsemmisítette, s így az életének különböző időszakaiban keletkezett verseit néhány kivételtől eltekintve csakis abban a végső formában ismerjük, ahogyan azokat 1864-ben lejegyezte.

Ez a körülmény félreértések forrásává vált. Így pl. Palágyi Menyhért bizonyos reminiscenciák alapján feltételezte, hogy a *Fagy-virágok* ciklus Lujza halála után több mint tíz évvel született.⁴ Ebben a konkrét esetben bizonyíthatóan félreértésről van szó. A versek egyik tartalomjegyzékében a *Lujza leánytársához* cím mellett találjuk Amália nevét, s alatta *A fagyvirágok felolvasása után* címet. Ez azt jelenti, hogy a *Fagy-virágoknak* legalábbis volt egy olyan korai változata, amelyet Gyürky Amáliának olvasott fel a költő, s ez az életrajzi adatainak ismeretében csakis házasságkötése előtt lehetett.⁵

Az alkotói munka leegyszerűsített felfogása napjainkig számos tárgyszerűtlen, s éppen tárgyszerűtlensége miatt, ha nem is feltétlenül hamis, de mindenképpen vitatható állásponthoz vezetett. Csak egyet említenék ezek közül. Az elmúlt félszázadban megsokasodtak azok a tanulmányok, amelyek Madách bizonyos költeményeiben *Az ember tragédiája* „előmunkálatait” látják. Félreértés ne essék: nem a módszer, nem a párhuzamok a vitathatók, hanem csakis a következtetések, amelyek figyelmen kívül hagyják a tényeket. Madách esetében ugyanis észre kell vennünk, hogy az evolucionista és a pozitivista felfogás más-más eredményre vezet. Ha pl. *A halál költészete* c. vers és a *Tragédia* között párhuzamot mutatunk ki, akkor ebből az evolucionista felfogás szerint az következik, hogy a „fejlettebb”, kimunkáltabb mű, a *Tragédia* később keletkezett, s annak az „előzménye” többek között az említett költemény. A pozitivista éppen fordítva gondolkodik: a *Tragédia* az előzmény *A halál költészete* képest, hiszen az utóbbi egyetlen fennmaradt kézírata 1864-ből származik, amikor a szerző már rég túl volt főművének második, „tetemesen javított” kiadásán is. Ha nem is feltétlenül valamely tudományos irányzat, de legalábbis a józan ész azt diktálná tehát, hogy pl. ebben az esetben kölcsönhatást tételezzünk fel: bizonyára létezett *A halál költészete* egy korai változata, amely megelőzte s valamilyen értelemben „előlegezte” a főművet, ezt a változatot azonban nem ismerjük. A végső, ma ismert változatnál viszont már az ellenkező irányú hatással is komolyan számot kell vetnünk.

Madách esetében tehát (csakúgy, mint más alkotóknál) az alkotás datálásánál különbséget kell tennünk aközött, hogy mikor született a gondolat vagy érzés, mikor annak valamilyen megnyilvánulási formája (egyik vagy másik mű, egy nyilatkozat, egy levél), s végül mikor született a mű kézírata.

Proveniencia

Induljunk ki abból, amit a kézirat eredetéről a hátoldalára jegyzett írás mond. Bár a Szontagh-család esetében a családfa meglehetősen „szövevényes” (a gyakori endogámia teszi azzá: ugyanazok a hölgyek egyazon táblázatban megkettőzve: mint leszármazottak is és mint házastársak is szerepelnek), azért az Nagy Iván művéből megállapítható, hogy Madách barátjának, a Horpácson élő Szontagh Pálnak (a konszangvinikus kapcsolat mellett) a sógornője volt Szontagh Antónia, Szontagh IV. Sámuelnek az első felesége. Közös gyermekük Szontagh Tivadar volt, aki ugyancsak rokon lányt, Szontagh Blankát vette nőül, s az ő gyermekük volt az 1864-ben született Szontagh Antal.⁶ A kézirat tulajdonosa, Khoór Miklós igen sokat tett annak érdekében, hogy tisztázódjék: pontosan kinek a tulajdonából juthatott édesapja a becses kézirathoz. Kutatása szerint - amelyben dr. Könczöl Dániel, a Szent János Kórház Orvosi Könyvtárának vezetője segítette - legvalószínűbben nem dr. Szontagh Antaltól, hanem sokkal inkább iglói Szontagh Félix dr.-tól juthatott hozzá a kézirathoz. Dr. Szontagh Félix (szül.: Lőcse, 1859) előbb a régi Szent János Kórházban praktizált, ahol a gyermekbetegségek kezelő orvosa volt, majd az új Szent János Kórházban volt a gyermekosztály főorvosa. 1918-19-ben a spanyol náthával kapcsolatos cikkei keltettek érdeklődést.

A kézirat tulajdonváltásai azt sejtetik, hogy Madách barátjától, az agglegény Szontagh Páltól kerülhetett, annak halála (1904) után a kéziratlap későbbi tulajdonosához, Szontagh Antóniához. Első megközelítésben legalábbis ez a legvalószínűbb lehetőség. Két körülményt azonban érdemes mérlegelnünk. Az egyik az, hogy Szontagh Pál ismerte a Madách-család tagjait, s közülük pl. Madách unokaöccsével, Balogh Károllyal élete végéig jó viszonyban volt.⁷ Érthetetlen tehát, miért nem került a kéziratlap még az ő életében a költő fia, Madách Aladár tulajdonába, holott pl. a *Nógrádi Képcsarnok* c. versgyűjteménynek a Szontagh-féle változata is a tulajdonában volt.⁸ Egyébként is, ha valaki, úgy Madách Aladár minden jel szerint nemcsak örizte, de amennyire lehetett, gyűjtötte is a Madách-kéziratokat. Mégis egy másik „gyűjtő”, Szontagh Antónia tulajdonában volt ez a kéziratlap. Meglehet, a „gyűjtemény” szó az ő esetében nem valamiféle célzatos gyűjtés eredményét jelöli, hanem csak egy esetlegesen a tulajdonába került kollekciót.

Mindent egybevetve: nem zárható ki annak a lehetősége, hogy Szontagh Pál életében vagy az ő halála után került sógornője tulajdonába a kéziratlap, az összehasonlító vizsgálat mégis egy másik (ettől egyáltalán nem független!) lehetőséget valószínűsít. Ez az összehasonlítás abból indul ki, hogy ha az összes ma ismert Madách-kézirat tulajdonváltásait nézzük, úgy azok között egyedül a *Szegény dal* az, amely eredetileg Szontagh Pál tulajdonában volt, de annak sem az autográf változata, hanem a korabeli tisztázata.⁹ (Tőle a *Szegény dal* kúriájának későbbi tulajdonosához, Mikszáth Kálmánhoz került.) Ezzel szemben Szontagh Antal több Madách-kézirat tulajdonosa volt: jelesül a tíz Nagy Ivánhoz írt levélé s a Rákóczy Jánoshoz írotté.¹⁰ Mivel ez utóbbi is bizonyíthatóan Nagy Iván tulajdonában volt, így feltehetjük, hogy a Szontagh Pálhoz hasonlóan ugyancsak utód nélkül s ugyancsak Horpácson elhunyt történész tulajdonában volt eredetileg a kéziratlap.

Ezen a ponton a további megfontolások értelmüket veszítik: Nagy Iván óriási kéziratos gyűjteményében szinte mindenre találunk példát, s emellett az egymás közti ajándékozás vagy csere sem kizárt, hiszen Nagy Iván és Szontagh nemcsak Madáchcsal, de egymással is igen jó viszonyban voltak halálukig (1898, 1904).

Annyit azért megállapíthatunk, hogy Horpácsról származhatott a kézirat, még ha nem is tudjuk: eredetileg Nagy Iván vagy Szontagh Pál tulajdonában volt-e. Mint ahogy az is kérdéses: közvetlenül Madáchtól került egyikük tulajdonába, vagy további tulajdonost, netán tulajdonosokat kell feltételeznünk.

Hasonlóképpen nehéz megállapítani, hogy pontosan kinek a tulajdonából jutott dr. Khoór Ödön a kézirathoz, bár mint említettem, Khoór Miklós feltevése szerint nem kizárt, hogy dr. Szontagh Félixétől. Azon a bordó kartonon, amelyen a kézirat, mint kiállítási tárgy is helyet kapott, a bal alsó sarokban a következő tulajdonosi megjegyzést találjuk: „Vettem: 1939. november”. Eszerint az egykori ajándékozás után 20 évvel került csak dr. Khoór Ödön tulajdonába a kéziratlap. (Kérdéses persze, hogy élt-e még 1939-ben dr. Szontagh Félix, netán egy családtagja volt az eladó.)

A kézirat fizikai jellegzetességei

A két legfeltűnőbb jellegzetesség: ceruzairású a kézirat, de tintairású az aláírás. Az előzetes grafológiai álláspont azonban már korábban, a fénymásolat alapján megszületett, s az volt a lényege, hogy bár a vers Madách-autográf, az aláírás valószínűleg nem az, hanem legvalószínűbben egy Madách-rokoné. (A fénymásolaton a mára egyaránt elhalványult ceruza- és tintairás között végképp nem lehetett különbséget tenni.) Az eredeti kéziratlap vizsgálata megerősítette, hogy utólagosan, s más személy által „aláírt” kéziratlappal állunk szemben. Ennek csupán egyik külsődleges megnyilvánulása, hogy eltérő az íráshoz használt eszköz.

A kéziratlap fizikai jellemzőit akkor érthetjük meg igazán, ha a tartalomra is odafigyelünk! Egy vers első fogalmazványával állunk szemben, amelynél föl sem tételezhető, hogy eredetileg a címzett tulajdonában lehetett. A ceruzairás vagy az áthúzott sor mellett a vers kidolgozatlansága is emellett szól: rímnek, ritmusnak ilyen mértékű gyengéivel az ismert verskéziratok között gyakorlatilag nem találkozunk. Azok, még a sokszorosan átírt versek rekonstruálható legkorábbi verziói is, mintha kidolgozottabbak lennének. Megtévesztő persze, hogy az élete végén verseit újra lejegyző költő eleve egykor „kész”-nek tekintett változatokból indulhatott ki, azokat csiszolta, s így első fogalmazványt egyáltalán nem ismerünk. Meglehet, ez a kézirat éppen egy Madách-vers születésének korai pillanatáról tudósít, arról a pillanatról, amikor még szótagszám, rím, ritmus nem eldöntött: későbbi elhatározás függvénye. Egy biztos: formailag sem rokonítható a vers az ismert versekkel.

Madách egyébként általában nem írta alá a verseit. Címet azonban gyakorlatilag mindig adott nekik! Érdemes a kézirat további jellegzetességeit is megnéznünk: a mára kideríthetetlen szövegösszefüggés helyett legalább formai kérdéseket tisztázhatunk. A lap jobb széle „korabeli”. Ezt úgy kell értenünk, hogy a lapszél töredezettségét tekintve nem tételezhetünk fel valamiféle mesterséges hiányt, jóllehet Madách sorai nem egy esetben fizikailag a lapszálon végződnek. Talán a lap felső széle is korabeli; töredezettsége kisebb mértékű ugyan, ez azonban magyarázható a hajtogatás, tárolás jellegzetességeivel. Ha esetleg fel is tételezzük, hogy a kéziratlap fölött cím állt, amelyet utóbb valaki el akart távolítani, még abban az esetben is ez csakis eszközök nélkül, pusztán a lap hajtogatása és tépése révén történhetett.

Merőben más képet mutat a lap alja és bal széle: a felső és jobb széllel ellentétben ez utóbbiak nem töredeztettek, hanem élesek, és sajátos ívük van, ami azt mutatja: kézi vágás eredményei. Egy nagyobb méretű lapból vagy füzetből vághatták ki ollóval a ránk maradt kéziratot.

Vannak további nyomok is, amelyek közül a legerőteljesebb, vélhetően legkorábbi hajtásnyom az igazán érdekes. Egészen valószínűtlenül 95 és 43 mm-es részekre tagolja a lap hosszabbik élét, ami azt jelenti, hogy bár nem kizárt: a felső lapszélből is hiányozhat valamennyi, az azonban bizonyos, hogy az alsóból jókora rész hiányzik. A hosszabbik darab képzeletbeli megkettőzése mindenestre 190 mm körüli eredeti magasságot sejtet, s ez valóban közel áll a Madách által főleg levelezésre használt kéziratlapok többségéhez, amelyek magassága zömében 180-220 mm közötti. Mégsem valószínű, hogy egy versíró füzetből kitépett lappal állnánk szemben; túl az eljárás értelmetlenségén vagy azon, hogy egy ceruzairású fogalmazvány nem illik egy versíró füzetbe, az sem valószínű, hogy azt a jelzett módon félbehajtották volna. Márpedig a hajtásnyom, aszimmetrikus helyzete miatt a kivágás előtti időből származik.

Egyedüli lehetőség tehát az, hogy egy eredetileg kb. 190 × 120 mm-es méretű kétfólióssá hajtogatott lap egyik fólióján állt a vers. E kétfóliós lapot az első hajtásra merőlegesen legalább még egyszer összehajtották. Ha a második fólión volt a vers, úgy feltételezhető, hogy az első fólión is szöveg állhatott, míg ha az elsőn volt, úgy lehetséges, hogy semmi mást nem tartalmazott a papír. A két lehetőség látszólag megkétszereződik, ha azt latolgatjuk, vajon maga Madách volt az, aki kivágta az egyik fóliót vagy valaki más.

Nos, Madách verseinek kéziratban fennmaradt gyűjteménye nem zárja ki egyik lehetőséget sem. Tény, hogy abban a 72-103. fóliók kisebb-nagyobb méretű lapok, amelyeken hasonló vágásnyomokat is találunk. Ezek a lapok formailag megfelelnek az újonnan előkerült lapnak, jóllehet általában tintaírásúak. Tulajdonképpen Madách költészetében egyetlen kéziratlap van, amely valamelyes rokonságot mutat a *Nem mondom...* kéziratával; a *Hős nő* című korai versének az a ceruzairású változata, amely Lónyay Menyhért tulajdonában maradt fenn.¹¹

Az mindenestre megállapítható, hogy akár a szerző, akár valaki más vágta ki a lapot, erre utólag, a vers születése után került sor. A lap bal szélén ugyanis rendellenesen kicsi a margó. Míg jobb oldalon hajlamos volt a szerző nem csupán versei írásakor - ahol ezt a sorok változó hossza indokolta -, de leveleiben is margót gyakorlatilag nem hagyva a lapszélig írni, addig bal oldalon egy kevés margót mindig hagyott. E kéziratnál azonban a bal oldali margó is valószínűtlenül keskeny, s ez amellet szól, hogy a vágásra a kézirat megszületése után kerülhetett sor.

Bizonyítékunk van arra is, hogy Madáchcsal valóban előfordult, hogy egy már (nem is tőle származó) írást tartalmazó lapra verset írt, amelyet aztán úgy eltett, hogy nemhogy ő maga, de a kutatók sem akadtak rá a közelmúltig. Ugyancsak a *Hős nő* c. versnek létezik olyan két apró (hátdoldalukon más valakitől származó szöveget tartalmazó), kézzel tépett cédulára írt variánsa, amely a mai napig a Madách-család levéltárában található.¹²

Tartalmi szempontból azonban nincs egyetlen ismert vers sem, amely rokonítható lenne a most előkerült fogalmazvánnyal.

A vers legvalószínűbb címzettje

Mégsem tehetünk mást, mint hogy Madách szerelmi költészetét számba véve, kísérletet teszünk a címzett személyének megállapítására. A grafológiai elemzés - mint látni fogjuk - hasonló eredményre vezet, mint a tartalmi elemzés. Eszerint korai, az 1840-es évek elején írt kézirattal állunk szemben.

A tartalmi elemzésnél a vallásos motívumnak tulajdoníthatunk különös jelentőséget. Ez Madách kései szerelmes verseiben meglehetősen ritka, de a korai versekben sem túl gyakori: leginkább a Lónyay Etelkához írt *Lant-virágok*ban és az *Idához* c. vers I. részében (*Templomban*) találhatunk vallásos motívumot. Kettőjük közül mégis inkább Ida jöhet szóba. Ez a fajta „rácsodálkozás” ugyanis - bárki legyen a címezett - egy szerelem korai, közvetlenül a megismerkedést követő korszakát valószínűsíti. A két említett hölgy közül azonban Lónyay Etelka nem túl valószínű címzett, vele ugyanis már 1839 elején megismerkedett Madách. Akkori verseivel azonban nehezen rokonítható a mostani, s írása is jelentősen eltért - még a *Lant-virágok* születése idején is - a kéziratétól.

Az egyetlen párhuzamba állítható részlet is egy olyan ismert verséből származik Madáchnak, amely szerelmi verseinek csoportosítását figyelembe véve „leginkább” Matkovich Idának szólhatott. (Egy Lónyay Menyhértnek írt levélből tudjuk, hogy azonos című verse már jóval azelőtt létezett Madáchnak, hogysem megismerkedett volna Idával. A versek kései csoportosításában mégis Idához írt versek között szerepel.) Az *Ige a múltból* című versben találjuk e sorokat: „Mit álljon még írás a síron, melyre már / A részvét könnyeket áldozni úgyse jár”.¹³ A „Mit álljon a név romlott sír fokán...” kezdetű rész legalábbis ezzel rokonítható.

Természetesen más ifjúkori szerelmek is szóba jöhetnek (pl. Lujza); oly kevés támpontunk van, hogy lehetőségeket teljesen kizárni szinte nem is tudunk. De ha egyik oldalon abból indulunk ki, hogy egy szerelmi fellángolás kezdetén fogalmazványként papírra vetett versről van szó, másik oldalon pedig abból, hogy a kézirat két szóba jöhető tulajdonosa közül Szontagh minden esetre együtt volt Madách Imrével a 43-as pozsonyi országgyűlésen, s a költőnek Ida iránti vonzalmára is utóbb emlékezett, akkor ismét csak Idát kell valószínű címzettnek tartanunk. (Mire Palágyi Menyhért megkezdte kutatásait, Lujzára sem Szontagh, sem más nem emlékezett már.) Ida tehát, ha nem is az egyetlen szóba jöhető, de minden esetre a legvalószínűbb címzett. Mindazonáltal a vers pozsonyi születése esetén a provenienciánál s a címzettnél is még további lehetőségekkel számolhatunk. Így mindenek előtt azzal, hogy a Szontagh Pált és Madách Imrét elszállásoló rokon, Huszár Károly (akinek Palágyi szerint az ismerkedés is történt) őrizte meg a kéziratot, s az ő lakhelyének (Tereske) valamint Szontagh és Nagy Iván lakhelyének (Horpács) közelsége adja a kulcsot a kéziratlap tulajdonváltozásaihoz. De szóba jöhet, ha nem is feltétlenül a kézirat megőrzőjeként, de címzettként a szállásadó lánya, Huszár Mária is, akihez - az alcímbe szereplő H. M. monogramból ítélve - vélhetően az *Egy táncvigalomban* c. vers szól. Végül egy harmadik szóba jöhető címzett a *Szőke Ipoly* ihletője: P., akiről egybetűs monogramján túl semmit sem tudunk, csupán azt feltételezhetjük, hogy ő is 1843 körüli szerelme lehetett Madáchnak.

A legvalószínűbb címzett, szemerei Matkovich Ida 1827. ápr. 13-án született és 1856-ban halt meg. Későbbi férjétől, beölsei Buday Sándor képviselőtől öt gyermeke született.¹⁴ Szontagh kicsit pontatlanul úgy emlékezett rá, hogy a hétszemélyes tábla tagjának, Matkovich Istvánnak a gyermeke volt,¹⁵ valójában azonban édesanyja gyászjelentéséből kitűnik, hogy Matkovich Lídia és Matkovich Sándor gyermeke, s nyilván szülei korai halála miatt nevelte őt a nagypapja.¹⁶

A rendelkezésünkre álló információk szerint 1843 őszén, a pozsonyi országgyűlésen találkoztak először, s talán utoljára a fiatalok.

Verseinek tanúsága szerint Madách csalódott a lányban, s a jelekből ítélve nem tudott megbocsájtani neki. Két olyan levéltöredéket ismerünk, amelyek arra vallanak, hogy Ida valóban szerethette a költőt. Lisznyai Kálmán írta Gyulai Pálnak 1843. nov. 1-jén: „Ida nem haragszik rád, s inkább örülne ha veled lehetne. Madácsba torkig szerelmes.”¹⁷ A másik levél már ‘44 februárjában íródott, s abban a költő nővére számol be édesanyjának a társasági élet eseményeiről. Idával kapcsolatban ezt írja: „Huszár Lajos beszéli, hogy Matkovics Ida nagyon szerelmes Emibe, és várja őtet”.¹⁸ („Emi” - a német Emeric nyomán - Madách beceneve; a családi levelezésben gyakorlatilag mindig így utalnak rá.)

Néhány hozzá írt versen kívül ez minden, amit Matkovich Idáról tudunk. A versekről a szerelmi költeményeknek egy sajátosan tagolt címjegyzéke árulja el a legtöbb információt, legalábbis ami a lehetséges címzetteket illeti.¹⁹ Eszerint hozzá írt vers az *Idához I. Templomban, II. Társaságban*, a *Szerelmem*, az *Ige a múltból*, a *csapodár átka* és a *Kérők*. Utóbbi a *Két kérő* címen fennmaradt vers korábbi címét jelöli. E verseket még kiegészíthetjük az *Emléklapokra* ciklus *Ida* versével.

Ha a szerelmi versektől meglehetősen távol álló *Két kérő* című versnek - legalább egy távoli analógia erejéig - valóban van valami köze Idához, úgy azt kell gondolnunk, hogy kezdetben „komoly szándékkal” közeledett a költő a lánynak, s a vetélytárs Gyulai Pál vagy Buday Sándor lehetett.

A vers funkciója

Láttuk, hogy a vers, bármilyen terve is volt vele a szerzőnek, fogalmazvány volt. Mindazonáltal nem mellékes, hogy mi lehetett vele a célja. Két jel is egyöntetűen arra utal, hogy emlékkönyvbe szánt verssel állunk szemben.

Mindenek előtt a cím hiánya jelzi ezt a szándékot. Valóban, egy emlékkönyvbe szánt versnek általában nincs címe; utóbb Madách is csupán a hölgyek keresztnévét tüntette fel a gyűjteményében, amikor az *Emléklapokra* ciklusban lejegyezte azokat. Ugyanakkor más verseinek volt címük (kivéve talán néhány alkalmi verset, így pl. verses leveleit, amelyeket szintén utólag láthatott el címmel Madách). A másik jel, ami emellett szól az utolsó előtti sor első fele: „S e lap úrnéja”. A vers tehát nem publikációs céllal született, hanem azért, hogy a tisztázat kéziratlapja a címzett tulajdonává váljék.

Ennek alapján mód nyílik egy további vizsgálatra is: az ismert rögtönzésekkel való egybevetésre. Tartalmi hasonlóság persze azokkal sem mutatható ki, s formailag is csupán az állapítható meg, hogy a Huszár Istvánhoz írt (H. I.-nak) versen kívül nincs még egy, amely ilyen terjedelmes lenne. Idát, mint lehetséges címzettet első megközelítésben el kell vetnünk, hiszen van az ő emlékkönyvébe írt ismert verse Madáchnak, de az nem hasonlít a mostanihoz. Ha azonban figyelembe vesszük - s ezt, mint látni fogjuk, a grafológus véleménye is megerősíti -, hogy az első rácsodálkozás, a szerelmi fellángolás idején születhetett a kézirat, míg az *Emléklapokra* ciklus *Ida* verse így indul: „Búcsuzásul ime, ime”, akkor azért nem elképzelhetetlen, hogy a két vers címzettje ugyanaz a lány volt. Ámbár meglehet, hogy olyasvalaki, aki az *Emléklapokra* ciklusban nem szerepel. A már említett P-n és Huszár Márián kívül akár Fráter Erzsébetre is gondolhatunk, akit valószínűleg már 1843-ban ismert Madách.

Irodalom

1. KERÉNYI Ferenc: *Madách Imre lírájának kronológiájáról*. Irodalomtörténet 1991. 2. sz. 377-385. l.
2. GYÖRFFY Miklós: *Madách kiadatlan levelei*. Irodalomtörténet 1959. 68-103. l
3. MADÁCH Imre: *Költemények*. OSzK Kézirattára, Fol. Hung. 1397.
4. PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*. Bp., 1900. 218-225. l.
5. MADÁCH Imre, i. m. 10. fólió.
6. NAGY Iván: *Magyarország családi címerekkal és nemzékrendi táblákkal*. X. k. Pest, 1863. 822. l.
7. BALOGH Károly: *Gyermekkorom emlékei*. PIM Kézirattára, V-an. 4306/1.
8. OSzK Kézirattára, Oct. Hung. 716. A jelzeten a Szontagh által írt kéziratot fűzet, s az abba behelyezett Madách-autográf változat található. Mindkettő Madách Aladárné Fekete Máriától került a Kézirattár tulajdonába.
9. ANDOR Csaba - LEBLANCNÉ KELEMEN Mária: *Madách Imre kéziratai és levelezése (Katalógus)*. Bp., 1992. 184. l.
10. ANDOR Csaba - LEBLANCNÉ KELEMEN Mária, i. m. 252-256. l.
11. OSzK Kézirattára. Analekta 11.586.
12. Magyar Országos Levéltár. P 481. LXXIV. cs. 78.
13. HALÁSZ Gábor (szerk.): *Madách Imre összes művei*. Bp., 1942. II. 36-37. l.
14. SCHÖNHERR Gyula (szerk.): *Magyar Nemzeti Zsebkönyv. II. Nemes családok*. Bp., 1905. 134-135. l. A kiadványban tévesen Markovits név szerepel.
15. PALÁGYI Menyhért, i. m. 113. l.
16. OSzK Kisnyomtatványtára. Gyászjelentések, XIX. század. Az „MA” kezdetű nevek között találjuk az 1832-ben elhunyt Matkovich Lídia gyászjelentését, amelyből kitűnik, hogy férje, Matkovich Sándor már négy évvel korábban meghalt, apja Matkovich István, gyermekeik: Ida és Pál.
17. SOMOGYI Sándor (szerk.): *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. Bp., 1961. 10. l. (A szerkesztő Idát Kövér Lajosné Komlóssy Idának gondolta. Mivel egyetlen más forrás sem tud róla, hogy a szóbanforgó hölgy Madáchba szerelmes lett volna, másfelől ugyanezen időpontban és helyszínen Madáchnak Matkovich Ida volt a szerelme, így valószínűleg róla van szó.)
18. OSzK Kézirattára. Levelestár: Madách Anna - id. Madách Imrénéhez. 5. levél.
19. MADÁCH Imre, i. m. 10. fólió.

Grafológiai esettanulmány
Madách Imre
„Nem mondom: kebled templomát...”
kezdetű, címnélküli versének kéziratáról

A vizsgálat célja:

- 1) a vers keletkezési idejének behatárolása
- 2) az aláírás sajátkezűségi ismérveinek feltárása, illetőleg az aláíró személyének megállapítása.

A vers keletkezési idejének vizsgálata

A ceruzával készült, áthúzásokkal javított írásos emlék - láthatóan - egy kényszerítő erővel, hirtelen felötlő gondolat alapján készülő versnek sebtében rögzített „piszkozata”. Ezt a felhasznált papír jobbszéle és több, a szöveg leírása előtt már meglévő hajtásai - gyűrődései -, a papírlapnak mint egy „éppen kéznél lévő” alkalmatosság volta is megerősíti.

A kézirat, s ily módon a vers keletkezési idejének behatárolására végzett vizsgálat - alapvetően - négy kérdéskör tisztázását tűzte ki eljárási feladatként:

- 1) Az általános, a többé-kevésbé minden emberre jellemző életkori sajátosságoknak, a személyiségfejlődés lélektani sztenderdjeinek feltárása a kézírásból.
- 2) A madáchi személyiség és fejlődés egyedi vonulatának összevetése a vers kéziratának vizsgálata során nyert megállapításokkal.
- 3) Madách Imre fellelhető ceruzairásai és tollal készült kézíratainak összehasonlító vizsgálata; a toll- és ceruzairás, illetőleg a kétféle eszközkezelés nyomhagyási azonosságainak és különbözőségeinek megismerése.
- 4) A költő különböző életkorából, és más-más pszichés, fizikai állapotait tükröző írásainak és a vers kéziratának egybevetése.

A *Tragédia* szerzőjének életútja egészen kivételes életút, egy, az átlagos jellemzőkkel valójában össze nem vethető zseni-jelenség, ami már a korai kezdetekből ráncmaradt írásaiból is kitűnik. Madách koránérő, szellemileg életkorán túlmutató, a lényeges személyiségvonások tekintetében az átlagosnál jóval előbb megállapodott fiatalemberként áll előttünk a tizenévek közepén-vége felé keletkezett írásaiban. Valójában - legalábbis az átlagfiatalok módján - nem élt át „igazi” kamaszkort, nem voltak látványos lázadozásai, a külvilágnak szóló cselekvéses önpróbálgatásai. Ha feszítette is a húrt - hisz ez nála sem maradhatott el - azt önmaga felé, önmaga belső világában tette. Nem a külső, a tárgyi lehetőségekkel dacolt, ellenkezett, nem azokon és azok által próbálta magát, hanem elsősorban saját fizikai és lelki állapotaival szállt szembe, belső reményei és kétségei között hánykódva, ezek elviselésének és megoldásának képességét tette mérlegre. A kényszerülten vagy akarva, de saját maga állította gátak, nehézségek próbáin át jutott el, minden feszültség és ellentmondás mellett is, legkorábban talán ahhoz az értékítéleti igényességhez, s elsősorban önmaga iránt, amelyet legjelentősebb és legszilárdabb jellemvonásának tekinthetünk.

Csupán megemlítve az 1837-40 közötti évek főbb belső küzdelmeit: 1837-38 eleje: nagy élmények, lelkesedések megízlelése. Ezután a fizikai erőpróba, majd kifelé fordulás, szereplési kedv, önérzet-öntudat növekedés, a bátorság, a biztonságérzet fokozódik valamelyest, a zajló élet, a külvilág, a társadalmi kontaktusok feltehető fontosabbá válása, majd az akaraterő

próbatételei. 1840-ben már a formalitások, az elsődleges, a tanult rutinok értékének csökkenése jelenik meg szemléletében, felértékelődnek az egyéni formák és az egyéni megoldások - ám az édesanyjához bilincselő gyermeki függőség elszakíthatatlan fennmaradásával. Az otthon, a társadalmi-nevelési hatások többségének erős, de egyénileg már átértékelt nyomai is fellelhetők ekkor, az ösztönkésztetések erejének hullámozása és a kompenzálások jelei mellett.

A vizsgálat tárgyát képező kézirat ezen az időn már túlmutat, de még nem tartalmazza azokat a jellemzőket, amelyek a felnőtt életben adódó számtalan különböző helyzet során, a feladatok megoldása közben rögzülnek. A valóság megismerésében, a cselekvések megtervezésében való jártasság, a dolgok lényegének megragadása és csupán erre való koncentráció - ami a felnőttkor kiteljesedését jelenti - itt még alakulóban van.

Figyelembe véve Madách ceruzairásainak (és rajzainak) lágyabb, íveltebb, könnyedebb vonalvezetését, ami a kifejezőmódnak mintegy nagyobb szabadságával élését, oldottabb, játékosabb voltát jelzi a tollal-tintával készült írásokkal szembeállítva - a vers összképe lendültségével és a „piszkos jelleg” folytán is „fiatalosabbnak”, koraibbnak tűnhet keletkezése időpontjánál. Ezeken túl a versírás ihletett perceinek intuitív háttéréből esetlegesen adódó időbeni visszalépések, regressziós jelenségekkel is számolni kellett a látszat és a valóság hiteles elhatárolásánál. A ceruzás írás jellegzetességeinek tanulmányozására két lehetőség kínálkozott:

- az *Adorianok és Jenők* kézírata (1838-39, a Lónyay levelezésben 9. sz.),

- a kiadás alá rendezett versek ceruzás korrekciói, olykor verssorok, sőt egész versszakok „beszúrásával”.

Az *Adorianok*... ugyan még gyermekibb írás, a „beszúrások” viszont a legkésőbbi írások közé tartoznak, és mint korrekciók és kiegészítések, a rendelkezésre álló hely miatt igen apró betűkből állnak, s mind sor-, mind írásszélesség tekintetében erősen sűrítettek, összeszorítottak - mindazonáltal ez a két forrás Madách ceruza- és tollírása közötti különbségének, különbözőségének vizsgálatához elegendő támpontot nyújtott.

Itt kell megemlítenem Madách Imre egy másik alapvető jellemvonását: a különböző helyzetekhez való olyan alkalmazkodóképességét, amely által minden körülmény között és ellenére maradéktalanul önmaga tud maradni. Az alkalmazkodóképesség egyik jól bevált grafológiai próbája az ún. zsugorító-teszt, amikor is egyre kisebbre hajtott papírlapra íratunk a vizsgált személlyel azonos szöveget, figyelve, mennyit képes a teljes szövegből felvinni az egyre csökkenő felületre, illetőleg, hogy a szöveg nagyságával írottakhoz képest mennyire marad azonos, hiánytalan, precíz, alakilag jól formált stb. a mindinkább csökkentést megkövetelő íráskép. Madách végtelenül apró beszúrásai pontos, gondos miniatűr mását hozza eredeti nagyságú írásának.

E kis, de indoklás célzatával is tett kitérő után, s az eddig vázoltak ismeretében már ki lehetett mondani, hogy a vers és kézirat az 1840. év előtt semmiképpen nem keletkezhetett.

A következő lépés: a „még nem”-től eljutni a biztos „már nem”-ig, és a két határérték közé eső időintervallumon belül a lehetséges még további pontosításig.

Miután Madách több életkorából származó írásait - előbb csupán fénymásolatok formájában - végigkövettem, alkalmam nyílt a Széchényi Könyvtárban őrzött eredeti kéziratok tanulmányozására. Igen reményteljesnek ígérkezett a *Lant-virágok* (1839-40) és a *Nógrádi képcsarnok* (1847?) kéziratának vizsgálata, hisz ekkorra bizonyosan látszott, hogy e két időpont között lehet csak az általunk keresett. A *Nógrádi képcsarnok* kézírata sajnos, nem csupán megviselt

minősége miatt nem bizonyult megfelelő támpontnak. Meglátásom szerint a kézirat 1847 után keletkezett, már erősen emlékeztet Madách utolsó évének írására, de a hiteles időbehatárolás még vizsgálatra szorul. (Mivel a gyűjtemény versei egy jól meghatározott 1847-es esemény alkalmából keletkeztek, ez azt jelenti, hogy nem az eredeti kézirattal, hanem annak kései autográf másolatával állhatunk szemben.)

S most néhány szó a *Lant-virágokról*. Gondosan, a szemléletesen is szép alkotás igényével kivitelezett, de meglehetősen formalizált betűalakíságot magánviselő, olykor iskolás modorú, vagy rajzos, több helyen túldíszített jellegű kéziratgyűjtemény. Hüen tükrözi a felajánkozás, felkínálkozás, a „szívet-lelket kiterítés” és a megfelelés, az elfogadtatás erős érzelmi szükségletét. A versek számának növekedésével, a füzetlapok betelése során valamelyest csökkennek ezek a látványos törekvések, a gondos és díszítő elemekben bővelkedő írást szabadabb, lendületesebb, kevesebb technikai redundanciát használó vonalvezetés váltja fel. Madách figyelme itt már nagyobb súllyal a vers tartalmára összpontosul, bár egy-egy vers leírása során vissza-visszatér a kis kötet elején hangsúlyos tendenciákhoz. E különféle változatokban egyfajta magatartás-próbálgatás jeleit is fel lehet fedezni, s nem véletlen, hogy éppen az édesanyjának ajánlott műve kéziratában fordul elő ennyire szembeötlően és jellegzetesen.

A *Lant-virágokban* már igen pregnánsan jelenik meg Madách különös, egyéni kontrollálási eljárása, módja. A grafológia az ékezetek helyéből, gyakoriságából stb. a valósággyezytetés mikéntjére, az egyén ellenőrzési módjára, felülnézeti, átfogó, absztraháló képességére tud következtetni. Madách gyorsabb futamú, kevesebb térbeni-alakisági precizitást felmutató írásaiban a kontroll időbenileg precízebb, a térbeni elhelyezkedés tekintetében a realitáson már-már túlemelkedik. A formálisabb, a rajzoltabb, a nagyobb odafigyelésről és kisebb írássebességről tanúskodó szövegeiben az ékezet előresiet az időben, de térbenileg a realitás igénye jellemzi, sőt a praktikum felé fordulás. Az írástechnika természetes követelményei, a kivitelezés fiziológiai sajátossága szerint e jelenségek ellenkezőjének kellene bekövetkeznie, a gyorsabb írásnál az ékezetek is hajlamossá válnak a sietésre, az adott betűn való túlfutásra, míg az összpontosítottabb, a formára nagyobb odafigyeléssel készült írásban az ékezetek precízebb kitételét - a technikai sietség legalábbis - nem akadályozza. Madách ellenben akkor, amikor valamilyen oknál fogva rákényszerül a konvenciók, a tanult sémák előbbrehelyezésére, alkalmazására, megjelenítésére, amikor „meg kell felelnie” valamiféle konvenciónak, rutinból praktikusan ellenőrzi a folyamatot, ám gondolatban-lélekben a jövőre vár, elkívánczik ebből a jelenvalóságából, s egyúttal az alkalmazkodás jövőre vonatkozó értelmét is keresi és befoglalja a tevékenységbe. Ha viszont egyéniségét érvényesítheti, ennek jelenét maradéktalanul átéli a jelen szempontjából, és csak azt értékeli és ellenőrzi, ám ilyenkor a mércét, az ideált, az összehasonlítási alapot igen magasra helyezi. Madáchnál ez, tekintettel egyéb pozitív vonásaira, nem az önértékelés irreálisát jelenti, hanem egy magasfokú, igen magas minőségű analitikus-szintetikus objektív ellenőrzési módot és képességet.

A *Lant-virágok* írásképi variációi, az írás formai és dinamikus fejlődése, illetőleg az írás érettségének-visszafejlődésének hullámozása Madách személyiségének akkori és további kibontakozását, a folyamat futását láttatja. Ebből már következtetni lehetett a várható kimenetelre és annak időbeni megjelenésére. Így ez a vizsgálat megerősítette azt a feltételezést, ami a Szontagh-levelezéssel való összehasonlítás alapján is már eléggé megalapozottnak látszott, mégpedig azt, hogy a vers keletkezési időpontját 1840 utánra, de 1844-nél nem későbbre lehet tenni, illetőleg az időpont nagy valószínűséggel leszűkíthető az 1843-as évre (Szontaghhoz írt 5. sz. levél).

A grafológiai elemzés eredménye tehát ugyanoda vezetett el, és csak megerősítheti az irodalomtörténésznek a vers keletkezésére vonatkozó megállapításait.

Az aláírás személyi megfelelőségének a szerzőség megállapítására vonatkozó vizsgálata

A vers kéziratnak fénymásolata alapján is feltételezhető volt, hogy az aláírás - bár erősen emlékeztet a költő kézírására - nem tőle származik, és az is, hogy a két írás különböző időben jött létre. A szemléletes alaki hasonlóságon túl több genetikusként tekinthető rokonvonást, rokonjegyet, ún. beállítódási jellegzetességet (pl. dőlésszög, zónaarány, betű- és betűköz szélesség tartása stb.) tartalmazó aláírás ezekben is erős analógiát mutat Madách aláírásaival és folyamatos szövegírásaival. Az eredeti kézirat vizsgálata és a további kutatás eredményei alapján azonban az aláírás madáchi eredete egyértelműen kizárhatóvá vált, míg a vers Madách valamely közeli rokonától való származására utaló jegyei meghatározták a kutatás további irányát. A rokonságból adódó sztenderd jelenségekből kiindulva vizsgálat alá vettem Madách Mária, Pál, Anna, Károly és Aladár kézírásait, azon túl, hogy közeli barátai, így pl. Szontagh, Lónyay, Nagy Iván kézvonásainak jellegzetességeit sem hagytam figyelmen kívül. E megközelítések nem jártak eredménnyel, s így visszatértem eredeti elgondolásomhoz, első feltételezésemhez, mely lélektani és irodalomtörténeti szempontból ugyan erősen vitathatónak tűnik, de grafológiai vonatkozásokban az aláírás annak megerősítését rejtheti.

A következőkben a kutatómunka és a bizonyítási eljárás főbb állomásait szeretném felvázolni, a költő édesanyja, Majthényi Anna szerzőségét feltételezve az aláírás tekintetében.

Az aláírás beazonosítását nehezítette, hogy az láthatóan kis írássebességgel, rajzoltan, gondos figyelemmel készült, így a Majthényi Annára oly jellemző impluzivitás jegyek csak csekély mértékben, halvány nyomokban érvényesülhetnek. Ilymódon a gyors-lassú íráskivitelezési szabályok szerinti különbözőségeken túl, Majthényi Anna más-más sebességgel létrehozott, egyedi jellegzetességeit is vizsgálni kellett, ill. különféle lelkiállapotait tükröző duktumait, ezekből kivonva azokat a megmaradó, stabil jellegeket, amelyek mindegyikben jelen vannak, s így Majthényi Anna személyiségi állandóinak tekinthetők.

Ilymódon az erős hasonlóságon is túlmutató, az egyezés követelményeit meglehetősen bizonyossággal tartalmazó több személyiségi állandó meglétét lehetett a vers aláírásából és Majthényi Anna aláírásai és folyó szövegei vizsgálata által kimutatni és egybevetni.

Ezek közül leginkább említésre méltóak a következők:

- 1) A dőlésszög beállítódás, e tendencia tartása, mint az érzelmi illeszkedési-ítélő funkció egyéni sztenderdje.
- 2) A közép és felső zóna, vagyis a betűtestek és betűtengelyek-betűszárak aránya, mint a lét valósága, a jelenségvilág és a szellemi szféra közötti szemléleti viszonyminőség.
- 3) A betűszélesség-betűközök aránya, ezek ritmusa, mint a lényegi és formai dolgok viszonyának meghatározottsága az értékítéletben.
- 4) A betűk alakiságának tendenciái, figyelembe véve a rajzoltság folytán létrejött esztétikai többletminőséget az egyéni jellegzetességek, a lelki dinamizmus megjelenésének emiatti csökkenésével szemben. Az aláírás kezdő nagy „M” betűje a Majthényi Anna fiatalkori írásaiban feltalálhatóra emlékeztet, míg a kis „d” betű huroktalan befejezése - mindkét jelenség egyben a lassúbb kivitelezésre utaló jegy is - a Nagyasszony késői leveleiben jelenik meg elszórtan. Az „a” ill. „á” betűk szögességükkel az aláírásban szintén időskori énképet vetítenek ki, s bár Majthényi Anna korábbi írásaiban, mint feszült lelkiállapotra mutató jelenség, már előfordulnak ilyen megoldások, itt a hurokformálás íveiben megjelenő bicaklások, törések és a „d” betű szárának vonalvezetési bizonytalansága idős kéz közreműködésére utal. Az alakisági, a térbeni megjelenítés jellegzetességei között emlitem meg az

aláírás hat betűből álló szavának 3-3 betűre tagolását. A szóközi megszakítás távolsága és az első két betű, tehát a nagy „M” és a következő kis „a” közötti távolságtartás szintén a Majthényi Anna által tartott arányok: tendenciájukban azonos távolságok, ami más írásaiban, a kivitelezésben megjelenő impulzivitás, gyors irányváltás, erősebb nyomaték, a vastagabb vonallal író toll marginális nyomhagyása miatt kevésbé szembetűnő. Az „a” betű bal ívének erősebb dőlése, az „á” betű merevebb vonulata megintcsak az anyai írás jellegzetessége, itt azonban már mindkét tendencia töréseket mutat. A „h” testének formálása, a végvonal futása és nyomatéka - a lassúbb kivitelt figyelembe véve - szintén az ő kézvonását mintázza.

5) Az aláírás betűinek elhelyezkedése egy képzeletbeli vízszintes egyenesen, vagyis a soriránybeli változás teljesen megegyezik a Majthényi Anna minden aláírásában azonosan megjelenő ritmusossággal.

6) Az ékezet magasság. Az ékezet kitételénél kerülni látszik az előző sorból alányúló „g” betű hurokját, ezért az kissé magasabbra esik és valamivel bal irányba tolódik el Majthényi Anna „Madách” szavainak ékezetétől, ám ebben a magasságban található meg a „Majthényi” szavak „é” betűje fölötti ékezet, illetőleg kisebb írássebességének a folyóírásban is jellemző tünete a nagyobb magasságú, a felső zónán, a betűszárak magasságán túlfutó, túlemlelkedő ékezet.

7) Az aláírás végére pontként szánt vonal Majthényi Anna központosítás iránti előszeretetére utalhat, másrészt felvillanó impulzivításra, valamint az aláírás egészével együtt szemlélve aktuális lélektani tartalmak megismerésére nyújt lehetőséget.

Mindezek után elkészítettem a 7 mm magasságú eredeti aláírás több nagyítási fokozatú fénymásolatát, egészen az írásnyomokat még kellő élességgel visszaadó, csaknem 10 cm-es változatáig, valamint Majthényi Anna aláírásairól, írásrészeleiről is jónéhány hasonló technikával előállított kópiát. Az eljárás itt is az állandó jellegzetességek kigyűjtéséből, megállapításából, illetőleg az esetleges kizáró jegyek vizsgálatából állt, de most már a nyomhagyás mikrovonalainak - amiket az írás „ujjlenyomataként” reméltem számbavenni - futása, jellegzetességei alapján.

A kópiák minősége, s az eljárás technikai megoldása bár messze nem merítette ki a kívánalmak optimumát, Majthényi Anna sztenderdjei közül annyi és olyan megfeleléseket találtam az aláírással összehasonlítás során, amelyek tartalmilag és statisztikailag is a bizonyosság felé billentek a feltételezés mérlegét.

A vizsgált rengeteg apró részletből itt csupán a leglényegesebbek, és az ábrákból leginkább kitetszők, legszemléletesebbek ismertetésére szorítkoznék.

1) A nagy „M” betű íves kezdővonalának alakítása. Az íróeszköz lehelyezése után betűremlés balról, majd „fékezés” jegye és elvékonyodás, meredekké váló tollfogás, a toll jobb oldali élén erősebb nyomaték. Az „M” első szára legyezőnyílású csuklómozdulattal felfelé húzással, könnyed, rajzoló mozgással jött létre, s nem a hüvelykujji kézoldal vezetésével, nem „toló”, erő kifejtő gesztussal. A vonalfutás jellemző impulzusváltozásainak-váltásainak helye, iránya a statisztikai bizonyítás követelményeinek is megfelel. A betű többi szára tekintetében hasonlóak a következtetések.

2) Az „M” betű befejező girlandos ívének „sarkantyú”-szerű kiképzése igen jellegzetes jegy, minden alapvonali forduláznál, így az *a*, *d*, *c* betűknél és a *h* befejező mozdulatánál, mindig a balról-fentről jobbra irányuló gesztusoknál jelenik meg. Ezt az aláírásban, a vékony tollal való írásban is felismerhető nyoma miatt, már nem csupán az erősebb nyomaték megjelenése következtében létrejövő tintafoltoknak kell tekintenünk, itt már a nyomatékfeltámadás mélyebb értelmezésének lehetőségéhez jutottunk el. A biológiai energiának a konkrétan, a talppontban való megjelenése, a cselekvésre összpontosítása nem minden ellentmondástól mentes. Az

aktivitás impulzusa itt a másodperc töredékére elbizonytalanodik, keresi az irányokat, oda-vissza, csaknem egyhelyben, s majdcsaknem körkörösén mozog itt a toll. Az ilyen jelenség már közel áll ahhoz, hogy komplexus megnyilvánulásaként értékeljük - Majthényi Annánál ez az anyai erőfeszítések és a praktikus küzdelmek-hadakozások árulkodó állandósult jelei.

3) Az „á” betű bal oldali ívében levő törés tendenciája Majthényi Anna írásaiban szintén fellelhető.

4) A „h” betű felmenő kötővonalánál hasonló egyezések a név kezdőbetűjénél tett megállapításokkal, lemenő szárának mikrorajzolatai szintén követhetők Majthényi Anna „h” betűinek vonalában.

5) Az ékezetben ugyanaz a jobbra forduló sipkás emberke, vagy bóbítás madár rajzolatát lehet felfedezni - hogy a képszimbolikára is hozzak példát -, mint a Nagyasszony által kitett vesszők és pontok írásos „ujjlenyomatában”.

Az aláírásra vonatkozó minden grafológiai véleményt egybevetve, a grafológiai szakvéleményt és a grafológus néhány gondolatát a következőkben összegezhetem.

A vers aláírását Majthényi Anna kezevonásának lehet nagy bizonyossággal tulajdonítani. Az aláírás keletkezését a Nagyasszony idős korára, de mindenképpen a fia halála utáni időre kell tenni.

A vers és aláírás története az általam elképzelt is lehet. Úgy gondolom, hogy Madách emlékvorsnak szánta és valamilyen oknál fogva nem véglegesítette, nem került sor a realizálásra. A cím hiánya erre látszik utalni. A vers ezután egy olyan könyv lapjai között rejtőzhetett sokáig, amelyet Madách akkortájt olvasott, vagy méginkább csupán leemelt - talán épp a vers írása közben - a könyvespolcra, egy olyan könyvben, amely sem Madách, sem a könyvtár használói számára nem volt közkeletű. Egyetlen - bár cseppet sem valószínű érvényességgel bíró - feltevésem a „Hóreb-Sinai” utalással kapcsolatos, esetleg ezirányban lehetett Madáchnak valami kétsége, vagy pontosítási igénye. Az általam feltételezett rejtekből következtetésem szerint csak Madách halála után került elő az írás, illetőleg akkor juthatott Majthényi Anna kezeihez. Ez lehetne a magyarázata annak az édesanyától különös „Madách” aláírásnak aminek lélektani indokoltságát a versben előforduló, Madáchnak a saját nevére vonatkozó utalás is csak megerősítette. „Mit álljon név...” Az aláírást átható gondosság, áhítat, fájdalom és nemes büszkeség egy megtört ember, a „stabat Mater” belenyugvását, de a halálon aratott győzelem reményét, sőt bizonyosságát sugallja. Igenis álljon név, s úgy álljon immár ezen a gyűrött papírlapon is, ahogyan a Világ előtt áll, ahogyan a halállal lezárult anyagyermek intim kapcsolat után az ő számára is valóságosabban élhet tovább: a *Tragédia* alkotójaként, a végleges és örök felnőtté válás magától elbocsátott Madáchként.

Nem mondom: kebled templomát
 Mi szellem lakja lány!
 Nem hogy mint isten Hőreben
 Szemed sugarzatán
 Ég. Sajkád azt mint róssa, karmat
 Az égnek, - míg ködös olvasója át
 Ha ragna ismerőd hogy ily
 Lapadtnak fest szavak
 És varmerőnek tartana
 Ki töled messze van...
 Nem mondom, azt sem: Emleked
~~Emleked~~ ^{reán} ~~reán~~
 Mint álljon a név romlott sírföldön
 Ha nincs föltette sírgerő
 Kedves, barát, gyermek külv?
 I e lap - írnija hogy ha felede
 Lesz - milt tévesznet sárga levele
 Madach.

A kézirat hasonmása

Madách,

Madách

Majthényi Anna

Majthényi Anna

Madách Imre

Madách Imre

Majthényi Anna írása
(Fent a Madách-vers aláírása)

Győrffy Miklós

Széljegyzetek Madách novellai *Feljegyzései* margójára

Tisztelt hallgatóim közül talán többek számára keresettnek hat ez a cím, tudálékosnak érezhetik. Holott állítom: dicsérni való önmérséklet eredménye. Megtámadhatatlan pontosságú cím a boldog emlékü pozitivisták írásainak élen pompázik a századforduló körül. Mondjuk Heinrich Gusztáv megfogalmazásában a cím ilyen formában került volna a cikk fölé - teszem azt - az Ungarische Rundschau hasábjain: „Madách összegyűjtött *Feljegyzések* c. munkájának margójára, *különös tekintettel a novellaiakra*.” Ha erre gondolnak, illanó könnyedségűnek fogják ítélni az én megoldásomat, s mellette - remélem - méltányolják pontosságra való törekvését is. Természetesen a címet csupán átvitt értelemben szabad fölfogni: aki akár egyetlen oldalt látott ezekből az agyonjavított, egymásba gabalyodó, változó irányba futó sorokból, gondolni sem mer majd arra, hogy ezekre - pláne: margójukra! - nem széljegyzetet, de akár szélszótagot rá tud szorítani!

De ha csak távolról is meg próbálok felelni a cím támasztotta érdeklődésnek, ha bármilyen röviden, de mindenképp szólnom kell:

1. a madáchi Feljegyzések íráskötegről,
  1. a ehhez Madách írásmódszeréről, sajátosságairól,
2. valamelyes részletességgel a novellák jegyzeteiről,
  2. a megértésükhöz jelzésszerűen valamit a novellákról is,
3. nyújtsunk némi eligazodást a téma egészében, hogy vizsgálódásunk vezessen valahová!

A főmű-központú Madách-irodalomban nem tudom, hanyadik körig kell a mélybe leereszkedni, hogy elérjen valaki a *Feljegyzések*ig.

Külső térben a Nemzeti Könyvtár kéziratáráig. Másutt sehol Madách-feljegyzés nincs, kivéve azt az egyet, amely innen vészett el. - Időben a tájékozódás valamivel bonyolultabb: eredetükre nézve a jegyzetek végigkísérik az író egész pályáját, gyermekkorától - ötödik évétől - folyamatosan. Összeszedésük, begyűjtésük a szerző halála utáni évektől, főleg a fiú, Madách Aladár lankadatlan serénykedése folytán. Fondba helyezésük az 1910-es esztendőök elejétől indul meg az OSZK-ban.

A *Feljegyzések* terjedelmét tekintve több szempontból bizonytalan lehet a megítélés. Ennek ugyanis mindvégig a változás volt a létformája: egyrészt állandóan gyarapodott a folyvást tovább gyülekező följegyzésekkel, de kisebb mértékben egyre fogyott is az író életében. Madách ti. úgy használta gyűjtött anyagát, hogy amit bedolgozott belőlük valamilyen írásába, azt kimetszette a többi közül, és megsemmisítette. Volt aztán olyan módja is az elpusztításnak, hogy sűrű fekete végighúzóztatással, szinte törléssel teszi olvashatatlaná a már felhasznált följegyzést, s így marad a még felhasználatlanok között. - Eredetileg kéziratlap méretű papírokon volt minden jegyzet is, ma már a maradványok közt fél villamosjegy nagyságúak is előfordulnak.

Darabszám szerint 248 egység maradt ránk, köztük igen sok több tucat lapból tevődik össze. Ezt az elég tetemes anyagot csoportosítani szükséges, a kéziratári rendezés a következő tagolást vezette be.

1. Feljegyzések Madách Imre műveinek kéziratain

(ezen belül műfajok szerint további bontás)

2. Novella jegyzetek

3. Politikai jellegű jegyzetek

4. Vegyes jegyzetek

5. Drámák jegyzetei

6. Letéti könyvtárak (14 ilyen) egyes köteteibe vezetett beírások.

Ez az extenzív gazdagság magyarázza, miért szorítkoznak ezúttal kizárólag a novellákra. Így ugyanis már emberi mennyiséghez jutunk: 35 kisebb-nagyobb papírlaphoz, ill. köteghez.

Mondtam fentebb, hogy ez az anyag az OSzK kéziratárában eredeti formában van együtt. De idők folyamán megjelent már egy összkiadás a nagyközönség számára Halász Gábor összeállításában, s ez tartalmaz jó kilencven oldalnyi a *Feljegyzésekből*, köztük hat és fél lapnyi Novella témák címen a bennünket érintő részlegből (1942). - Pontosan ötven évvel később Andor Csaba - Leblancné Kelemen Mária közreműködését is igénybe véve - összeállította a Madách-katalógust (*Madách Imre kéziratai és levelezése*): ez pedig egészében, hiánytalanul adja az olvasó elé a *Feljegyzések* anyagát, hisz nem lehet őket megjelölni (címük nem lévén), csak reprodukálni. A VII. fejezet 120 nagyalakú lapján külső leírásuk keretében kapjuk Madáchnak ezeket a melléktermékeit. Aki tehát nem ragaszkodik az író keze vonásához, nyomtatva is hozzájuk férhet.

Magukról a novellákról éppen csak valamit.

Elég rejtett darabjai ezek a Madách-œuvre-nek, pedig mégiscsak ők képviselik a szerző kisprózai (mivel *nagy* nincs) alkotásai leghosszabb lélegzetű munkáit (az összkiadásban másfélszáz oldal). Nem szégyen őket nem ismerni. Ahogy pl. Vörösmarty elbeszéléseit sem szokás idézésre kész állapotban tartani. Eleinte attól tartottam, hogy tulajdonnevek, szereplőkapcsolódás miatt kénytelenek leszünk közelebb menni hozzájuk. Rövidesen kitűnt, hogy ilyen vonatkozások tulajdonképp nincsenek. Mivel utalni mégis kénytelenek vagyunk rájuk, címüket egyszerűen felsorolom, ne egészen ismeretlenül emlegessük őket. Kronológiájuk is vitára adott okot, saját eredményeimre támaszkodom.

Kétségtelenül a legkorábbi a töredékben maradt *Duló Zebedeus kalandjai*. Pár év múltán az *Ecce homo* követi, majd *A Kolozsiak* (eredeti címén: *A Kolozsy nemzetség*, az egyetlen darab, amely - átalakítva - az író életében napvilágot látott Arany Koszorújában). Aránylag közeli hozzá a *Chronica két pénzdarab sorsáról*, majd jó fél évtized múltán a teljesen eltérő módon megformált kisregényszerű *Hétköznapi történet*.

Talán nem véletlen, hogy a legtöbb jegyzet a legelső darabhoz - a szerző maga datálta 1842-re - a *Duló Zebedeushoz* készült ill. maradt ránk.

A témához efféléket jegyzett elő magának a szerző a továbbíráshoz:

Szerelemből rossz házasság

Az okos is ostoba társaságban megostobodik

Valahová szánta a következő eszmefuttatásokat:

A mostani luxus, s a régi multságok

meg ezt is:

A falusi társaságot tevők jellemzése

A városit detto

Mennyi érdekes mindenfelé

- csodálkozik el. Újabb személyek szerepeltetését is fontolgatja:

Jakabfalvi és a zsidó

Matolcsi jellemzése

Milyen funkciót szán vajon a szintén ismeretlen Szeréminének, akit egy jegyzet „tudákos nő”-nek minősít?

Került aztán jegyzetül ehhez a soha be nem fejezett elbeszéléshez néhány általános igazság, talán nem is föltétlen ideszánva:

Mindenki okosabb, mint munkái

vagy:

Mortus in domino

Tökéletes jólétben lehet csak szerelem, a gond öli máshogy

Újabb ötlet a szerkezet megváltoztatásához:

Az egész naplót formában

Sorjáznak egymás alá a változó gondolatok, tervek, esetleg időben is távol egymástól.

De nézzünk más elbeszélés jegyzete után is. Az *Ecce homo*é - mindjárt a kéziratban - frappánsan megfogalmazza az egész írás tulajdonképpeni mondanivalóját:

Vannak egymást elrontani rendelt emberek, megkeresik egymást a két pólusról, s mások boldogítani.

Az utóbbi lehetőséget ritkán, az elsőt széles körben igazolja egész romantikus epikánk és rémdrámairódmunk.

Hogy miket gereblyélhet együvé a véletlen, mutatja a következő „feljegyzés”. A *Chronika két pénzdarab sorsáról* cím hátlapján egy ismeretlen, de teljesen végigvitt nyolcsoros vers szövege olvasható: „És szelídebben szól az úr azonnal”, az író átlagos színvonalán. Ha nagyon akarjuk, még valamilyen összefüggést is magyarázhatunk a kettő közé a kifejeznivalóban. S ha ilyennek fogadjuk el, ugyanannak az élményi tartalomnak kétféle megnyilvánulását szemlélhetjük a prózában, ill. a nyolcsoros versben.

A *Feljegyzésekből* értesülünk Madách tervezett további novelláiról is. Akart írni *Memento mori* címmel (a valószínűleg érdekkeltőnek ítélt cím többször is visszaköszön az anyagban), egy másik *A csillagász halála* lett volna. Ezekről a címen kívül semmit sem tudunk. Nem lehetetlen, hogy ezekhez is kapcsolódnak ötletek, de nem merünk konkrét jelölés híján valamit ide- vagy odarendelni.

Esetleg még az *Industria parfümje*, sőt talán *A porzó mint puska* is cím lehet.

Egyetlen biztos pont az első címmel kapcsolatban, az a csírázó terv:

Okoskodások a 'civilisatioról (hétköznapi történetből)

Átemelni tehát egy már kidolgozott elmélkedő részt.

Akad kidolgozásra félretett cselekményvázlat, mint pl.: kat. 316.

Két testvér nagyon szerette egymást s folyton levelezett. Egyik meghalt fia folytatta a levelezést nem akarván megszorítani onklját, másik is meghalt 's lánya szintén folytatta. - Össze jó a két a két fiatal egymásba szeretnek 's desperátok, hogy el vannak jegyezve illető szüleik által, végre ki derül a dolog 's boldogok. - -

Ez már csak emlékeztetőnek látszik:

Ez vőm így vezetnek be egy megfogott ifjú embert egy háznál ki házasságra sem gondolt. (K. 313.)

vagy:

Egy nagy tó pest, hol mindennik horgaz, első pillanatra tűkör, legalul mocsár. - (K. 313.)

vagy ez is:

B. Brúdern erővel kényszerítetvén neét el venni mindjárt el küldte, egyszer éjel meg látogatta s 4 lábat lelt, megfordult. (K. 312.)

Bőven lehetne folytatni, de ne szaporítsuk a szót!

Magas rangot jelent, ha valakinek elhullatott forgácsait, odavetett firkantásait is jegyzi az utókor. Van, aki az efféle - lényegében csak saját használatra készült, esetleg csupán a följegyző számára értelmes (akár: gyorsírással) - rögzítéseit etikátlannak érzi közönség elé bocsátani. (Felejtethetetlen számomra Babits megbotránkozása Kosztolányi morzsálékainak publikálásán!) - Hiába, az igazán nagyok minden munkája közkinccsé válik, s egy idő után minden szösszenetük - egy Aranyé, Adyé, kortársaink közül: Weöres Sándoré - el nem hanyagolhatóvá, fontossá válik: az irodalmi-művészi közvélemény kíváncsi lesz rájuk, és követeli hozzáférhetővé tételüket.

Madách *Feljegyzései* nem rejtenek kibányászni érdemes drágaköveket. Legtöbbjük közvetlen gyakorlati célokat szolgált, jó részüket a szerző meg is semmisítette. De a megmaradottak is érdekesen járulnak hozzá az író-költő rejtettebb vonásainak pontosabb megismeréséhez, igen életközeli bepillantást engednek gondolkodásmódjába, szokásaiba, terveibe. Tehát a teljesebb egyéniség felmutatásához segítenek hozzá.

Ez az előadás sem kívánt egy kis figyelem-fölkeltésnél egyéb lenni a Madách-életmű egy homályban maradó részletére, melynek ez a szelete nem tart semmiféle kapcsolatot a *Tragédiával*.

Befejezésként pedig a saját minősítést erősítsük meg egy idegennel is, Weöresével. A *Három veréb hat szemmel* a maga Madách-egyéniségét egy nyúlfarknyi vers és nyolcvan (egy- és többsoros) feljegyzés közrebocsátása nyomán formálja meg:

„Telegramstílusban, olykor másoknak nem is érthetően, vázlatosan vetette papírra gondolatait, melyek éppen faragatlanságukban, elveszésre ítéltségükben elegánsak; szikrázóak, mint a kovakő [...] Ritkaság, hogy a kidobni elfelejtett holmin keresztül ilyen őszintén feltárul egy lángész belső világa [...]. Madách keservesen küzdött a megfogalmazással [...]; nem lévén virtuóz, öneki a vers és próza: igavonás; de ezek az odacsapott, fél megfogalmazásai szabadon repülnek.” (II. 417-18.)

II.

Az életrajz tényei

Krizsán László

48 Madácha - Madách 48-a

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Eredetileg a „Madách-portrék 1945 után Magyarországon” címen szerettem volna előadást tartani, de egy korábban megjelent kitűnő összefoglalás,¹ hasonló témában, feleslegessé tette ezen értekezést. Így hát idézem azokat az adatokat, melyekkel a 60-as évek elején új vágányokra sikerült állítani a Madách-kutatásokat, és valóságghűen bemutatni a költő tevékenységét a szabadságharc időszakában.

Madách Imréről egy évszázad óta hamis kép él a tudományban és nemzeti tudatunkban! Ez a hamis kép oly módon állandósult, hogy valaki, pontosan nem tudni, hogy ki és mikor, kijelentette: „Madách Imre betegsége miatt nem vett részt az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményeiben.” Talán Palágyi Menyhértől származik ez a megállapítás, a századforduló tájáról, vagy talán még előbb állította valaki, esetleg tudatos ferdtítés eredményeként zsugorodott a világirodalmi mérce szerint is óriás Madách alakja a közügyektől és az ország sorsát eldöntő küzdőterektől elforduló beteg figurává.

Nem látjuk értelmét az ősforrás kutatásának. Tanulmányunk szempontjából semmi jelentősége nincs annak, hogy Madách életpályájának legküzdelmesebb, a legszentebb emberi és hazafiúi célok felé ívelő szakaszáról ki és miért közölt először valótlan adatokat, de: megdöbbenéssel vesszük tudomásul, hogy Madách 48-áról és 48 Madácháról közölt adatokat *a költő halálát követő száz esztendő folyamán senki nem vizsgálta felül!* Ez annál is szomorúbb, mert Madách élete és életműve szinte törvényszerűen, mindig irodalomtudományunk legjelesebb képviselőit vonzotta.

E mulasztás következtében nemcsak Madách igazi alakja és tevékenysége torzult el, de írói mondanivalója is elvesztette hitelét. A kételkedést a madáchi mondanivaló őszinteségét illetően éppen az az ellentmondás váltotta ki, amely a cselekvéstől félrevonuló, beteg ember élete és e beteg által megfogalmazott írói elvek, nemcsak a nemzethez, hanem az egész emberiséghez szóló, cselekvésre buzdító felhívás között feszült („...ember: küzdj!”).

Milyen erkölcsi alapja, vagy egyéb joga lehetett a köztudat félrevonuló Madáchának arra, hogy olyan küzdelmekre - ideértve a politikai harcokat, az ellenállást és fegyveres szabadságharcot is - buzdítsa kortársait, amelyekről ő maga, mégha betegsége miatt igazoltan is, távol maradt?

A tettek és szavak közötti, immár erkölcsi szempontból is aggályos ellentmondás feloldásának igénye vezette el végül e sorok íróját 1960-ban a levéltári forrásokhoz.

A levéltári kutatások okmányok sokaságával bizonyították, hogy a legcsekélyebb ellentmondás sincs Madách írásai és életpéldája között. Ellenkezőleg! A gyenge szervezetű költő *a szabadságharc egy különlegesen nehéz posztján, a katonai főbiztos beosztásában állt helyt!* Nemzetőr, népfelkelő és önkéntes gerillacsapatokat szervezett és fegyverezett fel, gondoskodott ellátásukról, elhelyezésükről, előfogatokat biztosított számukra. A fegyverzet mellett egyéb felszerelési tárgyak mint ruházat, lábbeli, gyógy- és kötszerek előállítására is feladatai közé tartozott. Ugyanígy a hadsereg lovakkal való ellátása, a megyén átvonuló csapatok élelmezése, a lőpor gyártásának megszervezése, a tisztek kihágási ügyeinek nyomozása és megítélése. A katonai raktárak készletének számontartása. A katonai kórházak és ispotályok

felállítása, felszerelése és működésük ellenőrzésének gondja ugyancsak a főbiztos vállán nyugodott. Gondoskodnia kellett továbbá a rokkant katonák „nyuggarassal” (segéllyel) való ellátásáról is.²

És mindezekén túl a hadrakelő nógrádi nemzetőrségbe „beteges állapota” ellenére *önmagát is besorozta 1848 júliusában.*³

A kutatások feltárták Madách Imre katonai főbiztosi működését Nógrád megyében. Előkerült a főbiztosi irattár Madách által lajstromozott gyűjteménye és számos egyéb adat, amelyek meggyőzően bizonyították, hogy *Madách Imre kiemelkedő, önzetlen és munkabírást meghaladóan áldozatvállaló harcosa volt a forradalomnak és szabadságharcnak, majd a függetlenség reményével induló 1861-es politikai mozgalomnak.*

E dokumentumokat, amelyek elégségesnek látszottak Madách 1848-49-es szerepléseinek valósághű ábrázolásához és a hamis Madách-legendával való végleges és teljes leszámolásra, néhány egyéb családtörténeti okmánnyal együtt a Nógrád megyei Múzeumi Füzetek szerkesztősége 1964-ben könyv alakban is megjelentette.⁴ Azt hihetnők, hogy a kiadvány a tudományos felfogásban azonnali változást hozott, és a köztudat formálásában is elindított valamit a hitelesebb, a méltóbb irányban.

Sajnos a várt eredmény alig-alig mutatkozott. Szomorúan kellett tapasztalnunk, hogy a mélyen és szerte gyökerező öreg fát egy-két fejszecsapással nem lehet ledönteni. De ne az említett okmány-publikáció szerzőjének esetleg elfogult véleményét hallgassuk, hanem idézzünk inkább egy 1983-ban megjelent munkából:

„Az ember azt hihetné, hogy az okmányyszerű ellenbizonyítékok a szenzáció erejével hatottak. Nem így történt.

Szerb Antal 1935-ben még tömören azt írja ma is sokat forgatott *Magyar irodalomtörténetében*, hogy Madách »a szabadságharcban betegsége miatt nem vett részt«, Sőtér Istvánnak a Madách-kérdésben köztudatot formáló könyve, az *Álom a történelemről* 1965-ben így ír: »Betegsége akadályozza meg Madáchot abban, hogy részt vegyen a szabadságharcban.« Mindez még érthető, bár a későbbi kiadások legalább egy erre vonatkozó kiegészítő lábjegyzetet megérdemelték volna.

A nemzeti köztudatban kirajzolódott Madách-képnek ez a lényeges vonása azonban, úgy látszik, kiirthatatlan. Madách Imre szabadságharc alatti szerepéről - másfél évtizeddel később -, az 1980-as gimnáziumi irodalomtörténetben még mindig csak ez áll: »A szabadságharc is betegágyon érte, s így fegyveresen nem vehetett részt a küzdelemben.«⁵

A gimnáziumi tankönyv későbbi „javított” kiadásában - amelyből ma is tanulnak a középiskolás diákok! - a következőket olvashatjuk: „Súlyos szívbaja remeteségre kényszerítette, s így nem vehetett részt a fegyveres harcban, de annak kimenetele közvetlenül érintette.”⁶

Az említett szomorú példák mellett azonban kicsiny eredményeknek is örvendhetünk. Annak például, hogy Madách szülőföldjén, a nógrádi iskolákban nem a hibás tankönyvekből tanítják Madách életét, és annak is, hogy az 1964-ben publikált iratok éreztették hatásukat néhány kivételesen értékes Madách-tanulmány megalkotásában, dr. Kerényi Ferenc és dr. Spáczay Hedvig munkáiban. S a köztudat is talán kicsit többet ismert meg máig - éppen ezen iratok segítségével - Madách küzdelmeiből.⁷

De ezek az eredmények, bármily örvendeteseek is, szinte eltűnnek a gondatlanságból, mulasztásból, tudatlanságból, egyszerű kényelemből vagy túlzott hagyománytiszteletből gyúrt óriási Madách-torzó árnyékában. Ezért újra és újra, minden alkalommal és helyen, ahol erre lehetőség adódik, fel kell idéznünk 48 Madáchát és Madách 48-át. Ezért esett választásunk ma is erre a témára.

*

A cselekvés ideje Nógrádban 1848. július 20-án érkezett el. E napon ült össze a megye Bizottmánya, hogy határozzon „nemzeti őrsereg” felállításáról. A nemzetőrség felállítását Mészáros Lázár hadügyminiszter rendelte el, miután „a déli határ széleken újabb időben fejlett események nagy számú hadierő felállítását” igényelték, s ezen igény jóval meghaladta a rendes katonaság létszámát.

A Nógrádban felállítandó nemzetőrség gyülekezési helyéül Vácot jelölte meg a miniszter. Innen gőzhajón Bajára, majd pedig Ó-Kanizsára, a hadbavetés színhelyére tervezték szállítani a sereget, a miniszter által meghatározandó időpontban.⁸

Lelkes és emelkedett hangulatban született meg az egyhangú döntés: „Az eddig csak mellék hírek szerint értésül esett, jelenleg pedig már hitelesen tudomásul jött azon események, melyek hazánk alsó vidékén a még zsenge magyar szabadság, egyenlőség és testvériség, derűvel, s egy minden polgárt boldogító dicső jövővel kecsegtető egét terhes borúval vonják be [...] midőn már e sok viszontagságok között 8. századon túl híven megőrzött hazát valahára független tulajdonul bírhatjuk, s a nemzet jövőjének boldogsága, vagy boldogtalanságának kulcsát önmaga tartja kezében [...] elhatározott: hogy miután a haza mindnyájunké és mindenikünké egyenlőn [...] az összeírásokba foglalt öszves nemzetőrség, egyházi személyeket és zsidókat sem kímélve, a megyei összes tiszt kar is magát önként felajánlván [...]”⁹

A nemzetőrség felállításáról hozott határozat intézkedéseket tartalmazott a megyei ügyvitel folyamatosságáról is, amelyet a hadrakelésre egészségi okokból alkalmatlan tisztviselőkkel kívántak biztosítani. A „hon maradók” közé osztották be „beteges állapotánál fogva” Madách Imre katonai főbiztost is.¹⁰

Madách Imre azonban elutasította a felmentésére tett javaslatot, és „*beteges állapota mellett is magát elmenetelre felajánlván*” mint katonai főbiztos önmagát sorozta be a hadba vonuló nógrádi nemzetőrség tagjai közé.¹¹

A nemzetőrség felállításáról intézkedő megyei határozat megszületése és a hadba vonulás feltételezett, augusztus elsejére várható időpontja között csupán tíz nap maradt a sereg összeírására és felfegyverzésére. Ez a tíz nap emberfeletti munkát követelt mindazoktól, akiknek hivatalból vagy külön megbízás alapján a határozatot végre kellett hajtaniuk. A munka oroszlánrésze, természetesen, a katonai főbiztosra, Madách Imrere jutott. Az ő irányítása alatt működtek az újoncokat összeíró és az élelmezést biztosító bizottságok, és a fegyverzet előteremtésére a megye egész területére kiküldött biztosok.

A fegyverzet terén mutatkozott a legtöbb hiányosság. Szó sem lehetett arról, hogy a kiállítani szándékolt 800 főnyi sereget löfegyverrel szereljék fel. Ezért a határozat elrendelte, hogy: „[...] a nemzetőrsereg, ha rendes fegyverek kiszolgáltatása lehetséges nem volna, legalább kaszákkal, csákányokkal, buzogányokkal, vagy egyéb használható fegyverekkel megyeileg annak idején megtérítendő költségre, elláttassék, mely fegyverek az őrsereg visszaérkezésével, megyei fegyvertárba beteendők lesznek.”¹²

Négy század - a füleki, a losonci, a szécsényi és a balassagyarmati (ez utóbbi kötelékébe tartozott Madách Imre is) - alkotta a nógrádi nemzetőrséget. A függetlenségi harc ezen ifjú seregének egy igen érdekes sajátossága volt: parancsnokait választás útján jelölték ki. Minden század vezetésére egy kapitányt, egy fő-, két alhadnagyot, két őrmestert és tizenkét káplárt választottak. Meghívtak továbbá az egységekhez olyan „népszerű embereket” is, akiknek jelenléte és buzdítása kedvezően hatott ki a nemzetőrség öntudatának és harci szellemének növekedésére.¹³ A toborzás és felszerelés alatt álló nógrádi nemzetőrség igazi felkelősereg volt: szent elhatározással, a hazáért halni kész nagy indulatokkal, de fegyver nélkül. A katonai főbiztos Madách ismételt felhívással fordult a losonci és kékkői főszolgabírókhoz a nemzetőrség szükségfegyverekkel való felszerelése tárgyában.¹⁴ Ő maga számos nemesi család otthonát kereste fel, hogy családi fegyvergyűjtemények anyagával egészítse ki a felkelők silány fegyverzetét.¹⁵

Még javában folyt a nemzetőrség felszerelése, amikor újabb utasítás érkezett a hadügy-minisztertől: a nógrádi nemzetőrséget várakozási állományba helyezte. A hadügyminisztérium nemcsak a nógrádi nemzetőrség hadba indítását halasztotta el ekkor, hanem ideiglenesen lemondott valamennyi észak- és kelet-magyarországi megye felkelő seregének hadba indításáról. A főbiztosnak, e parancs értelmében, a nagy tömegben - bár nem teljes létszámban - összegyülekezett nemzetőrök elbocsátását és rendben történő hazatérését kellett biztosítani.

A had- illetve felkelősereg toborzásával és felszerelésével járó katonai főbiztosi feladatok mellett Madách Imrére néhány egyéb, 1848 márciusa után nyert megbízás teljesítése is hárult. 1848. március 24-én megválasztották a közrend és az új törvények - „mellyek az eddig nyomasztó állapotban sínylett ország földművelésének, kereskedésének s átalában minden egyes lakos jólétének virágzóbb állapotba tételét célozzák” - rendelkezéseinek megtartásán örökös bizottság tagjául.¹⁶ Ellátott továbbá esetenként a polgári közigazgatás körébe tartozó feladatokat is, mint például az osztóztató bíró tisztét családi vagyonekülönítési perben.¹⁷

A nyárutó 1848-ban visszafordította a főbiztos teljes figyelmét és minden erejét az újabb toborzásokra. Balassagyarmaton 1848. szeptember 18-án tárgyalták a miniszterelnök toborzásról szóló rendelkezését. Ez alkalommal a megyei tisztikar - okulva az első toborzás tanulságaiból - a „miniszter elnöki fölhívást hódolattal fogadni és teljesíteni elhatározta”, de a végrehajtás körülményeinek megbeszélése végett küldöttséget menesztettek Pestre, a kormányhoz. „Nehogy azonban ezen küldöttség a fölvilágosítással visszatérve a további intézkedésekre a megyei közönséget készületlenül lelje, szükségesnek tartatott akként intézkedni, hogy másod alispán elnöklete alatt Prónay Károly kapitány, Madách Imre, Sréter Horác, Bekény János és Plachy Ferenc öszve ülven az egész megyét kerületekre felosszák.”¹⁸ Az egyes kerületekből - a határozat értelmében - behívták a lelkészeket, a tisztviselőket és többet „a nép, a volt zsellérek közül” abból a célból, hogy a felsorolt személyek megmagyarázzák nekik az ország válságos helyzetét, s hogy e súlyos körülmények között elmélyítsék a honfiúi keblekben a haza és „a szabadság szent eszméje iránti kötelességérzetet és felelősséget”¹⁹

E tevékenységben Madáchnak egy teljesen új oldalát fedezzük fel. 1848 eseményeinek eddigi sodrában láttuk őt katonai toborzóként, a felkelősereg felfegyverzésén fáradozó főbiztos nehéz szerepében, a közrendi bizottság tagjaként, és 1848 őszén, íme, megismerjük a politikai felvilágosító posztján is, aki nemcsak a rendeletek zord betűjével, hanem az értelemmel és az érzelemmel is megkísérelte a nemzet ügyét szolgálni. Sajnos, nem a remélt eredménnyel. Ez azonban a legkevésbé múltott Madáchon. Mert miután „a megkívántató mennyiségű újoncok kiállításának gyakorlati sikerbe vétele, s a módoknak alkalmazása öszves megyei közönség által célszerűleg eszközölhető nem lévén, egy teljes hatalommal felruházott választmány,

mely a miniszteri rendeletben foglalt utasítás sinór mértéke szerint fog eljárni, kiküldetik [...]”²⁰ Az újoncállítás kérdésében teljes hatalommal felruházott, de az érvényes határozathoz legalább három tag jelenlétét megkívánó választmány tagja volt - heted magával - Madách Imre is.

Az őszi toborzás Nógrádban, amint az ország más vidékein is, vontatottabban haladt, mint első alkalommal, július folyamán. Több ok mellett legfőként az hátráltatta a második felkelőszereg kiállítását, hogy az első alkalommal besorozott vagy önként zászló alá álló nemzetőröket alig, hogy bevonultak, nyomban el is bocsátották. Ily módon az ország veszélyeztetettségét hirdető felhívások megalapozatlanoknak tűntek az emberek előtt, és amikor másodszor is ugyanezen indoklással hangzott el a harcra hívó szó, sokan nem vették komolyan.

48 őszi feladatait gyarapította még a hadi adó nyári hónapokra eső összegének elszámolása. E feladatot Döbrentei Gábor országos főbiztos rendeletére november 20-i határidővel kellett a megyei főbiztosoknak és a hadi adószedőknek elvégezniük.²¹ Madách e munkát Szerémy Antal főhadiadószedővel osztotta meg.

További segítséget nyújtott Szerémy Antal a főbiztos Madách Imrének a lovas nemzetőrség felszerelésében. Lovas nemzetőrség felállításáról a Nógrád megyei Választmány 1848 decemberében hozott határozatot,²² majd gerillacsapatok létrehozásáról döntöttek. A két fegyveres egység szervezését és felszerelését azonnal megkezdték és párhuzamosan végezték. A lovas nemzetőrség fegyverekkel való ellátása érdekében Madách még a megyei szolgálattevő hajdúkat, huszárokat és csendbiztosokat is „levetköztette”, akár udvari, akár külső szolgálatot láttak el. A tőlük bevont fegyvereket haladéktalanul a lovas nemzetőrség rendelkezésére bocsátotta. E csapat felfegyverzésére a megye 10.000 pengőforint „álladalmi” kölcsönt is felvett. Ennek mikénti felhasználása, ugyanúgy, mint a hátszlovák élelmezése, ismét a főbiztos feladata volt.²³

A lovas nemzetőrség felfegyverzésével párhuzamosan folyt a gerillacsapat szervezése. A gerilla harcmodornak Kossuth igen nagy jelentőséget tulajdonított. 1848. november 7-én és 11-én kelt levelében fordult Görgeihez, kérve, hogy serege hadművelleti területén szervezzen gerilla egységeket. Görgei - ellentétben Kossuth és a szabadságharc többi katonai vezetőjének véleményével - harci érték szempontjából nem becsülte sokra a gerillákat. Kicsit talán még tehernek is érezte a harci tapasztalatokkal nem rendelkező, kiképzés nélkül és hiányos fegyverzetben zászló alá gyülekező szabadcsapatokat. E véleményét fejezte ki a nógrádi gerillákkal kapcsolatos döntése is.

A nógrádi gerillák 1849. január elején hadrafogható állapotban várták bevetésüket. Horváth Elek első alispán a megyei Választmány utasítására felkereste a megye területén átvonuló Görgei Artúr tábornokot, és felajánlotta a nógrádi gerillák haderejét. Görgei azonban nem tartott igényt a gerillákra, csupán fegyvereiket, ruha- és egyéb hadfelszerelési tárgyaikat kívánta átvenni, megjegyezve, hogy: „az önkéntes csapatok hadi szolgálatánál nagyobb haszna van az országnak, ha a hadiszerek rendes, fegyelemre szorítható kezekbe tételnek le.”²⁴

Ezen eset kapcsán ismét láthatóvá váltak azok az ellentétek, amelyek a kormány és hadsereg némely vezetője között feszültek. A hadsereg, immár másodízben, visszautasította a felkelő nép vagy a besorozott újoncok segítségét, és az igen nagy erőfeszítéssel felszerelt csapatok lefelszerelését és szélnek eresztését javasolta, ami a toborzás, az újoncozás és a hadfelszerelés nagy művét teljesen lejáratta - sőt nevetségessé tehetné volna a lakosság szemében. Nógrád megye vezetői ezért úgy határoztak, hogy: „újabb kormányrendelet vételéig a nemzetőrségnek

mozgóvá tétele felfüggesztetik, a magukat felajánlott önkéntes mozgó csapatok (ti. a gerillák) pedig kimozdítás nélkül, jelenlegi alakulási állapotban tartandók.”²⁵

E kényszerűségből hozott felemás határozat azt jelentette, hogy a nemzetőrség és a gerilla egységek együttmaradtak ugyan - és ezáltal megőrizték a toborzás és hadfelszerelés komolyságának látszatát -, ugyanakkor azonban mégiscsak tétlenségre kárhoztatva szemlélték a császári csapatok előnyomulását a megyehatárok felé. Az osztrák hadsereg 1849. január 16-án érte el a megye székhelyét és annak környékét. Madách e szomorú esemény alkalmával nem tartózkodott Balassagyarmaton. Az orosz magtárból széthordott értékek számbavételével foglalkozott, megfelelően a Választmány 1849. január 15-i utasításának, helyszíni vizsgálat alapján. Orosziból már nem is tért vissza a császáriak által elfoglalt megyeszékhelyre, hanem családi birtokára, Csesztvére vonult vissza. *Ekkor, az osztrák megszállás napjaiban következik be az a viselkedésforma - a közügyektől való elfordulás -, amit sajnálatos tájékozatlanságból Madách egész 48-49-ére jellemzőnek jelentettek ki.*

Madách az osztrák által megszállt megyében nem kívánt katonai főbiztosként tevékenykedni. A megszállók által hivatalba helyezett hatóság 1849. február 2-án, tehát több mint két héttel az osztrákok Balassagyarmatra történő bevonulása után, visszarendeli Madáchot a megye központjába,²⁶ ám a volt főbiztos a katonai ügyek intézését visszautasította. Nógrád megye 1849. évi első osztrák megszállásának idejéből, tehát január 18. és április 11-e között, főbiztosi hatáskörben mindössze két jelentéktelen ügyet intézett el, március 20-án illetve 25-én, olyan ügyeket, amelyek a katonai kiadások és fuvarok 1848 telére vonatkozó elszámolásához szolgáltatott adatokat, és *elintézésüket még a megye forradalmi igazgatása rendelte el.*

A katonai ügyekben való együttműködés elutasítása miatt a királyi biztossá kinevezett báró Majthényi László Madách Imrét az árvaügyi bizottságba osztotta be. A bizottság hét tagból állt, és az árvák személyi és vagyoni ügyeivel foglalkozott. Ezt a megbízást Madách a főbiztosi beosztás *helyett és nem mellette* végezte.

Belitzky János idézett tanulmányában úgy értékeli Madách Imrének az árvaügyi bizottságba történő beosztását, hogy ezzel az újabb hivatallal növelte részvételét az osztrákok által életre-hívott megyei hatóság munkájában.²⁷ Pedig, mint láttuk, itt is arról van szó, hogy Madách az osztrák megszállás idején először távozik a megye székhelyéről, kifejezve ezzel, hogy semmiféle együttműködésre nem hajlandó. Majd, midőn hatalmi szóval visszarendelik, nem hajlandó olyan beosztást vállalni, amellyel a legcsekélyebb mértékben is árthatna a haza ügyének. Olyan munkakör, amely a hatalom jellegétől függetlenül humánus és hasznos volt, s amelyet még labanc igazgatás alatt is becsülettel el lehetett látni, az elsősorban az árvaügyek intézése volt. S nem véletlen, hogy az árvagyámok egyike éppen Madách.

A főbiztos tehát 1849 elején - ellentétben Belitzky állításával - beszüntette tevékenységét. De korábbi munkájának gyümölcse éppen ezekre a számára tétlen napokra érik be. Az a gerilla-csapat hallat magáról, amelynek toborzásában és felszerelésében Madách oly kiemelkedő feladatokat vállalt: 1849. február 23-án az osztrák sereg hátában Debercsénytől Szécsényig erős gerilla-támadás történt. Gerilla-akciók voltak Losonc térségében is. Nevezetes a losonci rajtaütés, melynek egyik vezetője, Bory Miklós, igen közel állt a Madách-családhoz. És a gerilla-sereg, amelyet a katonaság kötelékébe annak idején nem fogadtak be, ám Nógrád katonai előjáróinak bölcsessége folytán mégis együttmaradt, április 11-én a honvédek oldalán résztvevő Balassagyarmat visszafoglalásában.

Ettől kezdve Madách újra a szabadságharc küzdő katonája.

1849. június 6-án a forradalom és szabadságharc egyik legdrámaibb, legradikálisabb és legbátrabb hangú kiáltványát írta alá, amelyben fegyverbe szólította a dél-nógrádi községek népeit a közelgő orosz hadsereg ellen.

„Nagy Oroszi Városa, Horpács, Berinke, Berki Terecske községi Bíróinak s közönségének!

Az elűzött zsarnokság, alávaló ármánya utolsó segéd eszközéhez készül folyamodni; az embertelen Oroszt akarja nyakunkra hozni [...] Most akarja nyakunkra hozni, hogy az alig felszabadult ország rá ne érjen megerősödni, felvirágozni. De a magyar nép eddig is megmutatta áldozat készségével, hogy érdemes a szabadságra, melynek nehéz harcait kell előbb kivívni, hogy édes gyümölcsét élvezhessük, bízik hát Istenben a magyar kormány és véle minden igazmagyar, hogy ezen bajon is szerencsésen keresztülvezet, ha a többi bajon keresztül vezet, csak önmagunkat ne hagyjuk el, ezt pedig nem fogjuk tenni [...] Hadseregünk nagy és vitéz, ha a nép is gyámolítja, győzhetetlen. A kormány tehát a betörés esetére általános népfelkelést rendelt és az előkészületeket mindjárt sikerelni parancsolta, hogy ha az eset beállna, készen legyünk, ne akkor kapkodjunk mindenhez. Ezen előkészületek tételére a megye választmányokat rendelt, kik mindenről a helyszínén fogják a népet a teendőkről kitanítani, felvilágosítani, s a szükséges összeírást megtenni itt közlöm a megjelenési időt minden helyen a végből, hogy akkorra a lakosság legnagyobb része szoros felelet terhe alatt összegyűljön, s az összeíró választmány működését elősegíteni hazafi sőt emberi kötelességének ismerje. Megjelenik a küldöttség

Nagy-Orosziban	Jún. 11-én dél 11 órakor
Horpácson	Jún. 11-én d. u. 4 órakor
B. Berinke	Jún. 11-én d. u. 6 órakor
Berki	Jún. 12-én dél 10 órakor
Tereskén	Jún. 12-én d. u. 4 órakor
Csesztvén	1849. jún. 6-án

Madách Imre sk.
kiküldött választmányi tag”²⁸

1848 júliusa óta ez alkalommal immár ötödször végzi Madách a hadfelszerelés munkáját, amely talán a legnehezebb volt azon feladatok sokaságában, melyekkel a viharos napok terhelték meg gyenge vállait. Ezúttal mint sorozóbiztos toboroz a megye déli területén, ahol korábbi - katonai főbiztosi - működése során már több ízben megfordult és ahol - lakhelye révén - ismert és megbecsült vezető férfiak a megyének, a forradalmi közigazgatásnak. A cári csapatok betörésének híre családi birtokán, Csesztvén éri. Innen bocsátja hát ki idézett felhívását, melynek minden mondatából árad a forradalmár, a szabadságharcos bátorsága és eltökéltsége, de árad a politikus bölcsessége és sugárzik a haza iránti rajongó szeretet érzése. Ugyanakkor mély felelősségérzettől áthatott, mélységesen emberi dokumentum ez. Nem a hatalom pozíciójából parancsol, hanem hazafiúi és emberi érzésekre hivatkozik, nem vak engedelmességet követel, hanem felvilágosítást ígér, azt, hogy a népet, melytől a haza a segítséget várja, „kitanítják” teendőit illetően, és „felvilágosítják” a valós helyzetről.

Az idézett okmány szinte egymagában is képes meggyőzően ábrázolni 48-49 Madáchát, és egymagában is képes meggyőzően cáfolni azon megállapításokat, melyekkel az utókor csúfította el Madách életének legdicsőesebb korszakát.

A szabadságharc szolgálata Madách számára nem ért véget Világossal. Ő azok közé tartozott, akik hittek egy új szabadságharc eljövetelében, és a bukás után nyomban keresni, kutatni kezdték az új szabadságharc lehetőségét. Feltétlenül kapcsolatban állott Madách eme meggyőződésével az a tény is, hogy 1849 őszén alsósztrigovai birtokán két titkos fegyverraktár is

létesült. „A magyar uralom Nógrádban csak szeptember 29-én, több mint másfél hónappal a világosi fegyverletétel után ért véget [...] Salgótarján vált a színterévé a Kemény Károly, Ujházy Lajos, Pokorny Lajos honvédtisztek vezetése alatt álló gerilla őrsereg feloszlásának. Szeptember 29-én szomorú aktusra került sor a faluban. A környékről Salgótarjánba visszavonuló magyar katonai erők itt rakták le a fegyvert. Vezetőik parancsára a gerillák mintegy 1300 fegyvert kocsira raktak, és titokban a megye különböző helyein lévő rejtékhelyre szállítottak [...] A salgótarjáni fegyverletétel bizonyos lehetőséget nyit Madách Imre, a költő politikai állásfoglalásának további kutatásához [...] amely arra utal, hogy Madách már 1849-ben kapcsolatban állt azokkal, akik el voltak szánva egy új fegyveres harc kirombolására. Nem lehet ugyanis véletlen az, hogy a salgótarjáni fegyverekből, melyeket a legnagyobb titokban szállítottak el a megye különböző vidékeire, Madách sztrégovai birtokára is vittek. A fegyverek elrejtése nyilván előre átgondolt, megbeszéltek tervek szerint történt. Szeptember 29-én három katona, három lovaskocsin az alsósztrégovai újvilági pusztán lakó Jursányi Pál csősz házában rejtett el 133 db fegyvert. A zuhogó eső miatt voltak kénytelenek a fegyvereket ideiglenesen itt elhelyezni, másnap éjjel azonban továbbvitték azokat [...]”²⁹ egy Madách szőlejében lévő pincébe.³⁰ A másik rejtékhely a sztrégovai kastély közelében lévő kerti lak volt. Balogh Károly, Madách nővérének unokája így írt a kerti lak titkáról: „Mélyen a kert ölén - kőrisfák és bódító illatban virágzó hársak lombjai közül nádfedelű házikó kandikált elő. Ez a kis ház az akkori divat ízlésében épült »ermitage« volt. [...] Kedvenc tartózkodási helye volt ez nagybátyámnak a nyár folyamán [...] De volt a kerti laknak a köztudat előtt titokban maradt rendeltetése is. Mikor egyszer - az ötvenes évek vége felé - leszedték az »ermitage« korhadozó zsuppfedelét, a szabadságharc után elrejtett lőfegyverek nagy halmazát találták ott.”³¹

Azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy a bujdosó gerillavezérek éppen Madáchnál kerestek menedéket 1849 őszén. Annak a lovas gerillacsapatnak - melynek felfegyverzésében 1848-49 fordulóján Madách is résztvett - két vezetőjét bújtatta a császári csendőrség elől Madách Imre. Gracza Antal és Záhony István volt kántortanító, gerillavezérek Csesztvén rejtőztek mindaddig, amíg alkalmasnak ítélték a helyzetet arra, hogy Kossuth után induljanak emigrációba.

Ezen utóbbi adatok nemcsak teljesebbé teszik Madách 48-áról felvázolt képünket, hanem azt is sugalmazzák, hogy Madách Imre személyében ne csupán egyet tiszteljünk 1848-49 töretlen hitű és akaratú harcosai közül, hanem ezek sorában is a legnagyobbak között emlékezzünk a törekény és mégis annyira erős emberre.

Jegyzetek

1. KERÉNYI Ferenc: *Huszonöt év a Madách-kultusz történetéből*. In. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1990. 125-131. 1.
2. Hadtörténelmi Múzeum. 1848-49-es nyomtatványok: 35.718. - 1848. május 1. Utasítás Zemplén megye katonai főbiztosa részére. A katonai főbiztos feladatköre - lényegtelen módosításoktól eltekintve - valamennyi megyében azonos volt.
3. Nógrád megye Levéltára. Nógrád megye Választmányának jegyzőkönyve: 1848-1141.
4. Dr. KRIZSÁN László: *Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez*. Balassagyarmat, 1964. Nógrád megyei Múzeumi Füzetek 9. sz.
5. ANDRÁS László: *A Madách-rejtély*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 108. 1.
6. *Irodalom a gimnázium II. osztálya számára*. Bp., 1980. 387. 1.

7. VIKOL Katalin: *A politikus Madách. 160 éve született a Tragédia írója*. Magyar Nemzet, 1983. január 21.
8. Nógrád megye Levéltára. Nógrád megye Bizottmányának jegyzőkönyve: 1848-1107.
9. U. a.
10. U. a. 1141.
11. U. a.
12. U. a.
13. Nógrád megye Levéltára. Vegyes iratok: 1848. (Főbiztos 1159.); Nógrád megye Választmányának jegyzőkönyve: 1848-1220; 1297.
14. Nógrád megye Levéltára. 1848-49. évi vegyes iratok.
15. Nógrád megye Levéltára. Madách Imre főbiztosi iratai: 1848. sz. n.
16. Nógrád megye Levéltára. Nógrád megye Választmányának jegyzőkönyve: 1848. március 24.
17. U. a.: 1848. szeptember 4.
18. U. a.: 1848 szeptember 18.
19. U. a.
20. U. a.: 1848. szeptember 21.
21. KRIZSÁN L., i. m. 21-22. l.
22. Nógrád megye Levéltára. Vegyes iratok: 1848. (Főbiztos, sz. n.)
23. U. o.
24. Idézi BELITZKY János: *Adatok Madách Imre 1849. évi Nógrád megyei közigazgatási tevékenységéhez*. Palócföld, 1971/4. sz. 52. l.
25. U. o.
26. Jankovich László másodalispán utasítása Madách Imréhez. 1849. február 2. Balassagyarmat. (Magyar Országos Levéltár. Madách család levéltára 1849. [P 481. 30. cs.]) A levél címzésén szereplő Csesztve helymegjelölés igen fontos, mert cáfolja azt a véleményt, mely szerint Madách az osztrák megszállás után is Balassagyarmaton maradt, és korábbi főbiztosi hatáskörében kiszolgált az osztrák hadsereget.
27. Lásd BELITZKY János idézett tanulmányát.
28. Szabó József Madách-gyűjteménye. Győr, Xántus János Múzeum.
29. Dr. SZABÓ Béla: *Salgótarján a kapitalizmus uralkodóvá válásának időszakában* című tanulmányát idézi dr. SPÁ CZAY Hedvig: *Madách Imre hadbíró sági perének nyomában* c. munkájában, a Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve IX., 1983. évi kötetének 98-99. lapján.
30. Nógrád megye Levéltára. Megyefőnöki iratok: 1850. május 2. - 2454. sz.
31. BALOGH Károly: *Madách az ember és a költő*. Bp., 1934. 124. l.

Nagy Ervinné

Madách Imre rajzmestere

A XIX. század első felében fokozott érdeklődés indul meg a művészetek iránt. A nemzet csinosodásának igénye először az irodalomban kap hangot Bessenyei és Kármán törekvései nyomán, de ezzel szinte egyidejűleg a képzőművészetek iránti érdeklődés is fellendül. Az irodalom vezéralakjai, elsősorban a széphalmi mester, Kazinczy a külföldi minták követését szorgalmazzák. „A szép tudományok és ízlés dolgában annál tökéletesebb a szív, minél közelebb járulnak a Classicusok példájához”¹ - írja Kazinczy. Shakespeare, Schiller és a népszerű Kotzebue sorai nem kis mértékben beépülnek nevezett szerzőink műveibe. A képzőművészetekre még fokozottabban jellemző ez: „Originált műveket nem lehet reményleni, mert sem ízlés, sem anyag és színek (?) nem olyanok még, amilyeneket kívánni a nagy művekben kell.”

Ekkor indul meg a művészeti ágak differenciálódása, teljes szétválása. Kazinczy még kíváncsún tartja, hogy a festő, ha „festővé kívánja magát tenni, nemcsak festékeket keverni kell tudni, hanem Winkelmann és Mengs írásait is olvasni. S mi a festő a mai időben, ha Virgilből nem tudja, mi volt Laocoon...”² A képzőművészet és irodalom összetartozását sürgeti: „A Művész nem Művész, ha nem poeta.”³ Ennek az elvárásnak felel meg a festő-író Kisfaludy Károly, akiről Vayerné Zibolen Ágnes megállapítja: „irodalmi ismeretei segítették képeinek, illusztrációinak kiválasztásában.”⁴

A külföldi mesterek mintáinak elfogadása, esetenként utánzása, sőt másolása elfogadott magatartás lesz: „nem tehetünk jobbat, mintha idegen nagy munkákat, statuákat, festéseket, kópiákban vagy rézmetszetekben megszerezzük s másolgatjuk s ezáltal kezünket [...] szemünket formáljuk.” A Kazinczy által elfogadott elnéző magatartást az idő lassan túlhaladja és az eredetiség igénye kiszorítja. De véleménye az adott korra jellemzővé válik, közizlését határozza meg.

A szépművészetek összefonódása, a festői-írói magatartás Kisfaludy Károly életművében válik teljessé. Műkedvelőként foglalkozik festészettel Jókai Mór, aki a szabadságharc bukása után Tardonán „megfestette Tardona látképét, Örénykövet, a pálosok kolostorát, vagy húsz akvarellt s neje Laborfalvi Róza képmását is - emlékezetből. Gyermekkori rajza az olajágot hozó galamb.”⁵ A széphalmi mester, a kor képzőművészetének legfőbb ismerője és kritikusa maga is festett néhány tájképet Pannónhalmáról. A tokaji hegyet ábrázoló képe pedig rézmetszetben jelent meg Igaz Sámuel (1822) zsebkönyvének címlapján.⁶ Emlékezetes rajzokat készített Petőfi és Arany János is.

A kor romantikus ábrázolásának sajátos műfaja a vizuális láttatás eszközeit ötvöző illusztrált tájleírás. Alig akad író, aki ne kísérletezne vele: „Az egész literatura útnak indul, hogy ítéljen arról, amit lát vagy nem lát” - írja Pulszky Ferenc *Úti vázlatában*. A táj és ember kapcsolatának újrafelfedezése alakítja ezt a műfajt. Müller János löcsei festő felvidéki tájképsorozatot készít. Joseph Fischer bécsi „képíró” és grafikus 1817 körül megalkotja tájképeit a Vág-menti tájakról. Ezt Mednyánszky Alajos báró szöveggel köti össze és megjelenteti *Festői utazás a Vág folyón: Magyarországon* címmel (1825).

Az útikönyvek, almanachok, divatlapok, illusztrált zsebkönyvek a műveltebb városi polgárhoz és a nemesi kúriákba is eljutottak. A képes ábrázolásnak ez a tömeges méreteket öltő divatja új polgári foglalkozást teremt. A házaló piktorok, a gyors előmenetelt ígérő rajzmesterek élet-

útja ritkán vezetett el a magasabb művészetig. „Jórészüket nem is lett több, mint átlagos rajzoktató, és örökre búcsút mondott a műzsáknak.”⁷ A tehetségesebbek - a hazai lehetőségek hiányában - Bécsben működő festőiskolákban szerzik be művészi ismereteiket.

A sztreгови Madách kastély szobáit a vidéki nemesi igényeket kielégítő képek, portrék, olajmásolatok, illusztrációk díszítették. Így Majthényi Anna fiatalkori képe, Madách Mária miniatúrája és a 12 hónapot ábrázoló akvarellek,⁸ melyeket a családi hagyomány Majthényi Annának tulajdonít. A könyvtárban ott volt már Mocsáry Antal nógrádi monográfiája, melynek 14 várrajzát Lántz József kékkői mérnök és Schmidt készítette.⁹

Amikor 1837 őszén Madách Imre testvéreivel - Károllyal és Pállal - felköltözik Pestre, hogy tanulmányaikat folytassák, már működnek azok a műkereskedések, antikváriumok, ahol festményeket, kottákat, tájillusztrációkat lehet kapni. A Szervita téri Wagner József műkereskedésének kínálatát Pulszky Ferenc leírásából ismerjük. Madách Imre - egyik levelének tanúsága szerint - a budai antikváriumba Schmidt műkereskedőhöz járt.¹⁰

A Széna téri „fiók Sztregova” lakói - a Madách fiúk - a korabeli művészi kínálatnak, a már említett színvonalnak megfelelő széles kínálatával találkoztak, ami felkelthette érdeklődésüket. Madách Imre levelezéséből kitűnik: kottát, folyóiratokat, könyveket vásárol, sürgeti, hogy küldjék el „rajzoló formáit”.

A formálódó, polgárosodó nemesség életformájában, igényeiben alkalmazkodik a fellendülő kulturális élethez. A jobb neveltetéshez már polgári és középnemesi szinten is hozzá tartozik, hogy „értsenek egy kicsit a rajzoláshoz, akvarell és gouache-festéshez.”¹¹ Azokban a családokban, ahol gondot fordítottak a nevelésre, gyermekeik mellé rajztanárt, zongoramestert és francia nyelvmentert fogadtak. A mágnás családok számára ez elengedhetetlen követelmény, de a középnemesi famíliák - gyakran súlyos anyagi áldozatokat is vállalva -, hogy rangjukhoz méltó neveltetésben részesítsék gyermekeiket, ragaszkodtak a kialakult igényekhez. A művészetek elsajátítása azonban csak külsőség maradt: műkedvelői szinten megrekedtek. A tehetségesebbek is többnyire dilettánsok maradtak. Hiszen számukra ez nem foglalkozás, hivatás, hanem csupán a divatnak megfelelő szórakozás maradt. Néhány kivétel azért akadt, így művészként említik a Nógrád megyei Brunswick grófkisasszonyokat (Henrietta, Mária Terézia és Júlia). Apjuknak, a nógrádi alispánnak az arcképét Brunswick Henrietta festette meg. A portré a balassagyarmati Megyeháza dísztermében lett elhelyezve. Ismert és kedvelt karikaturista lett Andrássy Mánuel gróf is.

A Madách-fiúk nevelése sem különbözött a kor elvárásaitól. Majthényi Anna, aki nógrádi viszonyok között átlagon felüli műveltséggel rendelkezett (ismereteit a Marczibányi-család körében sajátította el Budán), mindent elkövetett, hogy fiainak a kor igényeinek megfelelő neveltetést biztosítson. A házi nevelő Spányik Antal (aki irodalmi ambíciókat is mutatott), úgy látszik kevésnek bizonyult, ezért Pesten Majthényi Anna újabb „mestereket” fogadott fel.

A francia forradalom hatása érződik azon, hogy iparos mesterség elsajátítására is kísérletet tesznek. Imre gyerekes dicsekvéssel számol be előmeneteléről: „könnyen tsinállok magam is piksiseket, srof, ‘skatulyákat, Tojástartókat’”¹². (Ezeket később sorra elajándékozta, bors-tartója azonban még az 50-es években a Madách-relikviák között szerepelt a balassagyarmati múzeumban.)

Keveset tudunk arról a Babniggról,¹³ a klavirmesterről, akitől zongorázni tanult. De a muzsika iránti ragaszkodása élete folyamán megőrződött. fiatalabb leánytestvére, Anna 1841-ben írja anyjának: „a zongorahúrokat szerezzék be, mert Emike szeret zongorázni, és Sztregován sem lehet meg ezek híján.”¹⁴ Később (1855-ben) Huszár Anna nevelőintézetből való hazatérése után „felhangolják a zongorát”. Balogh Károly feljegyzése szerint Madách Imre szívesen

hallgatja unokahúga játékát, és maga is gyakran leül a hangszer mellé. A zene iránti vonzalma élete végéig megmarad. Kálnay Nándor felidézi utolsó csesztvei látogatását 1864 őszén. Madách a nap egy részét a zongora mellett töltötte „elmélyülve játszva azon.”¹⁵

A zene jelképes megtisztító ereje költészetében is szerepet játszik: „S kivált, ha még dalt hallok és zenét [...] / A rezge hangon messze múltba szállnék. / Hol napsugaras pálmák alatt / Ártatlan voltam, játszi, gyermeteg.” A vívómester Frideric¹⁶ felfogadása már anyagi nehézségekbe ütközött: „csak a te jóságodtól függ felfogadni vagy sem” - írja anyjának. A Madách-birtokok jövedelméből nehéz fenntartani az egyre költségesebb kiadásokat jelentő háztartást. A szakácsnő, inas és házi tanító mellett most a zenetanár, vívómester, esztergályos napidíját is fizetni kell. „Ki mondhatatlanul szomorít, hogy néked enyibe kerülök” - válaszol 1838. V. 5-én a feltehetően anyagi gondjait felrovó anyai levélre Madách Imre. A romló anyagi viszonyok ellenére még két évig sikerül fenntartani a birtokos nemesi életforma igényeihez alkalmazkodó neveltetést. 1840 őszén az életrajzírok szerint egészségi állapota miatt, valószínűbb azonban, hogy a romló anyagi helyzet hatására költözik vissza Madách Imre és két öccse is Alsósztregovára, ahol magánúton folytatják tanulmányaikat.

A családi levelezésben, visszaemlékezésekben viszonylag sok információ maradt fenn a rajzokat, festményeket készítő Madách Imréről. A „mesterségek” közül ennek van a legtöbb máig is fennmaradt emléke: 54 rajz és 8 olajfestmény. Rajzmesterét Palágyi Menyhért adata alapján Gschwindt Jánossal szokás azonosítani.¹⁷ Az életrajzi krónika is ezt fogadja el. Pedig a családi levelezésben és egyéb elsődleges forrásokban a neve sehol sem szerepel.

Ki volt valójában Madách Imre rajzmestere? A kérdést tulajdonképpen az adat bizonytalanságát érzékeltetve Palágyi teszi fel, amikor azt írja: „Madách Imre rajztanára valami Gschwindt volt.”

A mesterek 1838 tavaszán kezdenek járni a házhoz, előre kijelölt időpontban. Erre utalnak a megjegyzések: „a mesterek már rendesen járnak.” 1838 májustól megjelennek a levelekben a rajzra, festésre történő utalások: „Egy fejet küldök rajzolataimból”, „Nincsinek egy képet”. A korai rajzok közül 1838-as jelzetű a *Wolf tánc órája*. Ekkor készül a *Calliope* is. A rajz (*Calliope*) a közelmúltban került elő - hosszú ideig csak közvetetett forrásból ismertük. Jelenleg az OSZK Kézirattárában a Madách-rajzok között van. 1839. jún. 17-én már azt közli anyjával: „ma kezdtem el az olajfestést.” Alig néhány hét múlva 1839. aug. 3-án már arról értesíti Lónyay Menyhértet, hogy „Sztregovát két szempontból” festi, augusztus 7-én pedig elkészíti első karikatúráját: „egy foghúzó tanárt”.

Az ekkor keletkezett, elsősorban Lónyaynak írott levelekben a festőiség, tájszemlélet változását is megfigyelhetjük.

1839-es jelzetű a *Sixtus pápa* képe, melyet anyjának küld ajándékba. Madách Imre legismertebb olajképe, az *Ámor* azon kevés képek egyike, melyen pontos jelzet található: - 1840. jan. 1-jén Madách Emőke -¹⁸. Balogh Károly ifjúkori festményének tudja még a *Zrínyi Miklós* és *Corvin János* c. képeket.¹⁹

1841. június 13-án közli a *Regélő* a költő egyetlen (ismert) publikált rajzát, a *Trencsényi másként teplici fürdők* című tájismertető írásának rajzmellékletét.²⁰

A rajzok és festmények ilyen gyakorisága alapján behatárolható a festőtanár jelenléte, melyet 1838 és 41 közé helyezhetünk el. Ha egybevetjük a kifejezetten gyermekrajzokat az 1838 májusa után keletkezett képekkel, akkor egy gyakorlattal rendelkező rajztanár jótékony közreműködését, kezenyomát tapasztalhatjuk.

A *Sixtus pápa* képe (1839. MAD) Raffaello *Sixtus Madonnájának* pápa mellékalakjáról készült jó másolat. Avatott művész kezemunkája, csupán a galléron látszik némi kezdetlegesség. (A Madách-rajzként elfogadott kép nem lehet a kezdő Madách Imre alkotása.)

Az *Ámor* és a *Corvin János* című festmények Vayerné Zibolen Ágnes közlése szerint Huszár Anna tulajdonában voltak.²¹ Később ismeretlen körülmények hatására Székesfehérvárra kerültek Barta István miniszteri tanácsos birtokába, aki 1925-ben felajánlotta megvételüket a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Szentiványi Gyulát, a *Művészeti lexikon* szerkesztőjét kérték fel a képek eredetiségének meghatározására. Szentiványi a „Madách Emők 1840. jan. 1-jén Pesten -” jelzettel ellátott képről úgy vélekedett: „tanult, de gyenge piktor alkotásai. Mindkettő valószínűleg másolat.”²²

1839 nyarán készült a több kiadványban szereplő *Sztregova látképe*, melyről Lónyaynak írja: „én Sztregovát két szempontból festem.” A tájbrázolás ebben az esetben eredetinek tűnik, amit a levelében bemutatott részletekkel való egyeztetés tesz egyértelművé. „Lakunk egy dombon vagyon, körülveve egy angol ízlésű [...] kerttel, mely hegy s völgy ölen fekvén erdőt, rétet, szőlőt, aklot és tavat is foglal magában.”²³ Ábrázolására jellemző: „rálátásból, felülről figyeli a vidéket, fáinak lombozata keletiesen stilizált.”²⁴

Az elmondottakból kitűnik: Madách Imre 1838-41 között festőtanár irányítása mellett készítette képeit. Szentiványi Gyula elmarasztaló véleménye ellenére is megjegyzi: „tanult piktor”.

A költő feltételezett rajztanára, Gschwindt János 1824-ben született Pesten. Csak 1844-ben jutott el Bécsbe, ahol festeni tanult. Főleg arcképeket készített, divatos színésznők portréit (1844 Taborszky, 1845 Marra). Később 1846 és 48 között Párizsban tanult, ahol arcképeket is kiállított.²⁵

Az adatok alapján nehéz elképzelni, hogy Gschwindt - aki 1838-ban tizennégy éves - Madách Imrét, aki egy évvel idősebb, „roham lépésben” megtanítsa festeni. Még kevésbé tételezhető fel Majthényi Annáról, hogy fiai mellé inaskorban lévő festőtanárt alkalmaz. A *Sixtus pápa* képe, *Calliope*, *Ámor*, *Zrínyi*, melyek az említett időszakban készültek, gyakorlott festőtanár kezenyomát viselik. Továbbá Gschwindt képeinek témája egyetlen Madách festménnyel sem mutat hasonlóságot.

A fennmaradt eredeti források között figyelmet érdemel az 1838. dec. 11-én kelt levél. Ebben Madách Imre arról számol be, hogy nem válaszolhatott anyjának, mert a tisztartó, Bory István akkor ment haza, amikor „Lónyay volt nálam, mindjárt utána Schwindt jött, s így lehetetlen volt.”²⁶ A Schwindt név (Madách Imre helyesírását figyelembe véve Schwind[t]) olyan összefüggésben szerepel, ami jól elhelyezhető a további leveleiből ismert elfoglaltságok közé. Jogi előadásokra délelőtt 8-11-ig járt, délután „haza jövök” - írja - „és mesterünknek tesztek eleget.” A fent idézett levélben tehát azért nem tud Bory (Istvánnal) választ küldeni anyjának, mert a tisztartó „délelőtt” járt nála és mindjárt utána Schwind(t) jött.

A rendszeres házi elfoglaltságokat megkövetelő intelmekre válaszolva pedig arról biztosítja anyját: „a mesterek rendesen járnak, kiknél megelégedésem elnyerni igyekszem.”

Így Babnigg és Frideric után most Schwind említése a házitanítók, „mesterek” körének további bővítésére enged következtetni.

A „Schwindt” nevét említő levél után megszorodnak a rajzokra, festésre utaló adatok. Rajzokat küld anyjának, Nincsinek, „néninek”.

Schwindt Károly festőművész és rajztanár volt Pesten. A boroszlói születésű mester (1797) második feleségével, Bizenti Zsófiával - aki szintén festő volt - Pesten, a Nádor utca és Fürdő

utca sarkán levő Wenkheim házban lakott, és festőiskolát tartott fenn.²⁷ A Nemzeti Galéria Kézirattárában található az a levél, melyben a festő unokája írja: „előkelő családok gyermekeit tanította festeni.”²⁸ Így a két Andrassy fiút: Gyulát és Mánuel. Andrassy Manó (Mánuel) a Madách Imre közvetlen baráti köréhez tartozó „nyolcak” egyike. Palágyi abban is téved, hogy „a nyolcak közül csupán hárman mutattak hajlandóságot a festészet iránt, úgymint Madách Imre, Lónyay Albert és Beniczky.” A sort most ki kell egészítenünk az Andrassy fivérekkel. Andrassy Manó ismert karikaturista lett. Az 1848/49-es országgyűlés tagja, de nevét „nem politikai szónoklatokkal tette ismertté” - írja róla Lyka Károly -, hanem szellemes karikatúráival, melyeket az ülések alatt készített képviselőtársairól.

Schwindt Károly termékeny festő, képein a biedermeier stílus és a romantika történelmi témái figyelhetők meg. A korabeli műkitételeken több alkotással szerepel.

1834-ben kiállította az *Idvezítő, Zrínyi, Szent Imre* című olajképeket, 1840-ben pedig *Ámor rózsák között* című alkotását.²⁹

A Honművész 1841. 9. évf. 38-41. számából, mely 1841. június 27-én jelent meg, értesülünk arról, hogy a hazai festők a redoute épületében szép számmal állítottak ki képeket (41 akvarellt és 330 olajképet). A kiállítók között szerepelt Markó Károly, Müller János, Gaál Gusztáv, Barabás Miklós. A 78. és 135. sorszám alatt Schwindt Károly, a 74. és 75. sorszám alatt Madách Pál - a költő fiatalabb testvére - két olajképpel szerepelt: *Lanek romjai, Jordán melletti vidék*.³⁰ A 204. számon A. E. gróf Pest jelzettel (Gróf Andrassy Manó [Emánuel]) *A pesti utcaseprő gyermek* c. képe szerepel.

Különös véletlen csupán, hogy ebben a lapban (Honművész, 1841. 9. évf. 38-41. sz. 372. lapján) közli a szerkesztő Madách Imre rajzát a teplici fürdőről.³¹ Így a két Madách fivér, Imre és Pál alkotásáról egyazon lapban olvashatunk információt.

Schwindt képei sajnos elvesztek, megsemmisültek, de címük, témájuk és a róluk készült feljegyzések alapján megállapítható a hasonlóság - kapcsolat - Madách Imre korai és egy késői képével. Így téma szerint megegyeznek az *Ámor, Zrínyi Miklós, Szent Imre* című Schwindt és Madách Imre olajképek. A Szépművészeti Múzeumban a megsemmisültek listáján van Schwindt *Kislány arcképe*,³² mely hasonlóságot mutat Madách Imre *Szőke leányával*.

Vayerné Zibolen Ágnes 1964-ben a Művészet c. folyóiratban közöl rövid értekezést Madách rajzairól. Ebben jegyzi meg: „Madách Imre rajztanára nem lehet azonos a későbbi arcképfestővel, Gschwindt.”

Radó György hívja fel a figyelmet arra, hogy Palágyi az adatközlők információit pongyolán jegyezte le, és úgy közölte. Így pl. Wolfstein helyett Wolfsbeint ír.³³ Ilyen névelírás lehet a Schwindt helyett Gschwindt adata is.

Így több forrás egyezése alapján valószínű, hogy Madách Imre rajztanára Schwindt Károly volt.

Rajzmesterétől eltávolodva később gyengébb, de több eredetiséget mutató olajképeket készített. Részben családtagokat örökített meg, így Fráter Erzsikét és Madách Pált. Rajzain többnyire környezetének ismert és kevésbé ismert alakjait: Huszár Annát, Ité Ninát, a falu papjait, a családi élet szereplőit.

Hogy volt-e publikálási szándéka képeivel, erre nincsenek adatok. Az egyetlen tájrajz kivételével nem közölt képet. De ez a törekvés nem zárható ki sem Madách Imre, sem Pál esetében.

A képek alkalmoszerű elajándékozása mindenesetre arra utal, hogy értékes alkotásnak tekintette azokat. Így ajándékként kerültek képei Lónyay Menyhérthez, Madách Annához, Huszár Annához stb. A fogsága után (1853) a családnak tett szolgálatokért adja a Paczolayoknak - a jelenleg is magántulajdonban lévő - *Görgei álmát*. Máig ismeretlen helyen lappang a több forrásból ismert *Vadászjelenet*.

Kb. 70 rajza az OSZK Kézirattárában, a Salgótarjáni Megyei Múzeumban, a Petőfi Irodalmi Múzeumban és a győri Xántus János Múzeumban van. Festményei a Magyar Nemzeti Múzeum, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a balassagyarmati Palóc Múzeum tulajdonában vannak. Továbbá *Szent Imre* képe az alsósztrégovai katolikus templom sekrestyében és a *Görgei álma* Balassagyarmaton magántulajdonban található.

Madách Pál festményeinek nyoma veszett. Nem tudjuk, hogy más képei, rajzai maradtak-e. Különös, hogy a családi hagyomány még említést sem tesz Pál képeiről, pedig a műkitételen való szereplése nem volt jelentéktelen esemény. (A *Thieme u. Becher* névsorában is szerepel.) A művészi hajlam Majthényi Annával kezdődik, Imrén és Pálon kívül is folytatódik. Balogh Károly tehetséges portré és tájfestő lesz. A családtagok közül megörökíti Huszár Annát, sógorát, Károlyi Miksát és Madách Jolánt. Ügyes tájrajzokat készített Madách Károly Imre nevű fia is.

Madách Imre rajzai, festményei a műértő számára gyenge alkotások. A *Thieme u. Becher*, a világ egyik legnagyobb művészeti lexikona Madách Imrét (és Madách Pált) festőként jegyzi, de *Malerdilettant*nak minősíti. Képei valóban művészetének csak harmadrangú szereplői. Életének mégis elhanyagolhatatlan, lényeges kísérői. Egyetlen magyar író sem „illusztrálta” életútját ilyen sokrétűen. A rajzok, festmények így részei az életének, függetlenül attól, hogy másolta vagy eredeti ötlet alapján készítette azokat. Őrzik személyiségének jegyeit, egyszóval részei a madáchi életműnek.

Vizsgálatunkkal a teljes ember, a művész, a gondolkodó felé tehetünk ismét egy lépést.

Jegyzetek

1. KAZINCZY Ferenc *levelezése I - XXII. k.* Kiadta Váczy János. Bp., 1890-1923. V. k. 1108. lev.
2. KAZINCZY Ferenc, i. m. V. k. 1894. lev.
3. KAZINCZY Ferenc, i. m. X. k. 2382. lev.
4. VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes: *Kisfaludy Károly*. (Művészettörténeti Füzetek 5.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1973. 52. l.
5. LYKA Károly: *A táblabíró világ művészete*. Bp., Corvina, 1981. 71. l.
6. LYKA Károly, i. m. 70. l.
7. LYKA Károly, i. m. 95. l.
8. BALOGH Károly: *Gyermekkorom emlékei*. PIM. V - an. 4306/1.
9. MOCSÁRY Antal: *Nemes Nógrád vármegyének Historiai, Geographiai és Statistikai Esmeretése 1-4*. Kecskemét, 1982. (Hasonmás kiadás.) Az előfizető urak jegyzékében szerepel id. Madách Imre neve. Mélyebb kapcsolatra enged következtetni, hogy a költő nagyapja, Madách

Sándor és Mocsáry Antal *Az erényes zarándokhoz* címzett, Balassagyarmaton működő szabadkőműves páholy tagjai voltak.

10. GYÖRFFY Miklós: *Madách Imre kiadatlan levelei*. It 1959. 80. l.

11. LYKA Károly, i. m. 67. l.

12. OSzK Kt. Levelestár: Madách Imre - anyjához. 26. lev.

13. MÖM II. k. 898., 912. Ezidőtájt a magyar színháztörténet Pesten egy Anton Babnigg nevű énekest ismer. Minthogy a családnév igen ritka, meglehet, hogy éppen róla, esetleg közeli rokonáról van szó a Madách-levelekben. Vö.: SZÉKELY György - KERÉNYI Ferenc: *Magyar színháztörténet 1790-1873*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1990. 42. l.

14. OSzK Kt. Levelestár: Madách Anna - id. Madách Imrénéhez. 7. lev.

15. KÁLNAY Nándor: *Krónikás évkönyvem*. Bp., 1910.

16. OSzK Kt. Levelestár: Madách Imre - anyjához. 14. lev. Pest, 1838. május 26.

17. PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*. Bp., 1900. 59. l.

18. PIM 64. 1512. l.

19. MNM Magyar Történelmi Képcsarnok 2027., PIM 81. 201. l.

20. Regélő 1841. I. félév 47-48. sz. jún. 13-17.

21. VAYERNE ZIBOLEN Ágnes: *Madách Imre*. Művészet, 1964. 8. sz. 10-11.

22. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Bp. Adattár. Szentiványi Gyula levele (1925. IX. 24-én). A levél teljes szövegében szerepel: Madách Emők képe „Barta István miniszteri tanácsos tulajdonában van Székesfehérvárott.”

23. GYÖRFFY Miklós, i. m. 94. l

24. VAYERNE Zibolen Ágnes: *Madách Imre*. Művészet, 1964. 8. sz. 10-11. l.

25. LYKA Károly, i. m. 156., 400. l.

26. OSzK Kt. Levelestár: Madách Imre - anyjához. 17. lev.

27. LYKA Károly, i. m.

28. Magyar Nemzeti Galéria. Grafikai Osztály. Kézirattár: A festő Schwindt Károly unokájának levele, 1920.

29. Művészet, 1909. 330. l.

30. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet. Lyka Károly hagyatéka.

31. Honművész, 1841. 9. évf. 38-41. sz. 372. l.

32. Szépművészeti Múzeum. 5580. leltári szám.

33. RADÓ György: *Madách Imre életrajzi krónika*. Salgótarján, 1987. 30. l.

III.

Értékelések és feldolgozások

Bene Kálmán

Vajda János kritikája Az ember tragédiájáról

Vajda újságírói munkásságának jelentős részét alkotja a *referensi* tevékenység - színi referensként, az önkényuralom idején 1855-1864 között rendszeresen tudósít a Nemzeti Színház előadásairól a Magyar Sajtóban és a Nővilágban. Ugyanebben az időben, ha nem is ilyen nagy számban, könyvújdonságokat is ismertet. Madách művének egyik első visszhangja, a Nővilágban névtelenül megjelent tárcacikk is bizonyosan az ő műve.¹

Mi bizonyítja ezt? Formálisan referensi állandó jelzése, a gondolatjel a cikk kezdetén. Sokkal inkább bizonyít viszont az írás tartalma és stílusa. A kritikus Vajda jellemzője a hadakozó, a könnyen lelkesedő sajtóval minduntalan vitákat kezdeményező hozzáállás. A „magyar irodalom Faustja” - hangzik a túlzó dicséret (amelyet Szász Károly Tragédia-elemzése és végképp a magyar irodalmi köztudatba²), s Vajda, miképp Katona József „magyar Shakespeare”-re avatását (lásd Bánk bán-kritikáit!), ezt keményen elutasítja.

De a kritikus Vajda jellemzője a polemizáló hang mellett a gyors reagálás is - olyan gyors, hogy gyakran csak első, felületes benyomásaira támaszkodik, véleményét nem gondolja át, s maga is bevallja, nem elég alapos műismerete. Írt színikritikát „hallomásból”, úgy, hogy nem jutott be az előadásra, s a Madách-mű ismertetése is bizonyítja: az első átlapozás után, azon melegében papírra vetette gondolatait, voltak olyan színek, melyeken csak átfutott. Mégis, ennek ellenére, az első pillanatban felismerte, hogy nem mindennapi mű jelent meg a magyar irodalomban, hogy bár „nincs Faustunk”, Madách műve beláthatatlan magasságban áll a kor magyar drámairodalma fölött. (Ezt a véleményét erősíti meg két számmal később *A jutalom-tűzésekről* című cikkében - a befejezésnél épp Madách kiemelkedő munkáját állítja szembe a pályázatokon díjat nyert gyenge darabokkal.⁴)

Az sem lehet véletlen, hogy a *Polgárosodás* és az *Önbírálat* szerzője a londoni színt tartja a Tragédia leghatásosabb jelenetének. A Tragédia egyik fő erénye, a „jeles kompozíció” (Arany), viszont nem nyerhette meg a szerkesztéssel nemcsak újságcikkeiben nem sokat törődő költő tetszését. Számára a költészet nem „kicirkalmazott s melegágyakra, rendes fasorokra osztott házi kert”, az ő eszménye a vadon természet „rendetlen rendje”.

Ezzel a képpel el is jutottunk az utolsó bizonyítékhoz, Vajda újságírói stílusához. Szenvedély, ironia, képgazdagság, zabolátlanul, szeszélyesen áradó mondatok, bekezdések, logikai tagolás nélkül - egyetlen rohanás a tárgy megjelölésétől a cikk zárásáig. Vajda mint újságíró is, mint kritikus is elsősorban Vajda Jánosnak, a költőnek hibáit és erényeit mutatja fel.

A *Nővilág* szerkesztője felismerte, hogy a magyar irodalom jelentős, korszakos alkotással gyarapodott. Ezt bizonyítja, hogy egy év múlva, az újdonságrovatban Molnár Györgynek, a budai Népszínház vezetőjének nagyszabású elképzeléséről ad hírt - Molnár már egy évvel a megjelenés után a Tragédia színpadra állításán gondolkodott!⁵ A kritika után néhány héttel pedig részletet is közölt a Tragédiából a Nővilág. (A 15. színt.⁶)

Vajda találkozása Madách művével eddig említés nélkül maradt a Madách-szakirodalomban. Noha a kor Madách-értékelését Arany, Erdélyi, Szász és Zilahy Károly alapozták meg,⁷ nem érdektelen Vajda cikke sem. Megérdemli, hogy megismerjük.

Jegyzetek

1. Nővilág, 1862. 6. évf. 2. sz.
2. SZÁSZ Károly: *Az ember tragédiája*. Szépirodalmi figyelő, 1861-1862.
3. BENE Kálmán: *Vajda János a Bánk bánról*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1993. 4. sz.
4. VAJDA János: *A jutalomtűzésekről*. Nővilág, 1862. 6. évf. 4. sz. (Vajda János kritikai kiadás VII. k., Bp., Akadémiai Kiadó, 1979. 228. l.) A cikk befejezése:

„[...] minden nyomtatásban s színpadon megjelent mű egyaránt versenyezzen.

Példa mindjárt Madách legközelebb kiadott »ember tragédiája«. Ez bizonyosan egy félemler élet tanulmánya, s maga a kidolgozás is legalább pár évet vett igénybe, holott szerző kizárólag e műnek szentelhetné idejét, és e - minden ellene tehető kifogások dacára valószínűleg korszakalkotó mű ki lenne zárva a jutalomból, midőn kétségkívül, hogy költészeti irodalmunk eddigi elsőbrendű termékei közé tartozik?

De talán itt is van már a szerencsésebb fordulópon irodalmunkban, s Madách műve egy szép üstökös, mely azt előjelezi. Talán vége szakad az üres frázis költészetnek, a szellemidúsodó hóbortnak, a fából vaskarika-féle ittas népdalosdinak és cigányosdinak. A közönség gondolkozóbbá lett, s magasabb nézponok, tisztultabb ízlés, nagyobb igények elő fogják idézni a jutalomtűzésben is azt a reformot, melyet közművelődésünk érdekében ohajtottunk.”

5. Nővilág, 1863. 7. évf. 15. sz. A hír szövege:

„Molnár, a budai népszínház igazgatója, jövő télen Madách Imre »Ember tragédiáját« szándékozik a látható, de érinthetetlen szellemekkel előadatni, ha a szerző beleegyezik. - Furcsa vállalat!”

6. Nővilág, 1862. 6. évf. 5. sz.

7. ARANY János: *Egy üdvözlő szó*. In. Arany János Összes Művei XI. k.; ZILAHY Károly: *Az ember tragédiája*. Kritikai lapok, 1862.; ERDÉLYI János: *Az ember tragédiája*. Magyarország, 1862.; SZÁSZ Károly, i. m.

Irodalmi Ujdonságok

- *Madách Imre »Ember tragédiája«* című drámai költeménye megjelent, s a Kisfaludy társaság pártoló tagjainak szétküldetik. A lapok nagyon dicsérik, - némelyik plane a magyar irodalom Faustjának nevezi. Már mi így szoktunk, aut Cesar, aut Tóth Pál. Shakespeareünk (?) már van?! - legyen már Göthenk is. - Bár az illető kiadó nem tisztelte meg szerkesztőségünket egy példánnyal, futólag volt alkalmunk lapozni e műben s annyit egyelőre is mondhatunk, hogy az egyik legjelentősb műve az utóbbi évtizednek, s rögtöni hatását mindenekelőtt annak köszöni, mert első eset, hogy magyar író felülemelkedve a szűk specialis magyar élet nézleten, az egyetemes magas világnézpontra állva, általános érdekű műben, az összes emberiség életkérdéseivel, a végtelenség eszméjével foglalkozzék, s birokra keljen ama legnagyobb feladattal, hogy költészetet keressen ott, a hol már a filozofia is végződik. E merész vágy a világ legnagyobb lángelméivel egy két ne tovább művet íratott. A végtelenség szélén való eme tapogatózás szülte azon rendkívüli alaku műveket, melyek után e mű nem épen gyöngé utánzásnak tűnik föl. A filozofia meg van, az tagadhatatlan, de a költői alak

és tartalom beláthatatlan messze van a Faustétól. Mig ez utóbbinak van drámai hatása is, és pedig roppant, az »ember tragédiájának« semmi, mert az egész az álom keretébe levén foglalva, ez epikai fogással inkább csak a képzeletre, s kevésbé a szívre, sőt legigazabban szólva, mint állambölcselemi értekezésben összefűzött példák láncolata, valódi a hideg számító észre hat, különben az egyes szakaszok rövidebbek is, inkább epigrammszerűek, sem-hogy drámai hatás keltésére elegendők lennének. Inkább epikai elemmel hat, s inkább is dialogizált eposz az egész, mint a minek nevezve van: drámai költemény. Az egész ugyanis azon sarkallik, hogy Ádám - mint valami ringelspielen - előttünk végig álmodja a világtörténetet. Amellett a felosztás nagyon is gépilegesen rendes, pedans, a költészet pedig nem azt a rendet kívánja, a mit a kicirkalmazott s melegágyakra, rendes fasorokra osztott házi kert, hanem azt a rendet a rendetlenségben, mely a vadon természetben oly megrendítő. Elannyira, hogy elolvasván a hatodik szakaszt, a tizenötödikig csak úgy forgat az ember, mert már látja az egésznek fejleményét s csak a részletek mulattatják, holott minden nagy műnek elejétől végig - folyton és szakadatlan, mint egésznek kell érdekelni az embert. Amellett egyénítő jellemzéssel - szintén nem találkozunk. Mindenütt a szerző maga politizál, bölcseleg - személyei Ádám Éva maguk nem is fejlődhetnek jellemmé, mert hiszen cselekmény nélkül az nem lehet, az ő egész cselekményük pedig, hogy elaludván, a világtörténeti nevezetességek számára - ugynevezett „haubenstockul” szolgálnak, melyeket Lucifer, mint igen szellemdús harlequin, rendre kigúnyol, részint mint Ádám ciceroneja, kommentál. Legerősb festéssel találkozunk a londoni vásártéren játszóval, mely a Faust enemű jelenetének sikerült pendantja; legerősebb politikabölcseleti felfogással a Pharao és Miltiades korát tüntető jelenetben, leggyöngébben - a paradicsom elvesztése ábrázolásában. A hetedikről kezdve több szakasz nem kötő figyelmünket, s azokat nem egészen olvastuk. Azonban e futólagos kifogásokat csak a nagy világirodalmi remekművekkel szemben tettük, - sokkal szerencsésebben ítélünk e műről, ha csak saját irodalmunk s ennek éppen jelene színvonaláról szólunk hozzá. Így már azt mondjuk, hogy valóságos jótékony tisztító villámként hat a sok abszurditás között, mely most, buja parajkint irodalmunkat fölveri, s a szerző, Madách, mint talentum, beláthatatlan magasságban áll számosak fölött, kiknek az utóbbi évtized alatt a nemzeti színházban előadott drámái s illetőleg frázisai nagy tapsokat arattak. És végül még csak annyit, hogy ha nincs Faustunk, az még nem oly nagy szégyen, mint ha azt mondanák rólunk, mikép még ott sem állunk, hogy megérteni bírónak a németek Faustját.

Nővilág, 1862. 6. évf. 2. sz.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- *Madách Imre „Ember tragédiája” című drámai költeménye...* - A Kisfaludy Társaság gondozásában megjelent első kiadáson az évszám valójában 1861, de a mű csak 1862-ben hagyta el a nyomdát.

aut Cesar, aut Tóth Pál (lat.) - tulajdonképpen *aut Caesar aut nihil*, jelentése: vagy Caesar leszek vagy semmi (mindent vagy semmit). Ez a „változat” az ismert mondás Vajdára jellemző variációja.

ringelspiel (német) - körhinta.

haubenstock (német) - a szó *parókatartó* jelentése illik a szövegbe.

harlequin - paprikajancsi, bohóc. A vígjátékok állandó szereplőjének, Harlequinnek a nevéből.

cicerone (olasz) - idegenvezető.

pendantja (pandan, francia) - párdarabja, kiegészítője valaminek.

talentum (gör.-lat.) - tehetség.

...a sok abszurditás között, mely most, buja parajkint irodalmunkat fölveri... - az abszurditáson, amelyek gazként, dudvaként nőnek, terjednek, főleg a Nemzeti Színház korabeli magyar műsorának színvonalát érti Vajda.

...drámái s illetőleg frázisai nagy tapsokat arattak. - A mondat megerősíti a fenti magyarázatot. Lásd még a 4. sz. jegyzetet Vajda: *A jutalomtűzésekről* c. írásáról.

Madácsy Piroska

Aurélien Sauvageot és tanítványai Madáchról

Aurélien Sauvageot-t (1879-1988), az első nagy francia-magyar, magyar-francia szótár szerkesztőjét főleg mint nyelvészt emlegeti a magyar közvélemény. Franciaországban alig ismerik a nevét. Kevesen tudják róla, hogy igazi polihisztor volt: irodalmár, történész, filozófus és filológus, fordító és költő. De elsősorban rendkívüli személyiség, olyan francia értelmiségi, aki a valóságban is találkozott a magyar kultúrával, melyet nem felszínesen, hanem belülről akart ismerni és megérteni. Sauvageot 1923-tól 1931-ig Budapesten, az Eötvös-kollégiumban tanít francia nyelvet és irodalmat, és ez idő alatt tudatosan, módszeresen megtanul magyarul, kapcsolatba kerül a legkiválóbb magyar írókkal, irodalmárokkal és nyelvészekkel (Babits, Kosztolányi, Karinthy, Móricz, Zolnai Béla, Horváth János, Gombocz Zoltán stb.).¹ Megismeri a mindennapi magyar életet, szellemi atmoszférát, és végül az egyén sorsát: a „condition de l’individu”-t. Hazatérése után, sőt egész életében sem szűnik meg érdeklődése irántunk (a Keleti Nyelvek Főiskoláján tanít Párizsban finnugor nyelveket). ahogyan ezt az Aix-en-Provence-i Egyetemnek adományozott könyvtára, irodalmi hagyatéka is bizonyítja.

A hagyatéka dokumentációját, rendezését két esztendeje elsőként végezhettem el, a francia egyetem felkérésére, s mondhatom, különleges élményben volt részem. Sauvageot könyvei: „beszélő könyvek”, vallomások egy francia-magyar „liaisonról”, mely ezúttal francia részről köttetett. Az irodalmi könyvtár mintegy 1500 kötetének nagy része magyar, illetve magyar vonatkozású. Ez a hagyatéka a magyar irodalom és kultúra sajátos befogadása, sokszor fáradságos, de Sauvageot számára élményt jelentő értelmezése. A magyar irodalom megismerésében nem akármilyen „beavató” segítőtársai voltak: többek között Zolnai Béla, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Gyergyai Albert.² De közülük tartozik Benedek Marcell, akinek a régi magyar irodalom felfedezése és véleményem szerint a Madách-élmény is köszönhető.

Sauvageot két könyvet írt magyarországi élményeiről: 1937 - *Magyarország felfedezése*, 1987 - *Magyarországi életutam*.³ Ez utóbbiban többször felvillantja Benedek Marcell alakját. Íme, a megismerkedés: „Magas férfit láttam magam előtt, a fejét kissé előreahajlítva tartotta. Finom, értelmes arcvonásai voltak, s a szemüvege mögött a tekintete karakánságról árulkodott. A hangja vékony, de határozott volt. Halk, egyenletes hangon, kitűnően beszélt franciául. Ő volt Benedek Marcell.”⁴ Sauvageot, mint egy igazi regényíró, nagyszerűen jellemez. Az erdélyi, székely származású Benedek Marcellt - francia létére - Trianon egyik áldozataként mutatja be. Különleges egyénisége Kosztolányira emlékezteti: franciás modorú és szellemű, tömör stílusú, kálvinista vallású, de szabadgondolkodó. A legérdekesebb vonása bizonyára szabadkőműves tagsága, hiszen maga Sauvageot is tagja volt a Nagypáholyoknak.⁵ Benedek Marcelltól tudja meg, hogy milyen fontos szerepe van az irodalomnak Magyarország történetében. A magyarság írói és költői révén tudott kilépni elszigeteltségéből és elmaradottságából. Tulajdonképpen Benedek Marcell készíti arra, hogy a klasszikus magyar irodalmat tanulmányozza. „Míg Benedeket hallgattam, megfogadtam magamban, hogy most már közelebről is megismerkedem ezzel a magyar irodalommal, mert minden bizonnyal kulcs lehet a magyar civilizáció megértéséhez, melyet éreztem ugyan magam körül, de körvonalait megragadni nem tudtam.”⁶ Az irodalmi „mélyfúrás” nemcsak a kortársak (Babits, Kosztolányi, Móricz és elsősorban Ady) felfedezése jelentette, hanem a *Halotti beszéd*, az *Ómagyar Mária-siralom*, Balassi és Janus Pannonius versei, Bessenyei nyelvművelése és a XIX. századi magyar irodalom meg-

ismerése. Érdekes, hogy Aranyt nyelvgazdagsága miatt sokkal többre tartja, mint a Franciaországban ekkor már ismert Petőfit, és eljut Madáchhoz. Könyvtárában *Az ember tragédiájának* 1924-es centenáriumi kiadása található (Budapest, 1924. A napkelet könyvtár. Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság), ceruzás jelzésekkel, agyonolvasva. A művet már magyarul próbálta megérteni, hiszen végre egy magyar drámát olvashatott. Francia szögből meglepetés volt számára, hogy a magyar irodalomnak olyan kevés drámaírója van. „A színházak eredeti magyar drámai repertoárja igen szegényes. Klasszikus műfajban egyedül az Ember tragédiáját említhetnénk...” - írja a *Magyarország felfedezésében*. (157. p.) Tudjuk, a franciák sokáig a drámát tartották a legfontosabb irodalmi műfajnak, megpróbálkozott vele minden író, ha nem is mindig sikerrel. A magyar irodalmat más műfajok uralják, többször beszélget erről magyar íróbarátaival, pl. Heltai Jenővel és Benedek Marcellel. Nálunk a költészet volt a legfontosabb, és az ma is. A finneknél is későn született meg a dráma. A beszélgetések folyamán felvetődik egy másik probléma, és ez a magyar írók fájdalma: ki ismeri ezt a gazdag, különleges irodalmat Európában, a magyarokra ki kíváncsi? A franciák aligha. Sauvageot így fedezi fel a közvetítés nehézségeit, amely csak a magyar oldalról nyitott, bár az a véleménye, hogy a magyar műfordítások, amelyek szabad újratерemtések, nem adják vissza az európai művek eredeti jelentését, csak azt, „amit egy bús magyar lélek érezhet.”⁷

Kószolgatta a magyar irodalmat, de illúziói nem voltak, korántsem olvasott el minden mesterművet. Erre egy egész élet kell - és ez így is történt. Amit megértett viszont, a magyar történelem tanulságai voltak: „semmilyen nagyság nem épülhet fel, ha nem ömlik ki érte sok vér, tengernyi könny és veríték.”⁸ *Az ember tragédiájából* is végső soron a magyarság sorsának üzenetét kapja, ahogyan a *Magyarország felfedezése* c. könyvében 1937-ben megfogalmazza: „Madách embere akarata ellenére eljut a végső tagadásig, amely már az öngyilkosság felé vezet, de nem adja meg magát, és ettől kezdve inkább nem töpreng sorsán [...] Pesszimizmusa egybecseng azzal a keserűséggel, amely ma is mérgezi a magyar lelkeket. Harcolni, élve maradni egy végcél nélküli világban, erősebben kapaszkodva az életöszönbe, mint az ésszerű, hogy megőrizzük a nemzetet a pusztulástól: ez az a tanulság, amelyet a nézők magukkal vihetnek a magyar drámai irodalom főművének megértésekor.”⁹ Sauvageot felfogta tehát a magyarok néma küzdelmét, akik azért harcoltak, hogy magyarságukat megőrizhessék. Ezzel egy francia értelmiségi sorsa, legalábbis egy időre, hozzánk kötődött. Sauvageot a legnagyobb magyar művekkel alaposabban valószínűleg Franciaországba való visszatérése után ismerkedik meg, talán a nyugdíjas években, hiszen Aix-ben sok ideje van olvasni vagy fordítani. Próbálkozik is Adyval, de fordításait közzé nem teszi, csak egy néhányat.¹⁰ Ám ott vannak a tanítványai, akikkel élete végéig kontaktusban marad, és akikben vagy akik segítségével kiteljesítheti be nem váltott „vágyait”: Roger Richard, Jean Rousselot és Jean-Luc Moresau. Amit a professzor felfedezett a magyar irodalomból, tanítványainak ajánlja, olvassátok és fordítsátok - ismerje meg a francia közönség a magyar irodalom remekeit, szűnjön meg a dialógus egyoldalúsága. Így születnek nagyszerű Ady-, József Attila- és Vörösmarty-fordítások, vagy Petőfi és Arany művei franciául. De a legnagyobb próbálkozás, kétségkívül: Madáchot fordítani.¹¹

A Tragédia francia fordításainak történetét Radó György, Birkás Géza, Madácsy László, Henri Toulouse kitűnő cikkeiből ismerjük.¹² Csak emlékeztetőül néhány adat: öt megjelent fordítás és három rádiófeldolgozás, egy érdekes bábjáték-bemutató, valamint egy rövidített „ironikus és kritikus játék” előadása 1992-ben - ez az eddigi francia mérleg.¹³ Az öt fordítás és mintegy 50, a művel kapcsolatban megjelent írás igazán nem rossz „image”: ugyanakkor egyetlen igazi színházi bemutató sem volt Franciaországban, és a dráma franciaországi befogadásáról sem beszélhetünk - valójában a nagyközönség nem ismeri, mint ahogyan a magyar irodalmat sem ismerik.

Mégis, hogyan jutott eszébe ennek az öt franciának a fordítás ötlete, hogyan találtak kiadót - ezeknek a találkozásoknak a háttere érdekelt különösen. A fordítások összehasonlítására nem vállalkozhatom, de a háttér ismeretlen adatainak feltárására és az összefüggések felfedezésére igen, az időpontokból kiindulva.

1863 - az első tragédia-fordításhoz kapcsolódó esztendő. *Ludovic Rigoudaud* francia újságíró Magyarországon tartózkodik, irodalmi kutatásokat folytat, és így fedezi fel a Tragédiát, melyet figyelemre méltó alkotásnak tart, sőt a lefordított művet Madáchnak akarja elküldeni lektorálásra. A hatvanas években az irodalmi élet újraéled, van bizonyos pezsgés, nyitottabbá válik minden. Milyen kár, hogy egy alsósztrigovai találkozásra nem kerülhetett sor az író és a fordító között, és a fordítás sem került napvilágra, csupán egy-egy levelet őriz bizonyítékként a Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteménye.¹⁴

A következő fordítás dátuma 1896. Viszonylag nyugalmas, termékeny századvég, a magyar-francia barátság „aranykora”, magyar írók, művészek utaznak újra Franciaországba, a magyar-francia kapcsolatok megélénkülnek. *Charles de Bigault de Casanove*, a tragédia második fordítója Párizsban, Nantes-ban gimnáziumi tanár, történelmet tanít.¹⁵ Nyelvtudása nem mindennapi - a skandináv nyelveket és a magyart is ismeri, Ibsent és Strindberget fordítja, valamint a magyar irodalomból Petőfit, Katonát. Madácsy László 1965-ben felkutatja párizsi leszármazottjait, tőlük azonban nem kap segítséget nagyapjuk iratainak, levelezésének megismeréséhez. „Így nem tudhatjuk, járt-e Magyarországon. Egy bizonyos, ő az első francia, aki minden különösebb érdek nélkül, tiszteletreméltó rokonszenvvel fordul Madách felé. Valószínűleg bizonyos ízlés- és lelki rokonság vezette, amelynek révén Ibsenen, Strindbergen át Madáchhoz eljutott.”¹⁶ A magyar irodalom remekeinek felfedezésében segítségére van Kont Ignác, akinek az előadásait látogatja a Sorbonne-on. A fordítást publikáló folyóirat, a *Mercure de France* viszont a század fordulóján tekintélyt és tiszteletet követelő folyóirat, több mint 3000 előfizetővel. Igaz, a Tragédia francia fordításának megjelenése után csak három francia ismertetést tarthatunk róla számon.¹⁷ Teljes sikertelenségről azonban nem beszélhetünk, mert 1896-ban már a következő francia fordítás, *Guillaume Vautier*-é is kész van. Ez mégis azt bizonyítja, hogy a századvég nem kevés érdeklődést hoz. A háttérben, tudjuk, Justh Zsigmond van, Vautier barátja, aki már a Tragédia bemutatásán is fáradozik. Ám Justh halála miatt a kézirat sokáig kallódik, míg végül 1931-ben Fóti Lajos segítségével a budapesti Librairie Française sorozatában megjelenik.¹⁸ 1930-1931 a magyar-francia irodalmi és kulturális kapcsolatok erősödésének újabb időszaka, Kosztolányi franciás érdeklődésének, levelezésének fontos dátuma. És újra itt vagyunk Aurélien Sauvageot-nál, aki ebben az időpontban tér haza Budapestről, francia-magyar szótárának megjelenése pedig 1932-re tehető. Vautier jól tud magyarul, 13 éves korától Magyarországon tartózkodik, Budapesten érettségizik, a francia konzulátuson dolgozik egy ideig. Könyvet is írt rólunk, valamint fordításokat közölt. Kosztolányi a Pesti Hírlap Vasárnapja 1931. IX. 20-i számában *Madách franciául* címmel ír a Tragédia fordításáról dicsérő ismertetést, s megragadja az alkalmat, hogy a magyar művek francia fordításának nyelvi élményét méltassa.

A 30-as évek már a modern fordítások hátteréhez vezetnek. Sauvageot éppen hazatért, amikor 1934-ben két kiváló filológus: Hankiss János és Molnos Lipót előadássorozatot tart Madách életművéről a francia egyetemeken. Az egyiket éppen a Sorbonne-on, 1934. április 23-án. Az előadáson jelen van többek között Paul Van Thiegem, Fernand Baldensperger valamint Aurélien Sauvageot. Baldensperger cikket ír Madáchról, a *Revue des Études Hongroises* 1934-es évfolyamában, Radó György szerint az egyik legfigyelemreméltóbb véleményt adja a műről.¹⁹ A 30-as évek az első franciaországi bemutató időszaka is. Blattner Géza modern rendezésében 1937-ben bábszínházi előadásra kerül sor a párizsi világkiállítás alkalmából. Az előadásra a mű fordítását *Cselényi-Walleshausen Zsigmond* és *Fernand Pignatel* készítette el.

A bemutató sikerét magyar és francia művészek együttműködése garantálja. Már a Comédie Française készül a művet előadni, a háttérben Molnos Lipót és mások, de a háború mindent meghiúsít egy időre.

Közben Aurélien Sauvageot professzor a párizsi Keleti Nyelvek Főiskoláján magyart tanít. Tanítványai között nemcsak kitűnő magyar költők és bölcészek vannak (Radnóti Miklós, Kosáry Domokos, Madácsy László, Gáldi László, Karátson Endre stb.), hanem kiváló francia tehetségek: mint Roger Richard, Jean Rousselot és Jean-Luc Moreau.

Közülük *Roger Richard* kap kedvet először a Tragédia fordítására. Rendkívüli bátorsággal, még a magyar tanulmányainak befejezése előtt lefordítja a művet rövidített formában, és rádiófeldolgozásokat készít. A bemutatóra közvetlenül a háború után, 1946 szeptemberében és 1948 júniusában a Radio Française adásában kerül sor, majd 1946 novemberében Svájcban a Lausanne-i rádióban. Ezzel a hatalmas munkával, mondhatjuk, Roger Richard mint francia költő felfedezi a magyar nyelvet. Erről az élményéről 1947. március 10-én egy rádiófelvételen vall, *Magyarország lelke* címmel. A vallomás lényegét elküldi 1947. október 3-án kelt levelében Madácsy Lászlónak, a „francia költők barátjának” a *Le voyage interdit* c. verseskötetével együtt.²⁰ Szeretném ezt a még publikálatlan vallomást most magyarul és franciául idézni:

„Egy francia költő, a magyar nyelvvel való első találkozásakor, minden kíváncsiságát kielégítő, bámulatra méltó forrásra talál.

Amikor francia költészetünk egy évszázad óta minden erővel tisztítani és egyszerűsíteni akarja a nyelvet, amikor arra tesz erőfeszítést, hogy széttörje egy nagyon szigorú konstrukciójú mondattan merev sémáit, akkor a magyar esetében szembetaláljuk magunkat egy olyan nyelvvel, amely születésétől fogva rendelkezik mindazzal a zenei és rugalmas eszközzel, amelyet a francia költő hiába képzel el magának.

A kifejezés tömörsége, amelyre a mai francia költészet törekszik, és ami elbizonytalanítja a klasszikus iskolai műveltséggel rendelkező publikumot, ez a tömörség, amely csak rövid ideje tűnik a költői nyelv eszenciájának, és szembehelyezhető a próza demonstráló és elemző stílusával, ez a tömörség a magyar költészetben a legspontánabb, legtermészetesebb állapotában van jelen, és következik magából a magyar nyelv egységbe foglaló karakteréből, amely nem ismeri a franciára jellemző zsúfolt nyelvsajátosságot teremtő eszközszavakat.

A magyar nyelvnek ez a természete a mondattan rendkívüli hajlékonyságával vegyül, amelynek egyetlen szabálya: a kedélyre hatás közvetlensége teszi a nyelvet végtelenül alkalmassá a tömör kifejezésre.

Ennyit a nyelv lelkéről.

Ami a formát illeti, az is meglepetés. A magyar előadásmódjának a hosszú és rövid szótagok kombinációja, a kezdeti hangsúlyos szótag ad olyan sajátos ritmust, amelyhez a franciában nincs hasonló. Mi több, jellemzi az alliteráció és az asszonánc, amelyet nálunk a szimbolizmus összes újdonságával mostanában hódított csak meg. A magyar hangtant a magánhangzók harmóniájának játékszabályai igazgatják.

Mindezek a jellegzetességek a magyar nyelvet ritka minőségű költői hangszerré formálják, amelyen a magyar költők kiválóan játszanak. Végtelenül sajnálatos, hogy ennek a nyelvnek a nálunk majdnem teljes ismeretlensége megakadályozza, hogy a francia közönség is átélje ezt az élményt, mert a francia és a magyar nyelv sajátosságainak összeférhetlensége szinte lehetetlenné teszi a magyar költemények franciára való fordítását.

Talán Armand Robin Ady-fordításai sikerültek - de kivétel erősíti a szabályt.

Roger Richard

Un poète français découvre la langue hongroise

par Roger RICHARD, Paris.

Poète et auteur de pièces radiophoniques, le jeune écrivain français Roger Richard a étudié le hongrois à l'Ecole des Langues Orientales de Paris sous la direction du Professeur Aurélien Sauvageot.

Il a traduit en français la Tragédie de l'Homme et la version radiophonique qu'il a faite du chef-d'œuvre de Madách a été diffusé par les radios française et suisse. Il a également traduit les poèmes de Ady, Babits, Kassák, Radnóti.

Au cours d'une émission consacrée par la Radiodiffusion Française le 10 Mars 1947 à «L'Ame de la Hongrie»; Roger Richard a décrit dans les termes suivants sa prise de contact avec la langue hongroise.

Les premiers contacts avec la langue hongroise sont pour l'écrivain français qui en aborde l'étude, une source d'étonnements où sa curiosité voit aussitôt sa récompense.

Alors que notre poésie française depuis un siècle porte tout son effort sur une purification et une simplification du langage; alors qu'elle s'efforce de rompre les schèmes rigides d'une syntaxe de construction très stricte, on se trouve avec le hongrois en face d'une langue qui possède à l'état natif toutes les qualités de l'instrument souple et musical que le poète français a si grand peine à se forger.

La densité de l'expression à qui vise la poésie française d'aujourd'hui et qui n'est pas sans dérouter un public habitué par l'école au caractère discursif de l'expression classique, cette densité qui nous apparaît peu comme l'essence même du langage poétique en ce qu'il s'oppose au caractère démonstratif, donc analytique, de la prose on la trouve à l'état de nature dans la poésie hongroise la plus spontanée, dans le folklore même.

Cela tient au caractère même de la langue hongroise; langue essentiellement synthétique, ignorante de tous les mots-outils, instruments de l'esprit analytique, dont le poète français trouve son idiome encombré.

Cette nature, combinée à l'extrême souplesse d'une syntaxe dont seule règle est l'expression immédiate et totale de l'affectivité, rend la langue hongroise infiniment plus apte à «coller» à la démarche même de la pensée poétique.

Ceci pour l'esprit.

Pour la forme, même surprise. Les combinaisons de longues et de brèves, un accent tonique marqué, confèrent au «débit» hongrois un rythme dont le français n'a évidemment aucun équivalent.

De plus, l'allitération et l'assonance, chez nous conquêtes tout récentes du symbolisme, se trouvent être - surtout sur l'assonance - les règles de la phonologie hongroise, par le jeu de la loi de l'harmonie vocalique.

Toutes ces caractéristiques font de la langue hongroise un instrument poétique d'une rare qualité, et dont les poètes hongrois jouent merveilleusement. Il est infiniment dommage que l'ignorance presque absolue dans laquelle on se trouve

chez nous de leur langue interdise la communication de leur production au public français?

Car l'incompatibilité des démarches linguistiques du hongrois et du français rend à peu près impossible la traduction en français de poèmes hongrois.

Il faut tenir à cet égard la réussite d'Armand Robin traduisant Ady comme l'exception qui confirme la règle.

Roger Richard

Roger Richard
9, Avenue de Chasseurs
PARIS 17^e
Carhot 39-43

Paris, le 3 octobre 1947.

Monsieur László MADÁCSY
aux bons soins de l'
INSTITUT HONGROIS
18, Rue Pierre-Curie
PARIS 5^e

Cher Monsieur,

Voici les poèmes et l'article que je vous ai promis hier.

Le Voyage Interdit contient des poèmes écrits entre 17 et 20 ans. J'ai indiqué à la Table des Matières ceux qui me paraissent pouvoir être retenus.

Parmi les poèmes dactylographiés, ceux de 1942 et 1943 ont été écrits en captivité, ainsi que *Solstice*.

Je me suis permis de faire précéder mon petit article, simple reproduction de propos tenus à la radio, une petite notice.

En vous renouvelant le plaisir que j'ai eu hier à faire votre connaissance.

Je vous prie de croire, Cher Monsieur, à ma vive sympathie.

Roger Richard."

Roger Richard e vallomása kétségkívül a Tragédia-fordítások erőfeszítéseéhez köthető, és különleges a maga nemében. Elárulja, miért fordítja a művet inkább prózában.

1947-ben, a háború után van egy pillanat, amikor fellélegeznek az európai nemzetek, és közelednek egymáshoz. Ekkor készülnek Hubay Miklósék Kosztolányi, József Attila közlésére franciául Genfben. Ebben az esztendőben indul Szegeden a Tiszatáj c. folyóirat, Madácsy László a lap első főszerkesztője. A fentebb idézett levél és híradás Párizsból bátorítás lehet a magyar-francia kapcsolatok feléledésére a jövőre nézve is. Ám tudjuk, másképpen történik minden, és a hatvanas évekig nincs egyetlen biztató mozzanat sem a magyar-francia

párbeszédben. Csak 1960-ban jelenik meg *Roger Richard* kiegészített Tragédia-fordítása, Benedek Marcell bevezetésével.²¹ Íme, itt vannak tehát együtt a háttérből: Sauvageot, aki az ötletet adja és a nem akármilyen mesteri segítséget, valamint Benedek Marcell irodalomtörténész, a régi jó barát. Benedek Marcell bevezetése rendkívül érdekes. Miután bemutatja az író életét és pályáját, elhelyezi Madách művét a XIX. század európai irodalmában, a „poèmes d’humanité”-k sorában. A bevezetés végén, amikor a mű magyar sajátosságairól és történelmi tanulságairól szól, amelyek egy francia olvasó számára is lehetnek emlékeztetések, Sauvageot gondolataira ismerünk, a *Magyarországi életutam* magyar sorsról és megpróbáltatásokról szóló soraira, a küzdelemre, amely olyan nehezen érthető a nagy nemzetek fiai számára. Idézzük most Benedek Marcellt: „Ez az az érzés, amelyet a nagy nemzetek nem tudnak, és sohasem élnek át, még a legnagyobb katonai bukások után sem, ez a halálos aggodalom, a nemzethalál miatti félelem, amely a teljes, pszichológiai halált is jelenti. Ez a félelem, amelyet a nagy nemzetek nem ismernek, és amelyet a magyar átélt, bizonyos visszatérő alkalmakkor történelme folyamán. Ez a majdnem állandó, gyötrő szenvedés kiválthat-e egy nemzeti pesszimizmust? Igen és nem. Talán a költői kifejezést illetően igen, de a nemzet élni akarását tekintve - nem. És az Ember tragédiája ezeket a kétségeket és reményeket, fájdalmat és élni akarást fejezi ki...”²² A fentebb idézett gondolatok újból bizonyítják, hogy a magyar sors megértését Sauvageot Benedek Marcellnek is köszönheti, és valószínűleg a Madách-mű olvasmányélményének.

A mű befogadása egy másik tanítvány mestermunkájával folytatódik: 1966-ban megjelenik a legújabb adaptáció, *Jean Rousselot* költői szövege.²³ A Rousselot-fordítást sajnos nem találtam meg Sauvageot hagyatékában, és ennek több oka lehet. Talán a kötet Serge Sauvageot könyvtárába került, mert kizárt dolognak tartom, hogy Rousselot nem küldte meg fordításának egyik példányát Sauvageot-nak. Hiszen a később, 1971-ben megjelent Petőfi-fordításait megtaláltam. Másrészt lehetséges, hogy Rousselot mégsem küldte el a fordítást, mert bizonyos fordítási módszerek, elképzelések szempontjából összekülönbözött professzorával (erre bizonyíték, hogy Rousselot Petőfi-fordításait Sauvageot lábjegyzetekkel látja el, amelyekből kiderül, bizalmatlan a fordítóval, még a verscím-fordítások sem tetszenek neki).²⁴

Rousselot már az a tanítvány, aki túlszárnyalja mesterét. Sauvageot talán éppen ezért elégedetlen vele? Rousselot együtt dolgozik a magyarokkal: Gara Lászlóval, Illyés Gyulával, Sőtér Istvánnal és Radó Györggyel. A fordítás 1964-ben írt előszavában őszintén vall bátor vállalkozásáról: ugyanis először száll szembe azzal a francia szokással, hogy verseket prózában fordítanak.²⁵ Ő az eredetivel egyenértékű francia versben fordít. Rousselot nem tud magyarul, valószínűleg egyedül az összes francia Tragédia-fordító közül, de munkája bizonyára sokkal alaposabb, mint akárkié. Gara László írja, hogy azoknak a francia költőknek, akik nem tudtak magyarul, alapszöveget adtak a kezükbe, és azután a magyar fordító és a francia adaptáló együtt dolgoztak, mint társszerzők. A Tragédia esetében tíz éven keresztül, megszállottan, hogy bebizonyítsák: igenis, a magyar nyelv ritmusa lefordítható franciára. És ez ellentmondást jelent Roger Richard véleményével, aki azt mondja, csak kompromisszumos formában, prózában vagy szabad versben és nagyon ritkán rímes versben lehet fordítani magyarról franciára.

Valószínűleg ez a problémája Sauvageot-nak is Rousselot munkájával kapcsolatban, a mester nem híve a szabad fordításnak. Pontos és precíz nyelvtudást követel, nem lehet és nem szabad újrakölteni a műveket, ezért kételkedik a Rousselot által fordított Petőfi-versekben is.

Végezetül nézzük sorra Sauvageot örökül hagyott „beszélő könyveinek” listáját, amelyek *Az ember tragédiájának* ismeretéről és szeretetéről tanúskodnak:

Emeric Madách: *La tragédie de l'homme*. Poème dramatique hongrois. Traduction de G. Vautier. Librairie Française Budapest, 1931.

Imre Madách: *La Tragédie de l'homme*. Corvina, Budapest, 1960. Traduit de hongrois par Roger Richard.

A mon maître le professeur Aurélien Sauvageot, sans l'enseignement, les encouragements et les conseils de qui cette traduction n'aurait pas vu le jour très reconnaissant hommage,

Roger Richard

14. X. 60.

Mesteremnek, Aurélien Sauvageot professzornak, akinek tanítása, bátorítása és tanácsai nélkül ez a fordítás sohasem jött volna létre, nagy tisztelettel és szeretettel

Roger Richard²⁶

A Tragédia két legjobb fordítása Sauvageot-nak köszönhető tehát. Amire nem volt bátorsága a mesternek, a tanítványok valóra váltották. A hagyatékban talált kéziratok tanúsítják, hogy Sauvageot rengeteget fordított, főleg Adyt, de Vörösmartyt, Babitsot, Móriczot, Tersánszkyt is. Azonban sokkal nagyobb alázat volt benne a magyar költészet és irodalom iránt, mint hogy az általa sikerületlennek érzett próbálkozásokat nyilvánosságra hozza. Tény, hogy csak röviden és ritkán tolmácsolja közvetlenül Madách művéről véleményét, de valahol a háttérben mindig ott érezzük őt is. Szerelmét a magyar irodalom iránt átadta a fiatalabbaknak, és így teljesedhetett ki a Tragédia fordításainak sora. Talán ezzel akarta jóvátenni, tanítványként, amit valamikor az ő mestere, Antoine Meillet vétett a magyarok ellen a magyar nyelv és irodalom lebecsülésével.²⁷

Jegyzetek

1. PIROSKA SEBE-MADÁCSY: *Aurélien Sauvageot à Budapest, après sa correspondance inédite*. Cahiers d'Études Hongroises, Paris, 1992. 4. sz. 165-171. l.
2. MADÁCSY PIROSKA: *Aurélien Sauvageot magyar irodalmi hagyatéka Aix-ben*. Tiszatáj, 1994. március. 75-82. l.
3. AURÉLIEN SAUVAGEOT: *Magyarország felfedezése*. Párizs, Fernand Alcan, 1937. *Magyarországi életutam*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1988.
4. *Magyarországi életutam*, 148. l.
5. Sauvageot könyvtárában több könyvet találtam a szabadkőművesekről, többek között: *A szabadkőművesség története*. Írta dr. Balassa József. Budapest, Béta Irodalmi Rt. kiadása, Mindentudók Könyvtára. (A könyv láthatóan agyonolvasott példány.)
6. I. m. 151. l.
7. I. m. 329-331. l.
8. I. m. 379. l.
9. A. SAUVAGEOT: *Découverte de la Hongrie*. Paris, Édition Fernand Alcan, 1937. 158. l.
10. PL. MIHÁLY BABITS: *Le fils de Tímár Virgil*. Édition Stock, 1926.

11. Sauvageot szerint: „A magyar dráma nyelve különbözik a mindennapi nyelvtől. Különleges stílusa van, a beszélt nyelvtől eltérő hangsúlyozással. Olyan formákat ismer, amelyet a hétköznapi nyelv nem, vagy más szempontból használ. A színészek dikciója sajátos hagyományra épül, hangvétele néha túl kimért, eltérően a mindennapok valóságos társalgásától. A színpad nyelviileg nem a való élet akusztikai reprodukciója. A művész intonációja is különbözik azoktól az emberektől, akikkel nap mint nap találkozunk. A színpadon bemutatott világ tehát díszleteivel együtt és maszkjai mögött egészen más, mint a kinti világ.” (SAUVAGEOT: *Magyarországi életutam*. 159. l.) Véleménye szerint: aki magyar drámát mer fordítani franciára, nyelvi bravúrt hajt végre.

12. György RADÓ: *Imre Madách et les Français*. Nouvelles Études Hongroises. Volume 4-5. Bp., Éd. Corvina, 1969-1970. 208-223. l.; BIRKÁS Géza: *Az ember tragédiája és a franciák*. Bp., 1942. Az Irodalomtörténet Füzetek 8.; MADÁCSY László: *Az ember tragédiájának első francia nyelvű fordítása és fogadtatása*. Szeged, Acta Romanica, 1967. 45-53. l.; Henri TOULOUZE: *La Tragédie de l'homme et la France*. Cahiers d'Études Hongroises, 1992. 4. sz. 149-164. l.

13. A Tragédia első franciaországi kosztümös, díszletes színrevitelére 1992. márc. 23. és 26. között került sor Párizsban (4 előadás). Rousselot Madách-adaptációját, sajnos rövidített változatban, Pierre Vial rendezésében, harmadéves színiakadémiások közreműködésével - mintegy vizsgaelőadásként - a Színiakadémia klasszikus épületében mutatták be nagy sikerrel. (V. ö.: Erzsébet HANUS: *La Tragédie de l'homme à Paris, ou le jeu de l'ironie et de la critique*. Cahiers d'Études Hongroises, 1992. 4. sz. 203-205. l.)

14. Levél Madách Imréhez Ludovic Rigoudaud-tól. Hôtel de l'arbre vert, 68. Presbourg, le 13. oct. 1863.; Levél Ludovic Rigoudaud-hoz Madách Imrétől. Alsósztrégova, 1864. 17 février. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest.

15. Emeric MADÁCH: *La Tragédie de l'homme*. Traduit du hongrois par Charles de Bigault de Casanove. Mercure de France, 1896. t. 19, 20., Idem Paris, 1896. XII. 254. l.

16. MADÁCSY László, i. m. 48. l.

17. Uo. MADÁCSY László, i. m.

18. Emeric MADÁCH: *La Tragédie de l'homme*. Poème dramatique hongrois. Traduction de Guillaume Vautier, Préface de J. Louis Fóti. Bp., 1931. 252. l.; Idem Paris, 1931.

19. V. ö.: György RADÓ, i. m. 217. l.

20. MADÁCSY László irodalmi hagyatéka, Szeged. (A család birtokában.)

21. *La Tragédie de l'homme*. Poème dramatique d'Imre Madách. Traduit de hongrois par Roger Richard. Bp., 1960. 272. l.; Idem Bp., 1964. 272. l.

22. I. m.: Introduction par Marcell Benedek. 15. l.

23. Imre MADÁCH: *La Tragédie de l'homme*. Adaptation française de Jean Rousselot. Bp., 1966. 229. l.

24. Sándor PETŐFI: Présentation et choix par Jean Rousselot. Bp., Édition Corvina.

25. Imre MADÁCH: *La Tragédie de l'homme*. Adaptation de Jean Rousselot. Préface de l'adaptateur. 1964. 5-30. l.

26. Roger Richardtól több dedikált könyv és levél található a hagyatékban. Pl. *Histoire du prince Tchongor et de la fée Tünde*. Traduit du hongrois par Roger Richard. Paris,

Publications Orientalistes de France, 1980. «Au professeur Aurélien Sauvageot, différent et très reconnaissant hommage de son élève Roger Richard. 27. VI. 80.»

27. V. ö.: Antoine MEILLET: *Les langues dans l'Europe nouvelle*. Deux éditions: 1918, 1928.; Piroska SEBE-MADÁCSY: *Kosztolányi et sa controverse avec Antoine Meillet*. Paris, Cahiers d'Études Hongroises. 1990. 2. sz. 63-69. 1.

Kozma Dezső Két erdélyi Madách-bemutató

Nem kell talán tanítanunk: Madách - akárcsak Petőfi vagy Ady - mindig ügye, erjesztője volt az erdélyi magyar szellemi életnek, irodalmunknak. Szüntelen szembesítésre ösztönzött, önvizsgálatra készítetett és készít ma is. Színháztörténeti tény: színpadjainkon, kisebb-nagyobb kényszer-megszakításokkal, száztíz éve játsszák *Az ember tragédiáját*. Az sem titok, hogy az immár 202 éves kolozsvári színjátszás valóságos Madách-kultuszt teremtett. Alig öt hónappal Paulay Ede budapesti ősbemutatója után, 1884. februárjában a „kincses városban” is színre kerül a *Tragédia*. És azóta is repertoár-darab.

S mert nemrég épp ezt a száztíz éves színpadi utat kíséreltem meg nyomon követni (a Palócföld hasábjain), ez alkalommal (mintegy továbbgondolva a témát) két másik erdélyi színtársulat Madách-értelmezéséről szeretnék vázlatosan szólni. A két legutolsóról: az 1974-es nagyváradi és az 1975-ös marosvásárhelyiről.

Úgy gondolom, már csak azért is érdemes felidézni a *Tragédiának* ezt a két, húsz esztendővel ezelőtti színrevitelét, mert az 1965-ös kolozsvári bemutató után, mondhatni, a folyamatos-ságot is jelentették, irodalmi-művelődési örökségünk mostohán kezelt értékeinek ébrentartását. De másért sem haszontalan beszélni róluk. A maga módján ugyanis mindkét színpadi értelmezés némiképp *rendhagyónak* mondható: mindkét koncepció (más-más módon ugyan), Madách eszmevilágának ma érvényes tanulságait keresve, szakítani próbált egy, már-már kötelezővé vált színpadi szemlélettel.

Ha szűkszavúan és leegyszerűsítve akarnám minősíteni e két felfogást, azt mondhatnám: az első - a váradi - inkább az egyénre figyel, az egyes ember belső világára kérdez rá - *lírai módon*; a második - a marosvásárhelyi - az emberi közösségre, egyén és történelem viszonyára - a színpad-kínálta *látvány eszközeivel*.

A huszonzét év után (a 75 éves Szigligeti Színház évfordulóján), 1974. június 7-én Váradon műsorra tűzött *Tragédia* már akkor jól ismert rendezője, Szabó József egyáltalán nem megszokott formát választott: a színpadi oratóriumot. Madách művének rég felismert és újabban mind sűrűbben emlegetett líraiságát, a költő versbeszédére építve a drámai költemény érzelmi rétegét kívánta felszínre hozni.

A műben rejlő líraiságnak, hangulatoknak ez az előtérbe állítása egyáltalán nem önkényes szempont, ha arra gondolunk, hogy *Az ember tragédiája* az emberi lét értelmét, ember és történelem konfliktusainak okát - Sőtér István és Németh G. Béla mutatták ki újabban - költői módon, annak kifejezési lehetőségeivel keresi, próbálja megválaszolni. De azért is üdvösnek érzem a rendező elgondolását, mert a korábbi előadásokon gyakran háttérbe szorult a mű lírai jellege. (Elég, ha a tíz évvel azelőtti - a centenáriumi - budapesti bemutatóra vagy a már említett kolozsvári előadásra gondolunk.)

Persze egy másfajta költőiségről van itt szó, mint amelyet annak idején Gyulai és Arany kevésnek érzett („[...] erőbben gondol, mint képzel”). Ez esetben inkább az az érzelmi-lírai szubjektivitás segít eligazodni, amelyről a Madách művével újra és újra szembenéző Barta János beszél. Őt magát idézve: „Költői szemmel nézve megérezzük egy-egy korszak levegőjét, eszmei és hangulati egységét, az alkotóban a nagy teremtő hangulatot.”¹ A váradi színpadi értelmezés óhatatlanul emlékezetünkbe juttatja Barta ugyanitt leírt értékítéletét: „Madách akkor emelkedik költői szempontból a legmagasabbra, amikor megtalálja az őszinte vallomás szavait és lendületét, amikor Ádám nevében ő maga tud beszélni, vagy átérezni egy

történelmi helyzet egész emberi-egzisztenciális mélységét. Ilyenkor születnek nagy lírai duettjei vagy monológjai.”

Számunkra most nem a minősítés fellebbezhetetlensége a lényeges, hanem a lírai hangoltságot erősítő szubjektivitás.

A műsorfüzetben megfogalmazott rendezői szándék szerint ebben az előadási formában könyv és dráma egy test, egy lélekben olvadhat össze; a helyzetekhez illő ünnepélyes - hol komor, hol meghitt - hangulatban. Ugyanakkor - vélekedik egyik költő-kritikus (Vásárhelyi Géza) - a darab megőrzi azt az „érzelmi, hangulati közeget”, amelyben a mű megszületett.² Úgy is mondhatnánk: költészet és játék, élő zene és emberi hang, jelképes mozgás, fény és árnyék ötvözetének lehetünk tanúi. Ezért mond le a rendező a színpadi látványosságról, helyette a szereplők, a három fő alak (Ádám - Miske László, Lucifer - Varga Vilmos, Éva - Csiky Ibolya) szóbeli megnyilatkozásának (vallomás, párbeszéd), színpadi mozgásának szánva nagyobb szerepet. És ezért van az, hogy Paulovics László művészi érzékenységgel elkészített puritán színpadképében a dobogó csak a (jelképes egységben felfogott) három főszereplőt illeti meg. A tömeg egyetlen alkalommal, Londonban áramlik a kiemelt helyre.

A szóbeli közlésformák és a szöveg-keltette képzetek - az érzelmi hatást erősítendő - rendszerint jól belesimulnak a magasztosságot (vagy bensőségességet) sugalló hangulatokba.

Az érzelmi beállítást a szereplők egyénítésében is megmutatkozik. Abban, hogy Ádám újra és újra lelkesedik, új és új eszméknek hívőül szegődik. Igaz: lélektani szempontból nem mindig meggyőzően, olykor az emberi közösségből, a történelemből kiszakítva. Máskor (szerintem a színész emberi-művészi alkatának következményeként is) az Erő nyers indulattá, darabossággá lesz. Mint ahogy Éva - egyébként életszerű - a líraiságot lányos lendülettel is fokozó (de túlzottan érzelmi) beállításában itt-ott negédességet érzünk. Volt kritikus, aki nemcsak ezt kifogásolta, hanem egyáltalán Évának (mint a Sötér-felfogta természeti szféra jelképének) főszereplői rangra emelését is. „[...] A *Tragédiában* mégis Ádámé és Luciferé a főszólam, hozzájuk képest Éva mellékszereplő, semmiképpen sem szabad macskaszerűen előtérbe lopnia magát” - hangzik Kántor Lajos kifogása.³

Kétségtelen, a rendező legmerészebb újítása a narrátorként színpadra lépő Madách (Czikéli László). A zsinóros, fekete atillában, könyvvel a kezében megjelenő és a Tudás fája alatt elhelyezkedő költő elsősorban értelmező-magyarozó szerepet tölt be. A főszereplők mellett - egyik kritikustól kölcsönözve a kifejezést -: „ott van [...] az elme s a lélek is, aki életre hívta őket”.⁴ A szereplők szájából elhangzó mondatok egy-egy részletének megismétlésével, más Madách-szövegekkel a narrátor nemcsak az Eszme, Erő, Jóság hármas egységét nyomatékosítja, egyben a szereplők közötti különbségeket is árnyalja.

Könyvét becsukva, a negyedik főszereplő, maga a költő mondja ki, mintegy végtanulásgként a rettentő képek kiváltotta kételyek után, az emberi képesség felismeréséből fakadó bízva-bízás értelmét: az ember boldogulásának lehetőségét.

A nagyváradi bemutató nem volt tanulság nélküli már csak azért sem, mert - s ez elég ritka - Madách szövegét tisztelve kísérelte meg tudatosítani a ma embere számára a Tragédia gondolati-érzelmi időszerűségét. Váradon tizenegy estén, majd csaknem valamennyi erdélyi városban, összesen több mint harminc alkalommal.

A marosvásárhelyi magyar színjátszás új otthonában 1975. jan. 17-én kerül sor a *Tragédia* bemutatására, hogy azután sokáig csaknem minden este megteljen a 600 férőhelyes nézőtér.

A rendezésre a Sütő András történelmi drámáival is elismerést szerzett, a hagyomány és megújulás szerves kapcsolatát valló Harag György vállalkozott; ismert színházi szakemberek (Kovács Levente, Kincses Elemér) közreműködésével.

Miért játsszuk a Tragédiát? - fordul a műsorfüzetben a közönséghez a rendező. Majd ezekkel a szavakkal ajánlja Madách művét az erdélyi nézőknek: „Az ember legfőbb lényege az élni, teremteni akarás, a harc a megsemmisülés ellen. Ezt a harcot szeretnénk ábrázolni, melynek során [...] a »sárból, napsugárból« összegyúrt gyarló ember mindig talpra áll, hisz, remél, harcol s a harc révén mindig újjászületik az élet. Úgy érzem ez a mű lényege, s ezzel választ is adhatunk arra a kérdésre, hogy miért játsszuk a *Tragédiát*.”

Persze, a megtorpanást nem ismerő emberi cselekvés szükségét *Az ember tragédiája* kapcsán eddig is megfogalmazták az értelmezők, irodalomkritikák és színházi rendezők egyaránt. Mégis idéztem a rendező vallomását, hisz a művészi szándékról árulkodó sorok ritkán hangzottak annyira időszerűen, mint 1975-ben Marosvásárhelyen.

Valóban, a Harag-rendezte *Tragédia* fő gondolata: a csalódások és vérbe fojtott szándékok után sem lankadó, egyéni és közösségi sorsot alakító tenniakarás. A bukások közepette megőrzött hit.

Nagyváradon a mű alkotója lépett elő negyedik szereplővé, Marosvásárhelyen - némi túlzással szólva - egy főszereplő van: a tömeg, az eszményi emberrel szembesülő kollektivitás. Ott inkább a történelem, a közösségi lét egyéni, bensőséges megélésének, a lélek belső rezdüléseinek válhattunk részeseivé, itt - a keretszíneket az álomképektől elkülönítő rendezésben - a visszajátszott történelem mozgását érzékeltető nagyszabású tablók nyugóznak le. Ott a sokaság asszisztált, mintegy háttére volt az egyén meg-megújuló vágyainak, itt történelmet, az emberiség sorsát meghatározó. Elegendő az egyén és közösség annyféléképp magyarázott konfliktusát kiélező képsorokra gondolnunk: az egyiptomi szín megkínzott és esdeklő rabszolgáira, a francia forradalom diadalittas lázadóira, vagy a falanszter lakóira.

Nyilván az eddigi *Tragédia*-rendezésekben sem mellőzték a látványos tömegjeleneteket. Elég fellapoznunk olyan - dramaturgiai szempontból korszakot jelző - bemutatók sajtóviesszhangját, mint Hevesi Sándor vagy Németh Antal rendezései. Hevesi már a 20-as években alapvető igényként fogalmazza meg a tömeg szimbolikus egybefogását, összetartozó megjelenítését, anélkül, hogy ez megmerevítéshez vezetne. Németh Antal 1937-es, a Nemzeti Színház százéves évfordulójára készült *Tragédia*-felújítása kapcsán a korabeli szakkritika szintén kiemelte a néptömegek dinamikus mozgalmasságát, egyén és tömeg szembesülésének végtelen sok lehetőségét. De az erdélyi színpadokon is (már Ecsedy Kovács Gyula kolozsvári rendezése óta) általában sikereknek számítottak az ilyen jelenetek, például a párizsi.

Úgy látszik, a bátran kísérletező Harag György tanult elődeitől, ugyanakkor igyekezett továbblépni: mindenekelőtt a történelmi ember és a kor, az „egyesekek” és a „nagy egész” közötti ellentétet érzékeltető szuggesztív, a naturalista látványosságot elkerülni próbáló látomásokkal. Ezt a fajta színpadra állítást szolgálják a díszletek is (Romulus Peles). „Itt most nyolcvan vagy száznegyven ifjút és tíz vagy húsz színészt látunk, akik képről képre elhitetik, hogy tízezrek vonulnak át a színpadon. Már ahogyan indul az előadás: az angyalok mérhetetlen karának váratlan kitörése a színpad mélyéből egyszeriben mozgásba hozza - bennünk - Madách egész kozmogóniáját” - rögzíti az első képet az *Utunk* színházi beszámolója.⁵

A négy órás előadás dinamikáját csak fokozza, hogy ezek a tömegjelenetek nem statikus képek, hanem „élő, lélegző organizmusok” (Szöcs István szavai), amelyekben a néptömegek a maguk sokféleségükben tárulnak elénk: kiszolgáltatott rabszolgákként, csöcselékként, elszánt forradalmárokként, (a famulust jelképező) tudásra szomjas fiatalokként, udvaroncokként, a

londoni szín koldusa helyett pedig vak koldusokként. Azt is sugallva egyúttal, hogy ez a sokaság nem pusztán egyedek csoportja, összessége, hanem egyetemes emberi közösség, amelytől az egyén nem függetlenítheti magát, amelyből nem rekedhet ki.

Kétségtelen, ez a nagyszabású, eredeti színpadi produkció előrelépést jelentett *Az ember tragédiája* dramaturgiai kivitelezésében is, közeledést a XX. század második felének korszerű realizmust és expresszivitást egyesíteni próbáló színpadi törekvések felé.

Méltán minősült színházi eseménynek, játszották egyetlen városban negyvenszer egyetlen évadban.

Ennek a művészi koncepciónak azonban megmutatkoztak a hátrányai is. Gondolok mindenekelőtt a színház három művészegyénisége által alakított főszerepek lefokozására, jellemképük helyenkénti elmosódottságára. A fegyelmezett, már-már merev rendezői elvvel magyarázható visszafogottságukra. Nem véletlen, hogy Ádám (Bács Ferenc) főleg azokban a helyzetekben tud lelkesedni, kilépni szigorú szerepköréből (szép szövegmondásával és a helyzetekhez illő gesztusaival), amelyekben a tömeg nem nyomja el lelkesedését, töprengését. Az Évát megszemélyesítő (azóta szintén Magyarországra távozott) Tanai Bella érzelmi felszabadulásának is tanúi lehetünk, viszont mindent tudó asszonyként való szerepeltetése gyakran megfosztja női gyöngédségétől, a se nem angyal, se nem ördög Lucifer (Lohinszky Loránd) kételyeivel elmélyítette ugyan - főleg a keret-színekben - a darab gondolatiságát, nem érzékeltethette Madách sokarcú lázadójának változását, az Ádámot „kiegészítő” Lucifert, csak a vele szembeszegülőt. Úgy is mondhatnám: más előjellel volt egyoldalú, mint amilyent a kolozsvári színpadon láttunk tíz évvel azelőtt. Kolozsváron emberarcú volt (jó ördög), itt ember-ellenes.

A vásárhelyi előadásnak nem mindig vált javára a költő szövegének átírása sem, mint ahogy a húzásoknak is értékes lírai részletek estek áldozatul, mindenekelőtt az örök nő lett szegényebb. Egyes momentumok átértelmezése (Éva a szakadékba zuhan a londoni színben) miatt pedig a szereplők jelképessége szenved csorbát.

Úgy gondolom, az egyetemes érvényűségnek csak hasznára vált volna a mitológiai részek beemelése, ha a mennyet úgy rántja le a földre, hogy a két szféra ne különüljön el egymástól. Mint ahogy Madáchnál nem is válik el, hisz Ádám a lehangoló álmokképek után ismét visszatér az Úrhoz, akinek a részéről erkölcsi elégtételben részesül küzdelme elismerésképpen. Horváth Károly írja egyik újabb tanulmányában: „Ádám újra Isten védelme alá kerül, aki a további küzdelemre indítja a bizalom szellemében.”⁶

Mindent mérlegelve elmondhatjuk: a mához szólás igényéből született meg a *Tragédiának* ez az újabb, eredeti elképzelésről tanúskodó színpadi formája. Mint ilyen, igen figyelemreméltó kísérlet, egy sokféleképpen magyarázott mű értelmezésének egyik lehetősége. Az egyetlen lehetséges emberi létformát, a folytonos emberi cselekvést tudatosító.

Madách műve kínálja ezeket a megközelítési módokat - a kolozsvárit, a nagyváradi és a marosvásárhelyit is. De nemcsak külön-külön. Nemcsak jelképpé emelt alakjait kell az ellentét és egymásrautaltság viszonylatában látnunk - bölcsélet, érzelem, emberi cselekedet egymást megtermékenyítő összeforradásáról, egységéről sem mondhatunk le.

Jó lenne, ha a most tervezett újabb kolozsvári Madách-bemutató, hasznosítva a korábbi tapasztalatokat, a maga összetettségében mutatná fel irodalmunk egyik legegységesebb gondolatvilágú műalkotását. Úgy, hogy minél teljesebben, Madách szellemét megőrző korszerű igénnyel, nemzetit és összemberit egyesítve avassa maivá a több mint száz esztendeje színpadi útjára Erdélyben is elindított művet.

Jegyzetek

1. BARTA János: *Madách*. In. Horváth Károly (szerk.): *Madách-tanulmányok*. Bp., 1978. 15. l.
2. Utunk 1974. jún. 28.
3. KÁNTOR Lajos: *Rendezőtárs Madách*. In. A megtalált színház. 1976. 72. l.
4. HALÁSZ Anna: *Eszme, erő, jószág*. A Hét 1974. jún. 28.
5. MAROSI Péter: *Főszereplő a tömeg*. Utunk 1975. jan. 31.
6. HORVÁTH Károly: *A XIX. századi emberiség-költemények két típusa*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1991. 1-2. sz. 6. l.

IV.

A kultusz

Csáky Károly

A szlovákiai Madách-kultusz és a nagykürtösi Madách Napok

Az ember tragédiája halhatatlan írója, a magyar irodalom legnagyobb alakja, Madách Imre iránti mély tiszteletünk a Felvidéken természetes és különösen indokolt. Hisz a jeles költő nemcsak hogy vidékünkön született, s itt adta át testét az örök nyugalomnak, de 1859 és 1860 közt Alsósztregován alkotta legjelentősebb drámai művét is.

Madách élete örökre összeforrott Nógráddal. Ifjúsága az anyai szigor jegyében telt a sztregovai kastélyban. Innen s a közeli Csesztvéről utazott oly gyakran a megye székhelyére, Balassagyarmatra, hogy a közgyűléseken szabadelvű szónokként, „afféle parlagi táblabíróként zavarja a világot”.

Nógrádban, a csesztvei kúriában töltötte házasságának nyolc boldog esztendejét, s itt rejtegette Kossuth titkárát meg a honti gerillák parancsnokait a szabadságharc bukása után. Itt fogadta régen várt vendégét, Arany Jánost, s 1852-ben a csendőrök innen hurcolták őt el Pozsony börtönébe. A börtönből Sztregovára tért vissza, ahol megalkotta kora legnagyobb drámai művét, *Az ember tragédiáját*. És teljesült a költő végső vágya is: itt kapott „egyszerű fenyő-deszkából koporsót”; sírja kint áll a szabadban, „Honnan messzi-messzi látni”, hol népe „Számadást tart - és haragján / Multja vesz - jövője éled”.

Minket elsősorban a nagy mű örökkévalóságának eszméje kötelez - tiszteletadásra és helytállásra egyaránt. Hisz a madáchi gondolatok nem veszítenek, nem veszíthetnek idő-szerűségükből, mert a nagy eszmék viszik - kell hogy vigyék előbbre ma is az emberiség ügyét. A nagy és tiszta eszmék azonban a jelenben is megvívják a maguk drámaiságát, mert az élet ma sem mentes a már Madách által bemutatott konfliktusoktól. Leküzdésükhöz a madáchi eszmék talán erőforrásul szolgálhatnak. A költő liberalizmusa, szabadságvágya, a bürokrácia ellen s a haladásért vívott harca egyaránt példaadás és követendő példa.

A régi Madách-kultusz történetének rövid áttekintése

A felvidéki Madách-kultusz gyökerei még az első köztársaság előtti időkbe nyúlnak vissza. A *Losonc és Vidéke* című lap is csatlakozott például a múlt század végén azokhoz a felhívásokhoz, melyekben a *Nógrádi Lapok* a Madách iránti „kegyeletes tartozás lerovásának kötelezettségére” szólították a megye közönségét.

A költő születésének centenáriumán rangos ünnepségeket szerveztek Losoncon. Ezután a *Losonci Hírlap*ban szorgalmazták a Madách-mauzóleum felállítását.

1930-ban Masaryk köztársasági elnök, 1932-ben a Kisfaludy Társaság tagja, Horánszky Lajos járt Sztregován. Lerótták kegyeletüket, s ugyanakkor elszomorodtak a költőhöz nem méltó síremlék látványán is.

Az új emlékműállítás gondolata a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság tagjai körében is felvetődött. Madách új sírboltja végül is 1934-re, az emlékmű, Rigele Alajos alkotása 1936-ra készült el. Ennek körülményeit és történetét részletesen feldolgoztam a „Sírom kint álljon szabadban...” (50 éves az alsósztregovai Madách-síremlék) című tanulmányomban. (Lásd: *Szülföldi vallomások*. Bratislava, 1989.)

Madách és a csehszlovákiai magyarság kapcsolatát alaposan feltárta Turczel Lajos is. A költő halálának 125. évfordulóján az irodalomtörténész erről tartott előadást Pozsonyban, a Csemadok KB nagytermében. (Az előadásról Mács József számolt be. A Hét 1989/45.) Hangsúlyozta: *A Tűz* című folyóirat már 1922-ben javasolta, hogy Madách Társaság néven alapítsák meg a csehszlovákiai magyar írók szervezetét.

Az első köztársaság alatt sikeres kezdeményezésnek számított a losonci *Madách Kör* megszervezése is. 1931-ben az országos irodalmi pályázatot nevezték el Madáchról. A szlovák állam alatt a pozsonyi magyar könyvesbolt neve Madách Könyvesház volt.

1964-ben Madách szülőházában, az alsósztrégovai U-alakú rokokó-klasszicista stílusban épült kastélyban megnyílt az emlékkiállítás. Kezdetben Madách Múzeumnak, később Járási Honismereti Múzeumnak nevezték el az itteni intézményt.

1969-ben Madáchról kapta nevét az akkor megalakult önálló csehszlovákiai magyar könyvkiadó. A szlovákiai magyar írók legjelentősebb alkotásait ma is Madách-díjjal ismerik el.

1973-ban nagyszabású Madách-ünnepséget rendeztek a költő szülőföldjén. Az ipolyhidvégi irodalmi színpad, amely ezeitől alakult, felvette a drámaíró nevét.

Sajnos, a Madách-ünnepségek nem váltak rendszeressé. Csupán a kerek évfordulókon emlékeztek a költőre, akkor sem mindig tisztességesen. Nem volt Madáchhoz méltó a születésének 155. évfordulója alkalmából rendezett sztrégovai ünnepség sem. E téren 1983-ban állt be javulás. Ettől kezdve váltak rendszeressé a Nagykürtösi járásban a Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napok. Erről számolunk be az alábbiakban.

A 160. születési évforduló

1983-ban, a költő születésének 160. évfordulóján nagyszabású ünnepségsorozat volt Nagykürtösön, Alsósztrégován illetve a járás más községeiben.

Szeptember 17-én a budapesti Madách Színház művészei megkoszorúzták a drámaköltő sztrégovai síremlékét. Ugyanezen a napon dr. Horváth István a Nógrád Megyei Múzeumok igazgatója nyitotta meg a *Madách Imre élete és munkássága* című dokumentumkiállítást a Nagykürtösi Városi Kultúrközpont üvegtermében.

Szeptember 17-én este egy felejthetetlen és nem mindennapi eseményre került sor a járási székhely színháztermében. Madách szülőföldjén először mutatta be hivatásos színház a nagy művet, *Az ember tragédiáját*. A budapesti Madách Színház vendégszereplésének híre gyorsan bejárta a vidék magyar falvait. Autóbuszok hozták a kistelepülések színházrajongóit és Madách-tisztelőit. A színházterem az utolsó ülőhelyig megtelt, s a színészeket szünni nem akaró taps fogadta. Az eseményről Dusza István így számolt be akkor az *Új Szó* hasábjain: „A *Tragédia* bemutatójának 100. évfordulóján felfokozott izgalommal várták a nézők, hogy felgördüljön a függöny a nagykürtösi művelődési ház színpadán. Színház történeti esemény részese volt az, aki 1983. szeptember 17-én részt vett a Madách Színház előadásán, valamint az azt megelőző kiállítás megnyitóján. Ilyen közel Alsósztrégovához, ennyire mélyen a szívében annak a földnek, amelyben *Az ember tragédiája* költőjének élete gyökerezett, még nem játszották el a drámai költeményt.” (Új Szó, 1983. IX. 27.)

A darabot Lengyel György rendezte; Ádámot Dunai Tamás, Évát Bencze Ilona, Lucifert Gáti Oszkár alakította.

Szeptember 24-én irodalmi szemináriumot rendeztünk Nagykürtösön. Praznovszky Mihály *Madách élete és munkássága* címmel tartott előadást, Garaj Lajos előadásának témája: *Madách drámái a cseh és a szlovák színpadokon*.

Aznap este Lukanényében nyitották meg a Madách-dokumentumok vándorkiállítását, majd sor került a járási irodalmi vetélkedőre. Ennek anyagát Madách műveiből állították össze. Csáb, Ipolynyék, Ipolynagyfalu, Lukanénye és Ipolyvarbó egy-egy csapata versenyzett. Ipolybalogon Csáky Károly tartott előadást *Az ember tragédiájáról*.

Ugyancsak a Madách Napok rendezvénye volt az az irodalmi kirándulás, melyen mintegy 90-en vettek részt. Madách nyomában jártak többek közt Balassagyarmaton és Csesztvén. Örök élményt jelentett a csesztveai látogatás, hisz azon a napon nyitották meg Magyarország egyetlen Madách Múzeumának felújított kiállítását. A gazdag múzeumi anyagot a tárlatrendező irodalomtörténész, Kerényi Ferenc mutatta be.

A kirándulók egy csoportja részt vehetett azon a beszélgetésen, melyet a Balassagyarmati Városi Tanács dísztermében Rapcsányi László vezetett Madách-díjas művészekkel. A magyar kulturális élet olyan neves személyiségei nyilatkoztak a Madách-életműről és Madách-élményükről, mint Sinkovits Imre színművész, Szabó István Kossuth-díjas szobrászművész, Hubay Miklós író, Kass János, Czinke Ferenc, Réti Zoltán és Farkas András festőművészek, Jobbágy Károly költő és Radó György műfordító.

A Madách-évforduló alkalmából két hasznos kiadványt is megjelentettek Nagykürtösön. *Madách Imre élete és munkássága* címmel Urbán Aladár állított össze egy népszerűsítő segédanyagot. A másik szerző, Praznovszky Mihály, *Az élő Madách* című tanulmányában a költő-drámaíró életét s főművét, *Az ember tragédiáját* tekinti át. Bemutatja többek közt Nógrád megye azon „maroknyi” köznemességét, amelynek tagjai - köztük Madách is - „szívós elszántsággal ostromolták a maradiság erődtényeit.” A szerző felhívja a figyelmet a forradalom hónapjaiban aktív szerepet vállaló Madáchra, a nemzetőrséget s a nógrádi őrséget szervező költőre. Arra a Madáchra, akit a szabadságharc bukása után a nemzet pusztulásának „rémes víziója” gyötört, aki „úgy volt hazafi, hogy közben az emberiségen is tudott gondolkodni.”

A folytatás

Felbuzdulva az 1983-as kettős évforduló emlékezetes eseményeinek sikerein, a Nagykürtösi Csemadok Titkárság irodalmi-nyelvi szakbizottsága úgy döntött, hogy ezentúl minden évben megrendezi a Madách Napokat. Ezek elsődleges célja, hogy a költő szellemét a szülőföldön elevenen éltessek az utódok tudatában. Hogy ne csak a jeles évfordulókon emlékezzünk Madáchra, s ne csak annyit tudjunk róla, amennyit az átlagolvasónak tudnia kell. Hogy a művek eljussanak azokhoz, akiknek a költő szánta. Egyszóval: Madách elsősorban mint drámaíró éljen bennünk, alkotásaival legyen jelen. Ezenkívül ismerjük meg az alkotó és a művek biográfiáját, az újabb kutatások eredményeit is.

Szervezőkként szeretnénk volna elérni, hogy a szülőföldön is kialakuljon egyfajta műhely, itt is helyet és fórumot kapjanak a Madách-kutatók. Találkozhassanak egymással, beszámolhassanak munkájuk eredményeiről.

Előadások Madách Imréről

Az irodalmi-kulturális napok keretében eddig 15 olyan előadás szerveződött, amely a Madách-témát érintette. Kovács Anna salgótarjáni irodalomtörténész-muzeológus például Madách sztrégovai műhelyének légkörét idézte a III. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokon. Elsősorban a falu vallási-nyelvi kettősségéről, a drámaíró baráti köréről, az „oroszlánbarlang” zártságáról és nyitottságáról beszélt. Számba vette ezenkívül az alsósztrégovai műhelyt bemutatók - Balogh Károly, Kerényi Ferenc, Praznovszky Mihály - munkáinak eredményeit is.

Az 1986-os őszi Madách Napokon két előadó idézte a névadó emlékét. Lehel Zsolt helytörténész az 50 éves alsósztrégovai Madách-síremlékről, illetve annak alkotójáról tartott művészettörténeti szempontból is értékes előadást.

Dr. Kerényi Ferenc, a Budapesti Színháztörténeti Intézet igazgatója előadásának témája: *Az ember tragédiája a világ színpadain*. Ennek során kitért a drámai költemény külföldi fogadtatásainak visszhangjára, illetve a fordítások minőségére. Részletesen szólt a Tragédia színháztörténeti eseményeiről, a dramaturgiai törekvésekről, a rendezői koncepciókról, valamint a nagy művel kapcsolatos vitákról.

Az 1883-as budapesti bemutató után alig egy évtized telt el, s *Az ember tragédiája* előtt a világ színpadai is megnyíltak. S bár az 1892-es hamburgi bemutatóra még erősen rányomta bélyegét a romantika, mégis nagy siker volt ez. Utána Prága, Berlin, Brünn, Zágráb, Pozsony, Bécs színpadain is életre kelt Madách halhatatlan műve, hol szerényebb, hol nagyvonalúbb, hol pedig gyengébb vagy erőteljesebb rendezői elgondolás szerint. Kerényi értékmérceje alapján az 1970-es évszázadi bemutató volt a legsikerültebb Tartuban. A mű új értelmezése nem mondott ellent a madách-i gondolatnak. A rendező jól rátapintott a lényegre: Ádám álmát minden generációnak át kell élnie.

Az V. Madách Napokon Nagy Ervinné balassagyarmati irodalomtörténész-tanár *Tájébrázolás Madách műveiben* című előadását hallgathatta a közönség. Sok újjal és sok érdekességgel gazdagította az eddigi ismereteket. Annál is inkább, mivel a témával eddig még nemigen foglalkoztak. Bár Madách főművének egyes színei nem hazai területen játszódnak, itthoni utazásainak élményét versben és prózában is megfogalmazta. Utazásait nyomon követhetjük levelezésében és a *Kolozsyak* című novellájában is. Ezenkívül a Széchényi Könyvtárban megtalálható Madách-rajzok őrzik az utazások emlékeit.

Az 1988-as őszi irodalmi szemináriumon Kovács Anna Madách Imre *Mózes* című drámáját elemezte, Pozsonyi Anna kutató pedig Madách Aladáról tartott előadást.

A VII. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokon Leblancné Kelemen Mária levéltáros-irodalomtörténész a Nógrád Megyei Levéltárban található Madách-dokumentumokról tájékoztatót. E témakörből megjelent munkája nemcsak a Madách-kutatóknak, de a helytörténészeknek is sok-sok érdekességet, újdonságot, kellemes meglepetést és számtalan értékes adatot kínál.

Többen elmondták és le is írták már irodalomtörténészeink közül, hogy mind a mai napig hiányzik egy alapvető Madách-monográfia. Azt is tudjuk, hogy *Az ember tragédiája* némi-képp „beárnyékolja az alkotót”; az emberről, a politikus Madáchról, a megyei közélet jelentős személyiségéről bizony hiányosak az ismereteink. Ilyen értelemben alig veszünk róla tudomást. Pedig enélkül a Madách-életmű összefüggései sem vizsgálhatók, nem is érthetők valójában. Leblancné gyűjteményének segítségével „a régi, túlhaladott, tévedésekkel tarkított Madách-portré” bizonyára felülvizsgálható és korrigálható.

Az 1989-es irodalmi szeminárium másik előadója Ctibor Štítnický volt, aki *Madách művek szlovák fordításban* címmel tartott előadást. Vele egyébként már 1983-ban felvettük a kapcsolatot. Koncsol László volt a közvetítő, akit akkor arra kértünk, hogy valakivel fordíttatná le Madách *Sírom* című versét. Szerettük volna ugyanis, ha az alsósztregovai koszorúzáskor szlovák vendégeink előtt ez is elhangzott volna a magyar eredetivel együtt. A fordítás születésének körülményeiről az alábbi - ma már irodalomtörténeti - adalékok tájékoztatnak. Először Koncsol László szeptember 17-iki leveléből idézek. „Kedves Karcsi, tegnap kaptam meg leveledet, Kondrót vasárnap este jött meg Jugoszláviából, s már hétfőn vagy kedden indul Magyarországra, ezért a verset Štítnickýnek adtam oda, illetve továbbítottam... Remélem, gyorsan megcsinálja, annál is inkább, mert van egy nagy közös Madách-tervünk, válogatást kell készítenem a számára.”

Štítnický valóban gyorsan és készségesen cselekedett. Szeptember 21-iki levelével együtt el is küldte a címemre a fordítást. Először leveléből idézek, majd közzéteszem akkori fordítását is a magyar Madách-verssel együtt. „Pán Koncsol ma požiadal, aby som pre Vás preložil Madáchovu báseň *Môj hrob* pre slávnosti 24. 9. 1983 nad básnikovým hrobom. Text som dostal prakticky včera a môj preklad je, prirodzene, poznačený týmto šibeničným termínom. Vybrúsim ho, keď ho zaradíme do výberu z básnikovej tvorby, ktorý pripravujeme. Srdečne Vás pozdravujem a želám Vášmu podujatiu plný úspech. Váš Ctibor Štítnický.” („Koncsol úr arra kért, hogy a Madách sírjánál tartandó szeptember 24-iki ünnepségekre fordítsam le Önöknek Madách *Sírom* című versét. A szöveget gyakorlatilag csak tegnap kaptam meg, így természetesen fordításom magán viseli a szűkös időpont szorításait. Majd kicsiszolom, s besorozzuk abba a válogatásba, melyet Madách műveiből készítünk. Szívélyesen üdvözlöm, és kívánok rendezvényükhöz sok sikert. A maguk Ctibor Štítnickýje.”)

Madách Imre: *Sírom*

Egyszerű fenyő-deszkából
Adjatok nekem koporsót,
Melyen tegnap még vihar sírt,
Melyen tegnap még madár szólt.
Zöld mezét mely nem löké el
Közepette szörnyű télnek,
Mint a költő emberek közt
Ifjúságát a kebelnek.
Sírom kint álljon szabadban,
Honnan messzi, messzi látni;
Nap sugára, éj viharja
Járjon azt meglátogatni.
Emberköny csak fájna nékem,
Bár valódi, bár ál lenne,
S lellem sírban keseregne,
Ámde életet szeretne.
S életem lesz a természet
Minden szíve-dobbanása:
A madár-dal - a ködös nap -
Rózsa-ár - levél hulláma.
Kis virág hajol síromra,
Ő emlékszik, azt hiszem, rám;
Hogyha hallom a pacsirtát,
Azt hiszem, dalom zengik tán.

Imre Madách: *Môj hrob*

Prostú rakvu pripravte mi
Z vonných dosák statných smerkov,
V ktorých hučal vzlykot búrky,
V ktorých znel hlas vtáčích spevov.
Ktoré zeleň svojho šatu
Nezhodia ni v krutej zime
Ako básnik medzi ľuďmi
Mladosť srdca v svojom čine.
Hrob môj nech je v širom poli,
Odkiaľ vidieť do ďaleka.
Lúče slnka, nočné búrky
Nezabudnú na človeka.
Ľudské slzy boleli by.
Či už pravé, či nepravé.
Duša moja nezaplače,
Po živote túži stále.
Príroda mi bude žitím,
Každý tlkot srdca zeme:
Trilky vtá zmat - hmlisté rána -
Lupňov ruží opľachanie.
Malý kvietek skloní na hrob
Svoju hlávku - pomätá si.
A počujem škovránčí hlas,
Moju pieseň spieva asi.

S fergeteg, ha jő rohanva,
 Gondolom, hogy népem ébred,
 Számadást tart - és haragján
 Multja vesz - jövője éled.
 S álmodom tán így sokáig,
 Ámde dőre nem lesz álmom,
 Egykor testesül bizonnal,
 Jól tudom s nyugodtan várom.

Víchrica ked' zahrmoce,
 Zdá sa mi že ľud môj vstáva,
 Účtujúci; na jeho hnev
 Noc už cúva, svitá sláva.
 Dlho budem takto snívať,
 Ale sen môj naplni sa
 Raz aj touto skutočnosťou.
 Viem to dobre. Nemýlim sa.

1990-ben a balassagyarmati Kovalcsik András helytörténeti kutató a Madách-művek illusztrációit ismertette, illetve az ezekről készült szép diákat mutatta be.

1991-ben Selmeczi Elek tanár Alsósztrégován emlékezett Madáchra: ismertette politikai pályáját, s *Az ember tragédiáját* elemezte.

1992-ben Praznovszky Mihály irodalomtörténész, Madách-kutató *A kortársak véleménye Madáchról (1860-1864)* címmel tartott előadást Ipolynyéken.

A legutóbbi Madách Napokon Andor Csaba kutató Alsósztrégován találkozott az irodalombarátokkal. *Kiket bújtatott Madách Imre?* című értékes beszámolóját hallgathatta meg a Madách-tisztelők társasága.

Az eddigi Madách-témájú előadásokat az alábbi táblázatban foglaljuk össze:

Az előadó neve:	Az előadás címe, témája:
1. Praznovszky Mihály	Madách Imre élete és munkássága
2. Garaj Lajos	Madách drámái a cseh és a szlovák színpadokon
3. Kovács Anna	Madách Imre sztrégovai műhelye
4. Lehel Zsolt	Az 50 éves alsósztrégovai síremlék
5. Kerényi Ferenc	Az ember tragédiája a világ színpadain
6. Nagy Ervinné	Tájébrázolás Madách műveiben
7. Kovács Anna	Madách Imre Mózes című drámájának elemzése
8. Pozsonyi Anna	Madách Aladár
9. Leblancné Kelemen Mária	Madách-dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárban
10. Ctibor Štítnický	Madách-művek szlovák fordításban
11. Kovalcsik András	Madách-művek illusztrációi
12. Selmeczi Elek	Madách politikai pályafutása
13. Csáky Károly	Az ember tragédiájának időszerűsége
14. Praznovszky Mihály	A kortársak véleménye Madách Imréről (1861-1864)
15. Andor Csaba	Kiket bújtatott Madách Imre?

E rövid krónikát csupán néhány mondattal szeretném még kiegészíteni. Sajnálatos, hogy - az irodalmi szakbizottság tagjainak szándéka ellenére - nem jelent meg a X. Madách Napokon egy olyan kiadvány, amely az eddigi forrásértékű előadásokat tartalmazná. Azt is sajnálhatjuk, hogy hazai magyar sajtónk nem figyelt fel ilyen értelemben a nagykürtösi fórum termékeire, nem jelentette meg azokat a lapok hasábjain. Nélkülük csak szegényebb lett írásbeliségünk és sajtótörténetünk.

Madách-vonatkozású színházi bemutatók, előadói estek, kiállítások

Az irodalmi előadásokon kívül a Madách Napok egyéb programjai is a drámaíróval kapcsolatos ismereteket bővítették. Ilyen volt pl. a már említett nagy színházi bemutató, a Madách Színház nagykürtösi fellépése *Az ember tragédiájával*.

A Nógrád megyei T. Pataki László író monodramáját, a *Lidérclángot* Fráter Kata, a Miskolci Nemzeti Színház művésznője mutatta be Ipolyvarbón. A dráma szerzője Madách Imre feleségének, Fráter Erzsébetnek kisiklott, szenvedésekkel és megalázásokkal teli életét választotta témául. Fráter Erzszi magatartását, emberi megnyilvánulását illetően megoszlanak a vélemények. Tény, hogy a tekintetes asszony a tönk szélére csúszott, a tébolydába jutott, ahol már-már lidérceket látva is hangoztatta, hogy ő volt a Tragédia írójának felesége, a nagy mű Évjának ihletője.

T. Pataki László a sok-sok dokumentum felhasználásával a Fráter Erzsiről kialakult egyfajta hamis képet is korrigálni tudta némiképp.

Ugyancsak Madách-témát érintett a balassagyarmati Társadalmi Színház két tagjának, Csikász Istvánnak és Mészáros Ágnesnek nagykürtösi előadói estje, az *Uram, legyőztél...* című irodalmi összeállítás.

Az Ipolynyéki Irodalmi Színpad az *Ember küzdj, és bízva bizzál* című műsorával mutatkozott be a Madách Napokon.

1990-ben, a VIII. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokon mutatták be Réti Zoltán balassagyarmati festő, országos hírű akvarellista szép munkáit, *Az ember tragédiája* egyes színeihez készült akvarelleket.

A mester Tragédia-akvarelljeinek reprezentatív albumát egyébként a drámai költemény bemutatójának 100. évfordulója alkalmából adták ki, *...Lelkem felfelé tör* címmel. A tragédiabeli gondolatok látványszerű tolmácsolásánál a művész ősi emberi képzettársításokat alkalmaz, festményein a „határozott szimbolika” érvényesül. Az egyetemes érvényű emberi gondolatok művészi erejű megjelenítésénél fel-felcsillan a hazai háttér is. A képeket szemlélve Kerényi Ferenc, az album szerkesztője mondta az alábbiakat: „Az Úr barázdás-bölcs arca és az úrjelenet akárha a palóc népmesékből származnának át Réti lapjaira. De az édenkert gazdagsága is mintha az érlelődő palócföldi nyaré lenne.”

A Madách Napok egyéb programjai

A Madách Napok szervezőinek további célja az irodalmi értékek sokrétű népszerűsítése. Ezért tűzték a szervezők programra más témájú irodalmi előadásokat is. Ezek során szó esett a régió irodalmi hagyományairól, az akkori egyetlen hazai magyar könyvkiadó munkájáról, a gyermekirodalomról, a jelenkori magyar líráról, a műfordításról stb. Erről az alábbi táblázat ad áttekintést:

Az előadó neve	Az előadás témája, címe:
1. Praznovszky Mihály	Az Ipoly mente irodalmi hagyományai
2. Mázor Michal	A Nagykürtösi járás irodalmi hagyományai
3. Lackó Pál	A mai magyar líra
4. Duba Gyula	A Madách Kiadó munkája
5. Marosi Endre	Balassi Bálint vitézsége
6. Kormos Sándor (Alexander Kormoš)	Kétnyelvűség a költészetben
7. Baranyi Ferenc	A magyar műfordítás néhány aktuális kérdése
8. Batta György	Hol tart a csehszlovákiai magyar gyermekirodalom?

A szervezők a Madách Napokon elsősorban a lírának adtak teret. Ezért két olyan műsort is programra tűztek, amely hazai magyar költő műveiből készült. 1986-ban Vas Ottó versmondó Zs. Nagy Lajos költeményeiből készített összeállításával lépett közönségünk elé. *Sárkányom pusztulása* című műsorában az előadóművész magas szinten tolmácsolta azt, amiért ő a költőt szereti: „A humorral és szatírával fűszerezett humanizmust, az emberiségért való aggodást.” A rendezők egyébként ezzel a műsorral köszöntötték a költőt, az akkor ötven éves Zs. Nagy Lajost, a járás szülöttjét.

1989-ben szintén Vas Ottó előadását élvezhette a közönség Nagykürtösön. Akkor Kulcsár Ferenc verseiből készített szép összeállítást *Benső honfoglalás* címmel.

Természetesen a hazai magyar költészetén kívül a magyarországi líra s a világirodalom termékeiből is kapott ízelítőt a közönség. Járt köreinkben Sinkovits Imre, aki *Lélekben összenőve* című műsorával szerepelt. Baranyi Ferenc a világirodalom gyöngyszemeiről beszélt, Kassai Franciska pedig megzenésített verseket énekelt.

A rendezvényekről sohasem hiányoztak a hazai magyar könyvek. Az irodalompártolók az évek során több ezer példányt adtak el a szerzők műveiből. Természetesen nem hiányoztak a könyvviták, a beszélgetések, a szerzői estek sem. A Madách Napok alkalmából körülbelül 34 író-olvasó találkozót rendeztek.

Az író, költő neve:	Hol találkozott olvasóival:
1. Ardamica Ferenc	Ipolyvarbó, Szécsénykovácsi
2. Batta György	Ipolynyék, Lukanénye
3. Csáky Károly	Csáb, Inám, Ipolynyék, Ipolyvarbó, Kelenye, Lukanénye, Nagykürtös, Óvár
4. Duba Gyula	Ipolynyék, Ipolyvarbó
5. Kövesdi Károly	Ipolybalog, Ipolynyék
6. Mács József	Ipolynagyfalu, Lukanénye, Nagycsalomja
7. Tóth Elemér	Ipolynyék, Ipolyvarbó
8. Zalabai Zsigmond	Ipolybalog, Ipolynyék, Lukanénye
9. Zs. Nagy Lajos	Csáb, Lukanénye, Nagykürtös, Óvár, Zsély

Számos olyan program is megvalósult, melyek során az önismeret gazdagodott, a nemzetiségi tudat erősödött. Ilyenek voltak az irodalmi-honismereti kirándulások, az előadói estek, valamint a nemzetiségi jogainkkal foglalkozó előadások.

A Madách nyomában tett irodalmi zárandokútról már szoltunk. 1985-ben, a Balassi-évforduló alkalmából egy újabb irodalmi-honismereti túrát szerveztek. Ismét bebizonyosodott, hogy az emléktúráknak nagy közösségformáló szerepük van. A Balassi-túra 53 résztvevője azokat a helyeket kereste fel, amelyekhez a költő életének egy-egy szakasza kapcsolódott. A szakmailag is jól előkészített túra (a résztvevők nyomtatott túrafüzetet kaptak) útikalauza Marosi Endre történész, a szlovákiai várak s a Balassi-emlékhelyek kitűnő ismerője volt. Az út során, illetve a zólyomi várban és Híbbén Havas Judit előadóművész, valamint Budai Ilona népdalénekes adott emlékezetes műsort.

Jól sikerült a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban tett látogatás is, ahol Havas Judit irodalomszakos előadóművész kalauzolta a látogatókat.

A IV. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napok honismereti kirándulással kezdődtek. Az út Hont tájain vezetett keresztül, az Alsó-Ipoly mentén át a Duna-kanyarig. Börzsöny peremvidékén olyan emlékeket-nevezetességeket tekintettek meg a kirándulók, mint Szokolai Alajos egykori olimpián kúriája Bernecén; az 1751-ben épült első Hont megyei barokk vármegyeháza Kemencén, az Árpád-kori román templom s a még működő vízimalom Nagybörzsönyben, a szobi Börzsöny Múzeum szép gyűjteménye, a zebegényi Szőnyi István Emlékmúzeum, a visegrádi palota romjai és a fellegrár.

Az előadói estek közül már említettük Sinkovits Imre műsorát. A többi színházlátogatás közül itt csak Sütő András *Advent a Hargitán* című darabjának közös megtekintését említjük, melyre a budapesti Nemzeti Színházban került sor.

Az előadások közül kiemelhetjük a következőket:

Az előadó neve:	Az előadás címe:
1. Zika Klára	Magyarnak lenni
2. Szénássy Zoltán	Az 1848-as szabadságharc
3. Jozef Ďuriš	A csehszlovák állam megalakulásának történelmi jelentősége
4. Gyurcsik Iván	A nemzetiség alkotmányos jogai

Külön szólnunk kell arról a honismereti-helytörténeti programról, amelyet a szervezők a Madách Napokon valósítottak meg. Az Ipoly mente gazdag hagyományokkal, értékes szellemi örökséggel rendelkezik. Számos nagy szülöttje van: Madáchon és Mikszáthon kívül még sokan vannak olyanok, akikre érdemes és illik emlékezni. Ezt meg is tették Nagykürtösön, részben a Mikszáth, részben a Madách Napokon.

1985-ben, születésének 200. évfordulóján Szeder Fábiánra, néprajzírásunk úttörőjére, a jeles palóckutatóra emlékeztek. Szülőfalujában, Csábon Csáky Károly tartott előadást, s hívta fel a figyelmet a falu nagy fiának irodalmi munkásságára. Nem sokkal ezután elkészült a tudós kutató emléktáblája is, amely ma a katolikus templom falán látható.

Kovács László tanár a II. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokon *Erdélyi utazások* címmel tartott vetítettképes előadást Csábon.

1985-ben Ján Jančovic helytörténész a falujának, Nógrádszentpéternek a múltjáról és jelenéről írt könyvét mutatta be. Beszámolóját korabeli dokumentumokkal, szép képekkel illusztrálta.

A IV. Madách Napokon, Buda felszabadulása 300. évfordulóján Pálmány Béla történész a nógrádi várakról tartott előadást. Mindenek előtt Nógrád török kori eseményeit tárta fel, hisz ezen a vidéken egykor jelentős végvárok álltak, s a nagy eseményeket is befolyásoló csaták

zajlottak. Az 1682-es füleki és az 1683-as szécsényi ütközetek is kihatással voltak az egykori változó hadihelyzet újabb alakulására.

1986-ban ünnepeltük Mocsáry Lajos nógrádi politikus és történész születésének 160. évfordulóját. A Madách Napokon Böszörményi István tanár, a kurtányi Mocsáry-emléktábla felállításának egyik szorgalmazója emlékezett jeles szülöttünkre, aki egyike méltatlanul elfelejtett nagyjainknak. A dualizmus korának azon kevés politikusaihoz tartozott, akik józanul akarták megoldani a nemzetiségek ügyét.

A legutóbbi Madách Napokon Ipolyi Arnoldra emlékeztek. A „reneszánsz szabású tudós” és katolikus püspök, gyűjtő és művészettörténész születésének 170. évében Ipolyi Arnold Emléknapot rendeztek a szülőfaluként tisztelt községben, Ipolykeszin. A falu templomában Tempfli József nagyváradi megyéspüspök celebrált szentmisét. Utána megkoszorúzták Ipolyi Arnold emléktábláját, majd emlékülést tartottak a kultúrházban. Ezen Csáky Károly, Liszka József és Eisler János tartott előadást.

Bussán és Csalárban a nagy magyar pilóta és repülőkonstruktor, Zsélyi Aladár tiszteletére rendeztek emléknapot, koszorúzással, emléküléssel és emléktáblaavatással egybekötve.

A honismereti-helytörténeti témájú előadásokról, illetve megemlékezésekről az alábbiakban adunk áttekintést:

Az előadó neve:	A megemlékezés témája, az előadás címe:
1. Csáky Károly	Szeder Fábián élete és munkássága
2. Kovács László	Erdélyi utazások
3. Jančovic Ján	Nógrádszentpéter múltja és jelene
4. Pálmány Béla	Végvárok Nógrádban a törökhódoltság végén
5. Böszörményi István	Mocsáry Lajos élete és munkássága
6. Winkler László	Zsélyi Aladár, a magyar aviatika úttörője
7. Csáky Károly	Ipolyi Arnold élete és közéleti tevékenysége
8. Liszka József	Ipolyi Arnold és a szlovák néprajztudomány
9. Eisler János	Ipolyi Arnold a művészetpártoló

Végül a Madách Napok alkalmából megrendezett kiállításokat foglaljuk táblázatba:

A kiállító neve, a kiállítás éve, témája és tárgya:	A kiállítás helye:
1. Madách élete és munkássága (Dokumentumkiállítás - 1983)	Nagykürtös, Lukanénye
2. „Csak egy pillanatra” (Régifotó-kiállítás - 1984)	Ipolyvarbó
3. „Tisztelet a szülőföldnek” (Kopócs Tibor grafikái - 1988)	Ipolyvarbó, Bussa
4. Könyvkiállítás (Madách, Kereskedelmi és Jogi Kiadó - 1989)	Nagykürtös
5. Tragédia-illusztrációk (Réti Zoltán akvarelljei - 1990)	Nagykürtös, Ipolyvarbó

Összegzés

Talán sikerült a fentiekben érzékeltetni mindazt, ami irodalmi-kulturális vonalon egy nemzeti-ségi örhhelyen történt. Egy évtized munkájáról készítettünk számadást. Annak a kis szellemi műhelynek a törekvéseiről adtam számot, amelyről feltétlen érdemes tudomást szereznünk, amely - meg a hozzá hasonló többi is - az eddiginél sokkal nagyobb megbecsülést érdemelne. Mert szellemi életet, öntudatot táplál, irodalmat, kultúrát szervez, értékeket tisztel, s talán teremt is azokból valamit.

Nem az első vonalba tartoznak az ilyen kisközösségek, a kultúrát szervező, irodalmat népszerűsítő és anyanyelvet féltő társaságok. Ám nem biztos, hogy nélkülük élhetne és működhetne az első vonal. S ha azt akarjuk, hogy a jövőben működő- és alkotóképes legyen mindez, ezek a vidéki műhelyek, örhhelyek és végvárok is nagyobb odafigyelést érdemelnek. Igenis tudomást kell róluk vennünk, mert ami ezekben történik, immár az is része művelődéstörténetünknek. Olyan történések és megnyilvánulások, melyek által valamennyien gazdagodhatunk.

A Madách Napok sajtója

1. BODZSÁR Gyula: *Rangos irodalmi szeminárium*. Haladás 1985. XII. 12.
2. BODZSÁR Gyula: *Madách Imre Napok*. Új Szó 1987. XII. 1.
3. BODZSÁR Gyula: *Az asszony tragédiája (Egy előadói estről)*. Hét 1986. 10. sz. 7. 1.
4. BODZSÁR Gyula: *Irodalmi szeminárium (A harmadik Madách Napokról)*. Fotókkal. Hét 1986. I. 2. 6. 1.
5. CSÁKY Károly: *Madách nyomában (Barangolás az Ipoly bal partján)*. Új Szó 1983. 10. sz. 14. 1.
6. CSÁKY Károly: *Gazdag tartalom, jó színvonal (Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napok másodszor)*. Új Szó 1985. I. 11. 6. 1.
7. CSÁKY Károly: *Hagyományt is teremtve (A III. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokról)*. Új Szó 1986. II. 13. 4. 1.
8. CSÁKY Károly: *Évfordulók kapcsán (A IV. Madách Imre Irodalmi és Kulturális Napokról)*. Új Szó 1986. XII. 9. 6. 1.
9. CSÁKY Károly: *Madách másképp mondta (Jegyzetek egy szeminárium kapcsán)*. Új Szó 1978. II. 16. 6. 1.
10. DUSZA István: *Történelmi üzenet (Az ember tragédiája bemutatójának 100. évfordulója)*. Vasárnapi Új Szó 1983. IX. 12. 14. 1.
11. SÜLYÖK László: „Senki sem győzhet le senkit...” (Dr. Garay Lajos véleménye a Tragédiáról). Nógrád 1983. X. 2.
12. URBÁN Aladár: *Irodalmi szeminárium*. Haladás 1987. 48. sz.
13. URBÁN Aladár: *A Madách-évforduló jegyében*. Hét 1983. XI. 18. 7. 1.

**A Madáchcsal, műveivel és szülőföldjével
foglalkozó cikkek jegyzéke**

1. BODNÁR Gyula: *Emlékek és tervek az „Ánglus” kertben.* Új Szó 1983. IX. 23. 6. l.
2. CSÁKY Károly: *Madách Imre falujában.* Fotókkal. Hét 1989. 40. sz. 10-11. l.
3. CSÁKY Károly: „*Szent e hely, kicsiny világom az...*” (*Madách Imre második otthonáról.*) Fotókkal. Vasárnapi Új Szó 1990. II. 16.
4. CSÁKY Károly: *Madách-émlékek Csesztvén.* Hét 1983. IX. 11. 15. l.
5. CSÁKY Károly: „*...lelkem felfelé tör*” (*Tragédia-akvarellek nógrádi tájjal. Réti Zoltán albumáról.*) Hét 1983. XII. 23. 8. l.
6. CSÁKY Károly: *Madách Imre élete és munkássága (Két vidéki kiadványról).* Hét 1984. X. 26. 9. l.
7. CSÁKY Károly: *Madách Imre kapcsolatai (A balassagyarmati Madách-émlékülés anyagáról).* Hét 1984. IX. 21. 10. l.
8. CSÁKY Károly: *Értékes adatok (Madách Imre-dokumentumok. Leblancné Kelemen Mária könyvéről).* Új Szó 1988. VIII. 29. 4. l.
9. CSÁKY Károly: „*Sírom kint álljon szabadban...*” (*Az ötven éves Madách-síremlék.*) Vasárnapi Új Szó 1986. XII. 19. 51. sz. 11. l.
10. CSÁKY Károly: *Nógrádi képcsarnok (Könyvismertetés).* Hét 1985. 39. sz.
11. KELENVÁRY János: *Madách-leszármazottak nyomában.* Hét 1979. VIII. 4. 11. l.
12. KESZELI Ferenc: *Zarándoklások Madách Imréhez.* Fotókkal. Hét 1979. I. 13. 16. l.
13. KISS László: *Madách és a csodadoktorok.* Hét 1989. X. 27. 10-11. l.
14. KYSUCKÁ J.: *Tragédia ženy (Pravda o životě manželky Imre Madácha)* Pokrok 1983. 39-47. l.
15. KYSUCKÁ J.: *Posledné dni veľkého básnika.* Pokrok 1984. 40-42. l.
16. MÁCS József: *Madách és a csehszlovákiai magyarság.* Hét 1989. XI. 3. 7. l.
17. MIKLÓSI Péter: *Madáchnál Sztregován.* Fotókkal. Hét 1983. X. 21. 14-15. l.
18. PRAZNOVSZKY Mihály: *Az élő Madách.* Haladás 1983. 33-40. l.
19. TÓTH László: *A „kérdező mű” (Százharminc éves Az ember tragédiája).* Hét 1990. V. 25. 10-11. l.
20. TÓTH László: *Az ember tragédiája vidéki színpadokon.* Hét 1984. I. 13. 14. l.
21. VARGA Erzsébet: *Madách Imre szülőföldjén.* Fotókkal. Hét 1978. II. 4. 12-13. l.

Radó György

Madách Imre ősei

Amikor évekkel ezelőtt Radó György megmutatta nekem a Madách Imre őseit tartalmazó családfát, még mindketten abban reménykedtünk, hogy a kisebb könyv terjedelmű gyűjtés kiadására előbb vagy utóbb lehet majd találni kiadót. Aztán teltek-múltak az évek, s egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a tervből a szerző életében már nem lesz semmi.

Radó György évekkel korábban több Madách-vonatkozású témát is a gondjaimra bízott, köztük feltételesen a Madách családfát is. A szerző halálával sürgetővé vált a kézirat ügye. Végül is két lehetőséget láttam: az egyik: gyorsan keresek én is egy nálam fiatalabb Madách-kutatót, akire alkalmasint örökölni hagyhatom a kéziratot, bízva abban, hogy távolkeleti módra, a mester gondolatait a tanítványok tanítványainak tanítványai közül egyszer majd csak közzéteszi valaki. A másik lehetőség a családfa mielőbbi közzététele volt. Nos, az utóbbit választottam, abból kiindulva, hogy a közzétételnek egy lehetséges módja az is, ha egy szimpózium keretében bemutatunk valamit, bár a témából adódóan kétségkívül vitatható az eljárás hatékonysága.

A családfa egyes részei egy füzetbe voltak beragasztva, és semmiféle megjegyzés, magyarázó szöveg nem állt mellettük. Pedig egy ilyen, a maga nemében talán egyedülálló munkához ugyancsak elkelt volna valami bevezető, s biztosak lehetünk benne, hogy meg is született volna, ha a szerző komolyan vehető biztatást kap valamelyik kiadótól. Így azonban az utómunkálatokra nem került sor. Lemaradt tehát a módszer magyarázata, ami azért lett volna érdekes, mert Radó György azt a forráskritikai szempontból erősen támadható eljárást alkalmazza, hogy az információ minősége szempontjából egyformának tekinti a különböző eredetű forrásokat. Magyarán, az anyakönyvi kivonatot és a mitikus legendákat egyaránt, differenciálás nélkül elfogadja.

Radó György Madách Imre minden lehetséges ősenek feltérképezését tűzte ki célul. A feladat persze ebben az általánosságban gyakorlatilag megvalósíthatatlan, a teljesség csak megközelíthető. Madách nagyszüleit még ismerjük, de már a nyolc dédszülő egyike ismeretlen személy; Ruzs Julianna a jelek szerint leányanya volt, ezért is kapta lánya a Ruzs Anna nevet. Bajban is lennénk, ha nem akadnánk el újra és újra, mégpedig ahogy fölfelé haladunk a családfán, egyre több ágon. Hiszen a huszadik nemzedékben több mint egymillió őst kellene felsorolnunk, a harmincadikban egymilliárdot, a negyvenedikben egybilliót. Vagy lehet, hogy tévedünk? Nos, valójában nem csupán ismereteink korlátai miatt nem tudunk egyre több őst felsorolni; az a logika is alapvetően hamis, amely szerint egy-egy nemzedékkel továbblépve megduplázódik őseink száma. A hiba ott van, hogy az ősök között egyre több az azonos személy. Ha mondjuk valakinek a szülei unokatestvérek (márpedig sem az unilaterális sem a bilaterális elsőfokú keresztunokatestvér házasság nem ritka az archaikus társadalmakban), úgy az illetőnek csak hat dédszülője van és nem nyolc.

Madách családfája is nem egy helyen azzal a megjegyzéssel végződik, hogy lásd a családfa valamely másik ágát, mivel az illető személyhez több ágon is eljuthatunk.

Radó György a családfa magyar vonatkozású részéhez döntően Nagy Iván művét használta fel, míg a nem magyar vonatkozásoknál Stokvis munkájára támaszkodott. Stokvis a világ uralkodóházainak genealógiáját közölte viszonylag nagy részletességgel.

További módszertani probléma, hogy bizonyos ponton túl már nem is nagyon lehet eldönteni, valóságos leszarmazással állunk-e szemben, vagy mítosszal, netán olyan mítosszal, amely azért tényleges genealógiai kapcsolatokat rögzít. Radó György ilyen esetekben pontokkal jelezte a leszarmazási kapcsolatot. (A leszarmazás értelmezésével itt nem foglalkozunk. Természetesnek vesszük, hogy a családfák alapvetően a *patert* tüntetik fel s nem a *genitort*. A társadalmak túlnyomó többségében apa ill. anya az a személy, aki e társadalmi funkciót betölti, függetlenül a biológiai-genetikai vonatkozásoktól.)

A szerző nemcsak a Bibliát használta fel munkájához, de vélhetően sok más mítoszgyűjteményt, hagyományt is, amelyek a régi idők leszarmazási relációihoz támpontul szolgálhattak.

Ez természetes is, hiszen Madách Imrétől Ádámig és Éváig eljutni nem könnyű; akár Nagy Iván művéből, akár a Biblia nevű szövegegyüttes valamely változatából indulunk ki, legalábbis évezrednyi az az időszak, amelynek áthidalása csaknem reménytelennek látszik. Külön gond - s attól tartok, hogy ezzel a szerző sem vetett kellőképpen számot -, hogy az archaikus rokonsági kapcsolatok interpretációját nagy körültekintéssel kell elvégezni. Aki a Bibliát „modern” nyelven s főképp: egy modern társadalom kapcsolatrendszerét visszavetítve olvassa (mindegy, hogy magyarul vagy latinul), az elcsodálkozik pl. azon, hogy - úgymond - Jézus „fivéreiből” és „nővéreiből” is szólnak a fordítások. (Ehelyütt egy másik - Radó Györgynél sokkal fiatalabb, mégis sok éve halott - tanárom munkásságára kell felhívnom a hallgatóság figyelmét: Bodrogi Tiboréra.) Valójában arról van szó, hogy a természetes nyelveknek legalább a felében nincs olyan szó, amely a magyar (angol, latin, görög stb.) nyelvek fivér ill. nővér szavainak megfelelné. Még napjainkban is nagy számban léteznek ún. osztályozó rokonsági rendszerekre épülő társadalmak, amelyekben számos izgalmas eltérés mellett néhány rokonvonás is kimutatható, így pl. általánosnak mondható a fivérek és nővérek ekvivalenciájának elve. Ez a konkrét bibliai példánál maradva azt jelenti, hogy a tényleges rokonsági relációt tekintve nincs különbség Jézus fivérei és első-, másod-, vagy akár-hányadfokú *párhuzamos* unokatestvérei (parallel cousin) között: e személyek ekvivalensek, ugyanolyan rokonsági kapcsolatban álltak Jézussal, amelyet - mivel ez a metanyelvi deskripció nem helyettesíthető sem a magyar, sem más ismert nyelvben egyetlen szóval - szerencsétlen módon „fivér”-nek fordítottak. Az ilyen furcsaságok tehát könnyen tévútra vezethetik a kellő szociálintropológiai felkészültséggel nem rendelkező kutatót.

Radó Györgynek, úgy tűnik, sikerült eljutnia többek között Ádámig és Éváig. Igen, többek között, hiszen a különböző hagyományok sok más végpontot, vagyis inkább kezdőpontot ismernek. Így Madách egy másik őseként megjelenik az egyik leszarmazási ág kezdőpontjaként a germán mitológia istene, Odin (Wotan).

E bevezető alapján bizonyára sokakban kételyek fogalmazódnak meg, netán úgy gondolják, hogy Radó György munkája voltaképpen pamflet. Nos, semmiképpen sem az. Aki ismerte őt, vagy akárcsak a munkásságát, az meggyőződhetett róla, hogy a tárgyyszerűség, a ráció döntően meghatározta irodalomtörténeti munkásságát. Megpróbálok tehát abban a szellemben válaszolni egy ilyen ellenvetésre, ahogyan megítélésem szerint ő tette volna.

Egy olyan munka, amely nem önálló kutatáson, hanem más munkák feldolgozásán, interpretációján vagy integrációján alapul (s ilyen volt a *Madách Imre életrajzi krónika* is), értelemszerűen nem lehet jobb vagy pontosabb, mint az alapjául szolgáló forrásművek. S komolyan venni is annyira lehet, amennyire a forrásművek komolyan vehetők. Nagy Iván főművét, a germán mitológiát vagy a Bibliát sokféleképpen lehet értelmezni, vagy akár értékelni. Lehet bennük hiányosságokat, ellentmondásokat találni. Mindazonáltal pamfletnek nem nevezhetők, részint azért nem, mert nem ilyen szándékkal készültek, részint azért nem - s talán ez a

döntőbb -, mert az a kultúra, amelyben élünk, nem ilyen módon használja az említett forrásokat. A zavaró tehát legfeljebb az lehet Madách családfájában, hogy a kultúránkban meglehetősen eltérő módon használt forrásokat végső soron azonos módon és azonos célra használja. E vélekedés ellen azonban felhozható, hogy pl. a Bibliának sokféle használati módja van, s ezek egyike a rokonsági relációk vizsgálata. Egyébként a keresztény kultúrák egyikében, a mormonokéban, nem is akármilyen jelentősége van a genealógiának.

Ezzel együtt Madách bizonyára furcsán érezte volna magát, ha Radó György monumentális munkájával, vagyis saját rokonságával szembesül. Sajnos nem tudjuk, hogy a klasszikus művek közül mit ismert, mit nem. A mai olvasónak bizonyára Ardzsuna jut eszébe, aki a *Bhagavad-Gítá*ban szörnyülködve látja: nemcsak saját harcosai, de az ellenséges hadsereg katonái is mind-mind a saját rokonai. Persze a *Bhagavad-Gítá*t sem genealógiai példázatként szokás idézni, olvasni.

Végül néhány technikai megjegyzés. Radó György magukat a táblázatokat, de azok végpontjait is betűjelzésekkel látta el. Ezekből állapítható meg, hogy hol következik egy-egy ágnak a folytatása. Jelöléstechnikája egyszerű s a maga nemében tökéletes is: az újabb eredmények korlátlanul integrálhatók a rendszerbe. Ha pl. az *AAABB* jelű táblázat egyik ága a *C* jellel végződik, az azt jelenti, hogy a táblázat folytatása az *AAABBC* jelű táblázat lesz. A rövidítések (pl. gr.=gróf, hg.=herceg) stb. nem szorulnak magyarázatra. Az eredeti kéziratban, ha a leszármazásban vonal helyett pontot találunk, az azt jelenti, hogy nem szülő-gyermek, hanem ős-leszármazott kapcsolat van a két személy között, tehát egy vagy több közbülső nemzedék hiányzik. Ha pedig a nevek mellé kerül pontokból álló lánc, az azt jelenti, hogy nem a szokásos történeti források, hanem valamely mítosz vagy hagyomány enged következtetni a leszármazásra. A nyomtatásban az előbbi esetben szaggatott vonalat tettünk a nevek közé, az utóbbiban pedig pontokat.

Mindent egybevetve: Radó György munkája az információk olyan együttese, amelynek egyes részeit eltérő módon s igen nagy körültekintéssel kell értelmeznünk. A táblázatokban a szülő-gyermek kapcsolat vagy általánosabban: az ős-leszármazott kapcsolat genetikai, társadalmi és kulturális (mitológiai) kapcsolatot is jelölhet, s nem feltétlenül mentes azoktól a pontatlanságoktól, tévedésektől, amelyek sokkal kisebb léptékű leszármazási táblázatokban is óhatatlanul előfordulnak. A hibák, pontatlanságok, értelmezési bizonytalanságok korrekcióját azonban csakis a közzététel nyomán kibontakozó viták s a további kutatások szavatolhatják.

Technikai megjegyzések

A táblázatok zöme legfeljebb öt nemzedéket fog át, s ennek megfelelően a kiindulási személynek maximum tizenhat ükszülőjét tartalmazza, akiket „rendre” az A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P betűk jelölnek. A „rend” ezúttal azt jelenti, hogy a kétfelé ágazó pontokon felül mindig az apa, alul mindig az anya neve áll. A betűjelölés tehát azt az elméleti modellt követi, amikor mind a tizenhat ükszülő ismert. Többnyire azonban a személyeknek csak egy töredékét ismerjük. Ilyen esetben ki kell „kalkulálni”, hogy a hiányos táblázat végpontjain szereplő személyekhez milyen betűt kell rendelni. Így pl. az E betű minden esetben a kiindulási személy apja anyja apjának apját jelöli.

A táblázat neveit egyszerű rekurzióval kapjuk. Az első táblázatnak nincs neve. Minden további táblázat nevét úgy származtathatjuk, ha az előző táblázat nevéhez hozzáillesztjük azokat a betűjeleket, amelyekben végződik. Az eligazodást megkönnyíti az ismétlés: a következő táblázat kezdőpontja mindig a megelőző táblázat valamely végpontjával azonos.

Radó György sajátos jelöléstechnikájának magyarázata az, hogy újabb információk esetén a táblázatok rendszere bővíthető, anélkül, hogy a már meglévő táblázatok jelöléseit meg kellene változtatnunk.

Sok esetben a betű után csillag áll: ez azt jelenti, hogy Radó György ismerte ugyan a folytatást, s be is jelölte azt, ám a vonatkozó táblázatot a hagyatékában nem sikerült fellelni.

Néhány esetben nem a betűjelzés, hanem a név mellé tettem csillagot; ez azt jelenti, hogy az adott helyen a táblázat pontatlan vagy ellentmondásos, rendszerint a szülő vagy a gyermek neve kisebb vagy nagyobb mértékben eltérő. Az egyértelműség kedvéért ilyen esetekben mindkét helyen csillag áll a név mellett. Későbbi kutatások feladata lehet az említett hiányoknak és pontatlanságoknak a korrigálása. Nem jeleztük ugyan külön, ám kétségkívül zavaró a Plocki és Polocki névalakok előfordulása; a jelek szerint ugyanarról a családról van szó.

A neveket Radó György rendszeren magyaros formában adta meg. Ennek pontos okát nem ismerjük, mindazonáltal kikövetkeztethető, ha az egyetlen elvileg szóba jöhető alternatív megoldásba belegondolunk. Az eredeti nyelv, névalak megtartása ugyanis egy ponton túl képtelen helyezethez vezetne. Elegendő, ha meggondoljuk: a bibliai neveknek nem csupán a táblázatok kellene jobbról balra haladóvá megfordítanunk, de még a lapszámozást is! Radó György a logika, az egyöntetűség nevében még tovább ment: néhol a nevek megszokott formáin is változtatott. Valóban: pl. a Habsburg Rudolf névalak ellentmond annak, ahogyan az idegen neveket rendszeren „lefordítjuk”. Hiszen ha Brandenburgi Ottóról, Kijevi Anasztáziáról stb. beszélünk, s általában: ha a „családnév” földrajzi név egyúttal, úgy rendszeren mintegy jelzős szerkezetként fordítjuk magyarra a nevet, akkor a következetesség azt diktálja, hogy a Habsburgi névalakot használjuk. Ez némiképp talán zavaró, de még zavaróbb lenne, ha a sok száz név közül (hiszen a „családnevek” többsége földrajzi névből származik!) egyedüli kivételként a szóbanforgó család tagjait neveznénk másképp, mint ahogy azt a szokásos „fordítás” diktálná. Fogadjuk el tehát, hogy a szerző a magyar nyelvet eszközként használta csupán: egy lehetséges metanyelv eszközeként, amelynek azonban a szabályai - a metanyelvi funkcióból következően - már nem feltétlenül azonosak a magyar nyelv szabályaival.

A név alatt a születés és/vagy halálozás évét (feltételezett évét) találjuk, vagy ha az nem ismert, zárójelben egy vagy több évszámot, amikor a szóban forgó személy föltehetően élt.

A szaggatott vonal azt jelzi, hogy föltehetően egy vagy több nemzedék van a két összekapcsolt személy között, a pontsor mitikus szülő-gyermek kapcsolatra utal, végül a kettő kombinációja - pont és vonal váltakozása - azt jelenti, hogy a kapcsolat mitikus, s egyúttal nemzedéke(ke)t is átugrik.

(A. Cs.)

Rövidítések

Br., br.	báró
fej.	fejedelem
Hg., hg.	herceg
hgnő	hercegnő
Gr., gr.	gróf
grnő	grófnő
N.	ismeretlen nevű (keresztnevű)
nagyfej.	nagyfejedelem
Örgr., örgr.	örgróf

[illegible]

[illegible]

A táblázat

								Madách		
								ff	Miklós	A
								fl	(1448)	
						ff	Madách	□		
						fl	László	fl		
						□	(1470, 1492)	fl	Perényi	
				ff	János	□		∨	Illona	
			Madách	fl	(1503-)	fl	Rátkai			
	ff	Márton	□			∨	Kata			
Madách	fl	(1550)	fl	Thuricz						
Péter	□			Zsófia						
(1585, 1598)	fl	Asgóthy								
	∨	Illona								

AA táblázat

				ff	Madách Pál (1296, 1336)	fifi	Madách Pál (1295, 1300)	A
Madách Miklós (1448)	fifi	Madách György (1441)	fifi	Madách Pál (1368)	ff fl □ fl ~			
					Gechy N.	fifi	Gechy János	

AAA táblázat

Madách		Oszláni		Radon	
Pál	fifi	Madách	fifi	comes	fifi Narad (Nyárád)
(1295, 1300)		(1250, 1275)		(1238, 1250)	

AAAA táblázat

Bene András (1654, 1656)	ff	Bene András (1597, 1634)	fifi	Bene Mihály
	□			
	˘	Kovácsy Bora		

AC táblázat

Madách Anna	fif	Madách György	ff	Madách Péter, lásd: A
			□	
			~	Sallay Anna, lásd: A

AD táblázat

[illegible]

AE táblázat

Palojthay	Palojthay	Palojthay	Palojthay	Palojthay
Erzse	fifi	Ágoston	fifi	Ágoston
		(1567)		(1400)

AJ táblázat

		Kubinyi		Kubinyi		Kubinyi		Kubinyi		Kubinyi		Kubinyi		Kubinyi		A
	ff	Kristóf	fif	Dániel	fif	György	fif	László	fif	Miklós	fif	Márk				
Kubinyi	fl	(1578)						(1429)		(1361, 1391)		(1355)				
János	□															
(1660)	fl															
	~	Pongrácz Borbála														

AM táblázat

Kubinyi Márk (1355)	fif	Kubinyi Miklós (1325)	fif	Ite (Iwche)	fif	Hudkont (1233)
---------------------	-----	-----------------------	-----	-------------	-----	----------------

AMA táblázat

				Mérey		Mérey		Mérey		A
			ff	János	fif	Gáspár	fif	László		
		Mérey	fl					(1387)		
		János	□							
Mérey			fl	Hanyi						
Anna	fif	Mérey	□	Margit						
		Gergely	fl							
		(1570)	~	Faiszy						
				Sára						

AN táblázat

Mérey		Mérey		Mérei		Mérei		Mérei	
László	fif	János	fif	de Karán	fif	Gábor	fif	János	
(1387)		(1357)		István				(1280)	

ANA táblázat

Ujfalussy Zsuzsanna	Ujfalussy Sándor (1708)	Ujfalussy János (1697)	Ujfalussy Gergely (1649)	Ujfalussy János (1697)	Máriássy Zsófia	ff	Ujfalussy	A
						fl	János	
						□	(1596)	
						fl	Bánffy	B
						~	Kata	
						□	1573-	
						fl	Máriássy	C
						fl	András	
						fl	1558-1608	
						~	Görgey	D
						□	Margit	
						fl	Br. Zay	
						ff	Zsigmond E*	
						□	1588-1649	
						fl	Pogrányi	F*
						~	Anna	
						fl	Vizkelety	G*
						ff	Tamás	
						fl	(1588)	
						~	?	
						fl	Sándor	I*
						ff	János	
						□		
						fl	Sándor	J*
						~	Imre	
						fl	(1637)	
						□	Aranyady	
						fl	Dora	
						~	Darabos	K*
						ff	János	
						□		
						fl	Pethő	L*
						~	Sára	
						ff	Forgách	M*
						fl	Péter	
						□		
						fl	Ujfalussy	N*
						~	Kata	
						ff	Petróczy	O*
						fl	Miklós	
						□		
						fl	Mérey	P*
						~	Zsófia	

B táblázat

BBBAAA táblázat

BBBAAAI táblázat

BBBAAAIA táblázat

BBBAAD táblázat

BBBAAE táblázat

BBBAAAI táblázat

BBBAAK táblázat

BBAAAL táblázat

BBBAAALA táblázat

BBAAALAC táblázat

					ff	Ansbert	
				Metzi	fl		
		ff		Arnulf	fifi	Arnold	
		fl		-641	fl		
	ff	Ansegisil	□		~	Blitildis	B
Heristali	fl		fl				
Pipin	□		~	Oda			
635-714	fl						
	~	Bagga	fifi	Landeni			
		-698		Pipin			
				-639			

BBBAAALACA táblázat

					ff	Childeric	
					fl	frank király	fifi Meroveusfifi Chlogio
				Chlodvig	□	-481	-457 -447
		ff		frank király	fl		
	Blitildis	fifi	Chlotar	465-511	□	Tübingiai	
			frank király	□	~	Basine	
			497-561	fl			
			~	Burgundi	fifi	Burgundi	
				Klotild		Chilperic	
				-545			

BBBAAALACAB táblázat

					ff	Welf Eticho, lásd: BBBGCCE	
				Gr. Burgundi	fl		
		ff		Konrád	□		
Rudolf				-862	fl		
burgundi	fifi	Gr. Burgundi	□	~		Szász Egelwich	
király		Konrád	fl				
-911		-877	~	Adelais	fifi	Gr. Tours-i Hugó	

BBBAAALI táblázat

						Jámbor	
					ff	Lajos, lásd: BBBAAALAC	
				Kopasz	fl	Császár	
		ff		Károly	□		
		fl		-877	fl	Judit	
		□		~		welfi gró fifi Welf-Eticho, lásd: BBBGCC	
	ff	Nyugati-		Gr. Bouvin			
Együgyű	fl	frank Lajos	fl	Richilde			
Károly	□	-879	~	-877			
-929	fl						
	~	Adelheid					

BBBAAALM táblázat

					Hg. Szász	Hg. Szász	
				ff	Ludolf	fifi	Bruno
				fl	806-866		
		Ludolfing	□				
	ff	Ottó szász hg.	fl		Gr. Billung	Frank	
	fl	-912	~	Oda	fifi	Billung	
Henrik	□			806-913			
német király	fl						
876-936	~	Örgr. Nord-	fifi	Örgr. Nord-			
		marki Hedvig		marki Henrik			
		-903					

BBBAAALO táblázat

Gr. Vesztfáliai   Gr. Vesztfá-   Widuking
Matild   fífi   liai Teodorik   - - -   százsz hg.
890-968

BBBAAALP táblázat

					Solt				ff ..... Ugek	A
					ff	fejedelem fífi	Árpád	fífi	Álmos	□
Árpádházi	Árpádházi	Taksony	fl	894-945	850-907	819-895	~	.....	Emese	
Vazul	fífi	Mihály	fífi	fejedelem □						
(1038)	-997	931-972	fl	Nénmarót						
			~	lánya	fífi	Nénmarót				

BBBAAAM táblázat

Ugek	.-.-.-	Batbaján	.....	Kovrat	.....	Magor	.....	Kutrigur	.....	Irnik	.....	Attila	A
		Bezmer		605-665		VI. sz.						-453	

BBBAAAMA táblázat

Attila	.....	Mundzuk	.....	Balambér	.-.-.-	Aritochol	.-.-.-	Mao-tun	.-.-.-	Tou-Man
-453		(375)		(153)		i. e. 207-		i. e. III. sz.		
						174				

BBBAAAMAA táblázat

		Vlagyimir
Bölcs Jaroszláv	ff	kijevi nagyfej., lásd: BBBAAA
kijevi nagyfej.	□	
980-1054	~	Polocki Rogneda fífi Rogvolod polocki fej.

BBBAAAO táblázat

				Erik	Björn		Erik			A
				ff	svéd királyfífi	svéd király fífi	svéd király			
				Oláf svéd fl	-995	-950	-900			
				ff	király	□				
Ingegerda svéd	fl	-1022	fl	Sigrid		Meskó				
királylány	□		~	Storrada	fífi	lengyel, lásd: BBBAAA				
-1050	fl			970-1014 hg.						
	~	Asztrid								

BBBAAAP táblázat

Erik			Björn		Bagnar
svéd király fífi	Eymund fífi	Erik fífi	uppsalai	fífi	Lodbrok seelandi, lásd: BBBAEEC
-900			király		király

BBBAAAPA táblázat

Kijevi Zbislava -1114	fífi	Szvjatopolk kijevi nagyfej., lásd: BBBACG
-----------------------	------	---

BBBAAB táblázat

					Ögr. Baben- bergi Lipót -984	A
			Ögr. Baben- bergi Adalbert -1053	ff fl □ v	Ögr. Baben- bergi Lipót -984	
		Ögr. Baben- bergi Ernő -1075	ff fl □ v	Gr. Sualafeldi Richeza		B
			Velencei Frovila -1058	fifi	Orseolo Péter velencei dózse	
	Ögr. Baben- bergi Lipót -1102		Ögr. Alsó- Lausici Dedo -1075	ff □ v	Ögr. Alsó-Lausi- ci Dietrich -1034	E
Ögr. Baben- bergi Lipót -1135		Ögr. Lausi- Adelaida -1021	ff fl □ v	Ögr. Meisse- ni Matild		F
			Ögr. Lau- sici Oda, lásd: BBAIA			
	Ögr. Chami Ratpota					

Ögr. Babenbergi Lipót -984 fifi Babenbergi Adalbert, lásd: BBBAALK

BBBAACA táblázat

Gr. Sualafeldi Richeza fifi Gr. Sualafeldi Ernő

BBBAACB táblázat

Ögr. Alsó- Lausici Dietrich -1034	ff fl □ v	Gr. Hasse- gaui Dedo -1009	fifi	Gr. Hassega- ui Dietrich -976	fifi	Gr. Hasse- gaui Dedo -949			
		Ögr. Haldens- lebeni Thiet- berga	fifi	Ögr. Haldens- lebeni Dietrich -925	fifi	Haldens- lebeni Benno	fifi	Haldensle- beni Bernhard	A

BBBAACE táblázat

Haldensle-
beni Bernhard fifi Haldensle-
beni Dietrich fifi Haldensle-
beni Edzerd

BBBAACEA táblázat

Ögr. Meisse- ni Matild	ff fl □ v	Ögr. Meisse- ni Eckhard -1002	fifi	Ögr. Merse- burgi Günter -982					
		Hg. Szász Swanhilde	fifi	Hg. Szász Bil- lung Hermann -973	fifi	Gr. Billung -967			

BBBAACF táblázat

BBBAADA táblázat

BBBAADAC táblázat

BBBAADAG táblázat

BBBAADAGA táblázat

BBBAADAGAA táblázat

BBBAADAGAAA táblázat

BBBAADAGAAA táblázat

BBBAADI táblázat

	ff	Autuni Boso	fifi	Autuni	fifi	Hilde-	fifi	Hilde-	fifi	Heristali
	fl	burgundi hg.		Teodorik		brand		brand		Pipin, lásd:
	fl	-887		-885						BBBAAA
	fl									LACA
Vak Lajos	fl									
burgundi hg.	□							Jámbor Lajos		
-934	fl							császár, lásd:		
	fl					Lotár	fl	BBBAAALAC		
	fl			ff		burgundi hg.	□			
	fl			fl		795-855	fl	Irmgard		
	~	Irmgard	fifi	Lajos	fl	burgundi hg.	□	lásd: BBBAAALAD		
		-887		825-875	fl		fl			
					fl	Irmgard	~			
					~	tours-i grnő	fifi	Gr. Tours-i Hugó		
						-851		lásd: BBBAAALI		

BBBAADIA táblázat

Hg. Torinói Manfréd fifi Ardoino Glabrione márkí fifi Gr. Auriatói Ruggero

BBBAADM táblázat

Prangarda fifi Canossai Attone -981 fifi Canossai Siegfried

BBBAADN táblázat

Oberto	fifi	Ögr. Tor-		Estei		Bonifác	fifi	Adalbert	fifi	Bonifác	fifi	Bonifác
-1021		tonai Oberto	fifi	Adalbert	fifi	-894		-890				
		-975		-915								

BBBAADO táblázat

	ff	Gr. Sulzbach		Gr. Sulzbach							
	fl	Berengár	fifi	Gebhard							
Gr. Sulzbach	fl	-1125		-1080							
Gebhard	□							Luxem-		Luxem-	
-1188	fl	Luxemburgi		Luxemburgi		Luxemburgi		burgi		burgi	
	~	Ermenside	fifi	Konrád	fifi	Giselbert	fifi	Frigyes	fifi	Siegfried	
		-1143				-1060		-1019		-998	

BBBAAE táblázat

BBBAB táblázat

BBBABB táblázat

BBBABG táblázat

									Capet Hugó	A
								ff	francia király	
						II. Róbert	fl	-996		
						francia király	□			
		I. Henrik	fl	-1031	fl				Alisa	B
		francia király	□				~		aquitániai	
		ff							hgnő	
	I. Fülöp	fl	-1060	fl	Arles-i					
	francia király	□			Kosztancia					
VI. Lajos	fl	-1108	fl	Kieft						
francia király	□			Ágnes						
-1137	fl	Montforti	~							
	~	Bertrada								

BBABM táblázat

			Ögr. Aostai
			ff
Szavójai	Ögr. Torinói	Ögr. Torniói	fl
Adelaida	fifi	fifi	□
-1154	-1103	-1079	fl
			~
			Gr. Torinói
			Adelaida, lásd: BBBAAD

BBBABN táblázat

						Gr. Madrie-i Theodebert
			Robert	ff	Robert	fifi
			francia hg.	fl	-867	
	ff	Nagy Hugó	fifi	□		ff
	fl	-956	-923	fl		Jámbor Lajos császár
	fl			~	Adelheid	fl
	□					lásd: BBBAAALAC
Capet Hugó	fl					□
francia király	□					fl
-996	fl					~
	fl		ff	Henrik német király		Judit welfi hgnő
	fl	Hg. Szász	fl	lásd: BBBAAAL		lásd: BBBAAALM
	~	Hedvig	□			
			fl			
			~	Gr. Vesztfáliai Matild		
				lásd: BBBAAAL		

BBBABMA táblázat

		Vilmos	Ebles	Rajnulf	Bernát	Bernát
Alisa	fif	aquitániai	aquitániai	aquitániai	aquitániai	aquitániai
hgnő	fl	hg. -963	hg. -932	hg. -893	hg. -879	hg. -844
	fl	Normann	Hg. Nor-			
	~	Adél	mann Rollo			
			-933			

BBBABMB táblázat

		Hg. Nagylengyelországi	fő	Boleszló lengyel hg.					
		Meskő	□	lásd: BBBAAA					
		ff	□						
		fl	fl	Gr. Bergi Salomea	fifi	Gr. Bergi Henrik			
		fl	~	1101-1144i		lásd: BBBAB			
	Hg. Poznani Odon	fl	□						
	fl	fl	fl						
	fl	fl	fl	Árpádházi Álmos					
	fl	fl	fl	lásd: BBBCPA					
	fl	~	□						
	fl	fl	fl	Kijevi Árpádházi Erzsébet	fifi	Szvjatopolk kijevi nagyfej.		G	
	fl	fl	~	Predszláva		1050-1113			
Hg. Odonic László	fl								
1190-1239	□								
	fl					Vlagyimirko halicsi fej.	I		
	fl			Jarosláv	ff	-1153			
	fl		ff	Halicsi fej.	□				
	fl		fl	-1187	fl	árpádházi hgnő	J		
	fl		fl		~				
	fl		fl						
	~	Halicsi Viseszlava	fifi	Vlagyimir fl halicsi fej.	□				
		1170-		-1199	fl				
					fl	Dolgorukij György kijevi nagyfej.-1157	K		
					fl				
					~				
					Szuzdali Olga	ff			
					-1181	□			
						~	kun kánlány fifi	Aepa kun kán	

BBBAC táblázat

			Bölcs Jánoszláv
		ff	kijevi nagyfej., lásd: BBBAAA
	ff		Izjaszlav
	ff	□	kijevi nagyfej.
	ff	ff	1025-1078
	ff	∨	Ingegerda svéd
	ff		királylány, lásd: BBBAAA
Szvjatopolk			
kijevi nagyfej.	□		
1050-1113	ff		
	ff		Mesko lengyel
	ff	ff	király, lásd: BBBAAA
	ff	□	
	∨	ff	Gertrud len-
		□	gyel király-
		ff	lány -1108
		∨	
			Herenfriedi
			Richeza, lásd: BBBAAA

BBACG táblázat

Vlagyimirko halicsi fej. -1153	fifi	Volodar zvenogarodi fej. -1124	fifi	Rosztjiszláv tmutarakanyi fej. 1045-1067	fifi	Vlagyimir halicsi fej. 1020-1052
--------------------------------------	------	--------------------------------------	------	--	------	--

BBACI táblázat

		ff	I. Géza király, lásd: BBBCPA
Árpádházi hgnő	ff	Kálman király	□
	fl	1069-1116	~ Szinadéna, lásd: BBBCPA
	□		
	fl		ff
	~	Kijevi Euféma -1139	□
			Gyda angol királylány, lásd: BBBCPB

BBBACJ táblázat

			Gorm		Hörda		Ragnar	
		ff	dán ki- fifi Harald fifi Frotho fifi		Knut fifi Sigurd fifi		Lodbrok	A
		fl	rály				seelandi	
	ff	□	(936)				király	
Sven dán	fl	fl	rály -988					
király	□	✓	Thyra					
965-	fl		Danebod					
1014~			Gunhilda					

BBBAEEC táblázat

			ff ... Radbard					
Ragnar		fl						
Lodbrok	.....	□						
Sigurd	.....	fl	Ivarr			Roskildei		
Randver	...	✓ ...	Auda	.....	Vidfadmi	.....	Halfdan	.....
seelandi						Valldar		A
király								

BBBAEECA táblázat

Roskildei		Roskildei							
Valldar	.....	Hroar	.....	Halfdan	.....	Frode	.....	Danr	.....
						Olaf	.....	Varmund	.....
						Frode			
									A

BBBAEECAA táblázat

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

BBBAEECAAA táblázat

		ff	Msztyiszláv kijevi nagyfej., lásd: BBBCPB	
Ingeborg kijevi hgnő		□		
		✓	Krisztina svéd királylány, lásd: BBBBA	

BBBAEF táblázat

			Msztyiszláv	
		ff	kijevi nagyfej., lásd: BBBCPB	
		fl		
	Vszevold	fl		
	ff novgorodi fej.	□		
	fl -1136	fl		
	fl	✓	Krisztina svéd	
Vlagyimir	fl		királylány, lásd: BBBBA	
novgorodi fej.	□			
-1138	fl		ff Oleg Mihály	
	fl		lodoméri fej., lásd: BBBBGA	
	fl	ff	Szvjatoszláv Miklósfl	
	fl	fl	csernyigovi fej.	
	fl	ff	-1164	
	fl	fl		Osszoluk
	✓ csernyigovi	fl		
	fejedelemlány	□		kun kánlány fifi kun kán
		fl		
		✓	kun kánlány	fifi Aepa kun kán, lásd BBBAC

BBBAEG táblázat

		ff	Boleszló lengyel hg., lásd: BBBAAB	
Richeza lengyel hgnő	1117-1155	□		
		✓	Gr. Bergi Salomea, lásd: BBBAC	

BBBAEH táblázat

					Hg. Szász		
				ff	Ottó		A
				fl	1075-1123		
			Ögr. Bran-	ff	Hg. Szász		
			denburgi	fl	Albrecht		
			Ottó	fl	1100-1170		
			-1184	fl	Hg. Szász		B
				fl	Ejlika		
				fl	1080-1142		
	Ögr. Bran-			fl	Gr. Winzen-	Gr. Winzen-	
ff	Albrecht			fl	burgi Zsófia	burgi Hermann	C
fl	1174-1220			fl	-1160	-1122	
fl				fl			
fl				fl	Boleszló lengyel hg.		
fl			Judit lengyel	fl	lásd: BBBAAA		
fl			hgnő	fl			
fl			1130-1176	fl	Gr. Bergi Saloma		
Ögr. Bran-				fl	lásd: BBBAC		
denburgi Ottó							
-1267							
					Gr. Groitsch-		
				ff	Rochlitz Dedo		
			Ögr. Lausici	fl	lásd: BBBAOO		
			Konrád	fl			
			-1210	fl	Gr. Heinsbergi		
				fl	Matild		
				fl	lásd: BBBAOP		
	Ögr. Lausici						
	Matild						
	-1255				Hg. Nagylengyelországi		
				ff	Meskó, lásd: BBBAC		
			Erzsébet	fl			
			lengyel hgnő	fl			
			1152-1209	fl	Kijevi	ff	
				fl	Izjaszlav kijevi		
				fl	nagyfej., lsád: BBBBC		
				fl	Eudoxia		
				fl			
				fl	grúz királynő		
				fl	lásd: BBBBC		

BBBAI táblázat

		Gr. Ballen-	Gr. Anhalti	Gr Ballen-			
		stedti Albrecht	Esiko	stedti Albrecht			
		-1076	-1060				
				Gr. Weimari	Gr. Weimari		
Hg. Szász				Vilmos	Vilmos		
Ottó				-1039	-1003		
1075-1123			Gr. Orlamün-	fl			
			dei Ottó	fl	Ögr. Lausici	Ögr. Lausici	
			-1067	fl	Oda -1068	Thietmar, -1029	K
	Ögr. Meis-						
	seni Adelheid						
	-1100						
			Gr. Löweni	Gr. Löweni	ff	Gr. Löweni	M
			Adél	Lambert	fl	Lambert -1013	
			-1083	-1054	fl	Burgundi	
					fl	Gerberga	N
						-1008	

BBBAIA táblázat

				Ögr.	Ögr. La-	Ögr.	
				Lausici	usici Thi-	Lausici	
Ögr. Lausici		Ögr. Lausici	Ögr. Lausici	Christian	etmar -892	Christian	
Thietmar	fifi	Gero	Thietmar	-965		-871	
-1029		-1015	-978	fl			
					Hidda		

BBBAIAK táblázat

BBBAIBE táblázat

BBBAIBE táblázat

BBBAIBEA táblázat

BBBAIBEAAA táblázat

BBBAIBEAAAA táblázat

BBBAIC táblázat

BBBAJ táblázat

				Gr. Würzburgi	Gr. Würzburgi	
			ff	Berthold	fifi	Gotebold
			fl	-1158		-1143
	Gr. Straufi		Gr. Würzburgi			
	ff Poppo	fifi	Poppo			
	fl -1245		-1190	fl Szász		Frigyes szász
				fl Berta	fifi	palatinus
				-1190		-1143
						Gr. Tübingiai
					ff	Lajos
Gr. Henneber-				Gr. Tübingiai	fl	-1140
gi Hermann			ff	Lajos	fl	
-1290			fl	-1172		Gr. Gundensbergi
			fl		fl	Hedvig
			Gr. Tübingiai	fl		-1145
			ff Hermann	fl		
		ff	-1217	fl		Frigyes
		fl		fl	ff	sváb herceg
	Gr. Szász	fl		fl	fl	lásd: BBBGC
	Jutta	fl		fl	fl	Judit
-1235		fl	Sommer-	ff	Ottó bajor	bajor hgnő
		fl	schenburgi	fl	hg., lásd:	lásd: BBBGC
			Zsófia	fl	BBBGI	
			1171-1235	fl		
				fl	Ágnes loozi hgnő	
					lásd: BBBGI	

BBBAK táblázat

		Gr. Hennebergi	Gr. Grabfeldi	Hg. Tübingiai	Gr. Grabfeldi
	ff	Poppo	fifi	Poppo	fifi
Gr. Würzburgi	fl	-1078		-900	
Gotebold	fl				-840
-1143	fl	Tübingiai			
	fl	Hildegard			

BBBAKA táblázat

		Gr. Sommerschen-		Gr. Go-	Gr.	Őgr.
	ff	burgi Albrecht		secki	Gosecki	Tübingiai
Frigyes szász	fl			Burchard	fifi	Dedi
palatinus	fl		ff	-982		-957
-1120	fl	Oda szász	Frigyes szász	fl		-908
	fl	palatinuslány	palatinus	fl		
	fl		-1042	fl	harzgaui	Gr. Harzgaui
				fl	grnő	Frigyes

BBBAKC táblázat

		Gr Schauenburgi
	ff	Lajos, lásd: BBBAB
Gr. Tübingiai	fl	
Lajos	fl	
-1140	fl	Őgr. Nordmarki
	fl	Adelaid, lásd: BBBAB

BBBAKI táblázat

BBBAM táblázat

BBBAMA táblázat

BBBAMAA táblázat

BBBAMAAA táblázat

BBBAMC táblázat

Wulfilda bajor hgnő	fifi	Fekete Henrik bajor hg.	fifi	Welffl bajor hg. -1101	ff □ fl v	Isenbart Immintrud	fifi	Adalbert	fifi	Eticho elzászi hg. lásd: BBBAMAA
------------------------	------	----------------------------	------	------------------------------	--------------------	---------------------------	------	----------	------	--

Kyburg- Dillingeni □ Adalbert -1151	ff fl v	Dillingeni Hartmann -1121	fifi	Dillingeni Hupald -1074	fifi	Dillingeni Hupald	fifi	Dillingeni Richwin	A	
	fl	Felső-Engadi- ni Chiavennai Adelhaid -1118	fifi	Win- terthur	fifi	Gr. Kybur- gi Albert -1053	fifi	Gr. Winter- thuri Leut- fried -993	fifi	Gr. Bregen- zi Ulrik -930 I

BBBAMI táblázat

Dillingeni Richwin	fifi	Dillingeni Dietpold -955	fifi	Dillingeni Hupald -910
-----------------------	------	--------------------------------	------	------------------------------

BBBAMIA táblázat

Gr. Bregenzi Ulrik -930	fifi	Buchborni Ulrik	fifi	Ulrik -885	fifi	Ulrik -854	fifi	Ulrik -818	fifi	Ulrik -802
-------------------------------	------	--------------------	------	---------------	------	---------------	------	---------------	------	---------------

BBBAMII táblázat

Gr. Lentzburgi Arnold -1103	ff fl □ fl v	Lentzburgi Ulrik -1081	fifi	Lentzburgi Arnold -1030	fifi	Lentzburgi Ulrik -1047	fifi	Lentzburgi Arnold -1018	A
		Habsburgi Richenza							

BBBAMK táblázat

Lentzburgi Arnold -1018	fifi	Lentzburgi Ulrik -970	fifi	Lentzburgi Ulrik -940	ff fl □ fl v	Lentzburgi Arnold -911	fifi	Berro		
						Rætiai Emma	fifi	Rætiai Udalrich (846)	fifi	Rætiai Adalbert -894
									fifi	Rætiai Hunfried

BBBAMKA táblázat

Zährin- geni Konrád -1152	ff fl □ fl v	Hg. Zähringe- ni Berthold -1111	fifi	Hg. Zähringe- ni Berthold -1078	fifi	Gr. Vil- lingeni Bezelin	fifi	Gr. Breisgaui Birthilo (995)	fifi	Altenburgi Lanzelin lásd: BBBAMAA
		Hg. Rheinfel- deni Ágnes	ff fl □ fl v	Hg. Reinfel- deni Rudolf -1080	fifi	Hg. Rheinfel- deni Kuno -1026				
				Matild császárlány -1060	ff □ v	III. Henrik német-római császár, lásd: BBBAAD				Gr. Poitoui Ágnes, lásd: BBBAAD

BBBAMM táblázat

ff Órgr. Meisseni Konrád, lásd: BBBGA
 □
 ~ Ludgarde sváb hgnő, lásd: BBBGA

BBBA00 táblázat

	Gr. Heinsbergi ff	Gr. Heinsbergi fifi	Fauquemonti fifi	Gr. Wassenbergi fifi	Gr. Wassenbergi fifi
	Goswin	Goswin	-1085	Gerhard	Gerhard
Gr. Heinsbergi fl					
Matild	□				
-1189	fl	Sommerschenburgi			
	∨	Adelaid			

BBBAOP táblázat

Hg. Wittelsbach Erzsébet	ff	Ottó bajor hg., lásd: BBBGI
	□	
	~	Ágnes rajnai palatinuslány, lásd: BBBGI

BBBAP táblázat

						ff	Hg. Mazóviai Konrád	A
						fl	1188-1242	
				ff	Hg. Mazóviai Ziemowit	□		
				fl	1224-1262	fl	Lodomériai Agafja -1247	B
				fl		~		
		Hg. Plocki Boleszló	□					
		fl 1251-1313	fl				Daniló halicsi fej.	C
			fl			ff		
			fl		Halicsi Perejaszsláva -1283	fl		
			fl			□		
			fl			fl	Halicsi Anna 1252-	D
			fl			~		
	ff	Hg. Plocki Vanyó	□					
	fl	1293-1336	fl				Vencel cseh király, lásd: BBBAK	
			fl			ff	1205-1253	
			fl		II. Ottokár cseh király	□		
			fl		fl 1233-1278	fl	Kunigunda, német királynő, lásd: BBBAK	
			fl			~		
Plocki Anna			fl		fl			
1324-	□		~		cseh király-lány	□		
1363	fl				1265-1321	fl	Rosztysizsláv halicsi fej.	G
	fl					fl	1225-1263	
	fl					□		
	fl				Halicsi Kunigunda -1285	fl	Árpádházi Anna	H
	fl					~	1227-	
	fl	Litvániai Erzsébet -1364	fifi	Gedimin litván nhg. 1275-1341	fifi	Pukuver litván hg. -1293		

BBBB táblázat

			f	Bölcszló lengyel hg., lásd: BBBAAA				
	Hg. Mezőviai		f					
	Kázmér		a					
	1138-1194		f	Gr. Bergi				
			v	Salomea, lásd: BBBAC				
Hg. Mazóviai			f					
Konrád			a					
1188-1242			f		Msztyiszláv			
			f		kijevi nagyfej., lásd: BBBCPB			
			f			f		
			v	Rosztjiszláv	f			
	Kijeji		fif	Mihály kijevi	a			
	Ilnona			nagyfej.	f	Krisztina	Inge svéd	
	-1206			-1167	v	svéd királyláný	fifi	király -1112 K

BBBBA táblázat

	ff	Stenkil	fifi	Ragnvald	
	fl	svéd király		westgotlandi jarl	
	fl	-1066			
Inge svéd király	□				Olaf svéd király, lásd: BBBAAAP
-1112	fl			ff	
	fl	svéd királylány	Edmund	fl	
	∨		svéd király	□	
			-1056	fl	Asztrid
				∨	lásd: BBBAAAP

BBBBAK táblázat[illegible]

BBBBB táblázat

Jarosláv lodomériai fej. -1123   fifi   Szvjatopolk kijevi nagyfej., lásd: BBBACG

BBBBBM táblázat

		Ulászló		
	ff	lengyel hg.		
	fl	lásd: BBBAAA	III. Henrik	
lengyel hgnő	□		ff	német-római császár
1088-1112	fl	Judit	fl	lásd: BBBAAD
	~	Mária	□	
		1047-1110	fl	Gr. Poitoui
			~	Ágnes
				lásd: BBBAAD

BBBBBN táblázat

Vszevolod horodnicai fej. fifi -1142	Dávid lodo- mériai fej. fifi 1058-1112	Igor lodo-fl mériai fej. □ -1060	Bölcs Jaroszláv ff kijevi nagyfej. lásd: BBBAAP
			fl Ingegerda svéd királylány lásd: BBBAAP

BBBBBO táblázat

Kijevi Agafja fifi Vlagyimir Monomah kijevi nagyfej., lásd: BBBCPB

BBBBBP táblázat

						Msztyiszláv kijevi nagyfej.	f			
						Izjaszláv kijevi nagyfej.	f			
						1096-1154	f			
					Msztyiszláv kijevi nagyfej.		f		Krisztina svéd királylány	
					-1172		f		lásd: BBBBA	
					Román		f			
					kijevi nagyfej.		f			
					1160-1205		f			
Daniló							f			
halicsi fej.					Ágnes		f			
1202-1264					lengyel hgnő		f			
							f		Hg. Bergi	
							f		Salomea	
					Bizánci		f		lásd: BBBAC	
					Anna		f			

BBBBC táblázat

Demeter	Davit	Giorgi	Bagrat	Giorgi
grúz király	grúz király	grúz király	grúz király	grúz király
fífi	fífi	fífi	fífi	A
-1154	-1125	-1088	-1072	-1027

BBBCC táblázat

Giorgi	Bagrat	Gurgen	Davit Bagrat	Szmbat	
grúz király	grúz király	grúz király	grúz király	grúz király	A
-1027	-1014	-1008	-994	-958	

BBBCCA táblázat

Szmbat grúz király -958	fifi	Adarnasze grúz király -923	fifi	Davit grúz király -881	fifi	Bagrat grúz király -876	fifi	Asot grúz király -826		A
-------------------------------	------	----------------------------------	------	------------------------------	------	-------------------------------	------	-----------------------------	--	----------

BBBCCAA táblázat

Asot grúz király -826	fifi	Adarnasze grúz király -826	fifi	Nersesz grúz király -826	fifi	Varaz Bakur grúz király -826	fifi	Guram grúz király -826	fifi	Sztepanosz grúz király -619	fifi	Guram grúz király -619		A
-----------------------------	------	----------------------------------	------	--------------------------------	------	------------------------------------	------	------------------------------	------	-----------------------------------	------	------------------------------	--	----------

BBBCCAAA táblázat

Guram grúz király -600	fifi	Guram grúz király -600	fifi	Vahtang grúz király -499	fifi	Mrdat grúz király -446	fifi	Arcsil grúz király -434		B
------------------------------	------	------------------------------	------	--------------------------------	------	------------------------------	------	-------------------------------	--	----------

BBBCCAAAA táblázat

Arcsil grúz király -434	fifi	Mrdat grúz király -410	fifi	Varaz Bakur grúz király -393	fifi	Mrdat grúz király -379	fifi	Bakar grúz király -364		A
-------------------------------	------	------------------------------	------	------------------------------------	------	------------------------------	------	------------------------------	--	----------

BBBCCAAAAB táblázat

Bakar grúz király -364	fifi	Khoszrou grúz király -342	fifi	Sahpuri perzsa király -272	fifi	Ardasir perzsa király -261	fifi	Pabak grúz király -246	fifi	Szasszan grúz király -246		B
------------------------------	------	---------------------------------	------	----------------------------------	------	----------------------------------	------	------------------------------	------	---------------------------------	--	----------

BBBCCAAAABA táblázat

Vacse Marthili -213	fifi	Revaz Marthili -213	fifi	Pharszaman grúz király -182	fifi	Adam armazi király -132	fifi	Pharszaman armazi király -122		B
---------------------------	------	---------------------------	------	-----------------------------------	------	-------------------------------	------	-------------------------------------	--	----------

BBBCCAAAABAB táblázat

Pharszaman armazi király -122	fifi	Amzaszp armazi király -113	fifi	Azork armazi király -103	fifi	Pharszaman armazi király -87	fifi	Khartali armazi király -72		A
-------------------------------------	------	----------------------------------	------	--------------------------------	------	------------------------------------	------	----------------------------------	--	----------

BBBCCAAAABABB táblázat

Khartali armazi király -72	fifi	Aderk khartali király -55	fifi	Kartham grúz király -55	fifi	Kudzs grúz király -55		
----------------------------------	------	---------------------------------	------	-------------------------------	------	-----------------------------	--	--

BBBCCAAAABABBA táblázat

Vaszilko	Szvjatoszláv	Vseszláv	Brjacsiszláv	Izjaszláv	Vlagyimir
polocki	fifi György	fifi kijeви nagyfej.	polocki fej.	fifi polocki	ff kijeви nagyfej.
fej.	polocki fej.	-1101	-1044	polocki	fl BBBAAAO
-1144				fej.	□
				fl	Polocki
				-1001	˘ Rogneda
					BBBAAAO

BBBBGC táblázat

[illegible]

BBBC táblázat

			Hg. Sziléziai	ff	Ulászló
			Hg. Sziléziai	fl	lásd: BBBAA
	ff	Meskó		□	
Hg. Oppeln-Ratibori	fl	1138-1211		fl	Ágnes
Kázmér	□			~	osztrák hgnő
1178-1230	fl				lásd: BBBAA
	~	Ludmilla			
		-1211			

BBBCA táblázat

			Msztyiszláv
		ff	kijevi nagyfej.
Hg. Belszki	Vszevolod		lásd: BBBBC
Sándor	fifi	lodomériai fej.	□
-1234	-1195	fl	Ágnes
		~	lengyel hgnő
			lásd: BBBBC

BBCE táblázat

kijevi nagyfej.			Rurik Vaszil
leánya	fifi	Vlagyimirfl	kijevi nagyfej.
-1234		kijevi nagyfej.	lásd: BBBBB
		1187-1239	
			Turovi
			Anna
			lásd: BBBBB

BBBCF táblázat

Boroszlói Boleszló 1230-1278□	ff	Sziláziai Henrik 1191-1241, lásd: BBBAA
	~	Anna cseh királylány 1204-1265, lásd: BBBAB

BBBCI táblázat

						Hg. Szász
					ff	Adalbert
					fl	lásd: BBBAl
				ff		
						Hg. Szász
					□	Bernát
				fl		1140-1212
				fl		
				fl		Gr. Winzenburgi
				□		Zsófia
				fl		lásd: BBBAl
	ff	Anhalti				
	fl	Henrik				
		1170-1252				
	fl					
	fl					
	fl				ff	Meskó
	fl				fl	lengyel hg.
Anhalti	fl			fl		lásd: BBBAl
Hedvig	□			~		
-1259	fl				□	
	fl				fl	Kijeji
	fl				~	Eudoxia
	fl					lásd: BBBAl
	fl					
	~	Gr. Tübingiai		Gr. Tübingiai		
		Irmgard	fifi	Hermann		
		-1244				

BBBCJ táblázat

	ff	Hg. Mazóviai Konrád, lásd: BBBBA
Kujáviai Kázmér	□	
	˘	Hg. Lodomériai Agafja, lásd: BBBBB

BBBCM táblázat

ff Oppeln-Ratibori Kázmér, lásd: BBBCA
 □
 v Oppeln-Ratibori Eufrozina 1229-1293
 v Bulgáriai Viola, lásd: BBBC

BBBCN táblázat

ff Hg. Odonic Ulászló, lásd: BBBA
 □
 v Kaliszi Boleszló 1221-1274
 v Hg. Tengerparti-Danckai Hedvig, lásd: BBBA

BBBCO táblázat

				II- Géza		
				ff király		A
			III. Béla	fl 1130-1162		
			ff király	□		
			fl 1150-1196	fl	Kijevi Eufrozina	B
			fl	v	1130-1186	
	II. Endre		fl	Antiochiai		
	ff király		fl	Chatillon	ff Chatillon Rajnald	C
	fl 1176-1235		fl	Anna	fl -1186	
	fl		v	1154-1184	□	
	fl				fl	Antiochiai
	IV. Béla				v	Konstancia
	ff király					D
	fl 1206-1270			Hg. Merániai		
	fl			Berthold		
	fl		ff	lásd: BBBAO		
	fl	Hg. Merániai	fl			
	fl	Gertrúd	□			
	fl	1185-1213	fl	Groitsch-		
	fl		v	Rochlitz Ágnes		
	fl			lásd: BBBAO		
Árpádházi	fl					
Jolán	□					
1244-1298	fl					
	fl			Dukasz		
	fl		ff	János		
	fl	Laszkarisz	fl	-1254	Laszkarisz	
	fl	Tódor	□		ff Tódor	
	ff	niccai császár	fl	Laszkarisz	fl -1222	
	fl	-1258	v	Iréne	□	
	fl			-1241	fl Angelosz	
	fl				v Anna	L
	Niccai					
	Laszkarisz					
	Mária					
	1206-1272					
	fl					
	fl	Bulgáriai		János Aszen		
	v	Ilona	fffi	bolgár király		
				-1196		

BBBCP táblázat

				I. Béla		
				ff király		A
			I. Géza	fl -1063		
			ff király	□		
			fl 1045-1077	fl	lengyel királylány	B
		Árpádházi	fl	v	-1052	
		ff Álmos	□			
	II. Béla	fl 1075-1129	fl		Szinadéna	
	ff király	□	fl		Theodulosz	
	fl -1141	fl	v	Szinadéna	fffi	
	fl	Kijevi				
	fl	Predszláva				
I. Géza						
király						
1130-1162						
	fl					
	fl	Szerbiai		Uros szerb		
	v	Ilona	fffi	fejedelem		
		-1157				

BBBCPA táblázat

I. Béla király	-1063	ff	Árpádházi Vazul, lásd: BBBAAA
		□	
		~	tátöny-nemzetségi lány, lásd: BBBAAA

BBBCPAA táblázat

lengyel királyság -1052	ff	Mesko lengyel király, lásd: BBBAAA
	~	Herenfriedi Richeza, lásd: BBBAAA

BBBCPAB táblázat

				Vlagev	f	Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfej. lásd: BBBAAAO	C
				Vszevolod	ff		
				kijevi nagyfej.	□		
				fl 1030-1093	fl	Ingegerda svéd királylány lásd: BBBAAAAP	
			ff Vlagyimir Monomarch	fl			
			fl kijevi nagyfej	fl			
			fl 1053-1125	fl	Iréne bizánci császárlány -1067	IX. Konsztantinosz Monomahosz bi-zánci császár -1052	
		ff Msztyiszláv kijevi nagyfej.	□				
		fl 1076-1132	fl				
		fl	fl				
		fl	~	Gyda angol királylány	fifi II. Harold angol király	fifi Gr Wessexi és Kenti Godwin -1053	
Kijevi Eufrozina □ 1130-1186		fl					
		fl					
		fl					
		fl	nagy-novgorodi poszadnyiklány	Dmitrij Zavidics nagy-novgorodi poszadnyik			
		~		fifi			

BBBCPB táblázat

IX. Konsztan- tinosz Mono- mahosz bi- záncsi császár -1052	ff fl □ fl v	III. Komanosz bizáncsi császár -1034		ff fl □ fl v	III. Romanosz bizáncsi csá- szár -963	VII. Konsztan- tinosz bizánci császár -959	I
		Zoé csá- szárlány -1052	VIII. Konsztan- tinosz bizánci császár -1028			Lakapénosz Heléna császár- lány -961	J
					Teofanó		

BBBCPBC táblázat

VII. Konsztantinosz	VI. Leó	I. Baszileiosz
bizánci császár	fifi bizánci császár	fifi bizánci császár
-959	-911	-886

BBBCPBCI táblázat

Lakapénosz	Lakapénosz Romanosz	Theophülaktosz
Heléna császárlány	fifi bizánci császár	fifi Abasztaktosz
-961	-948	

BBBCPBCJ táblázat

Chatillon Rajnauld -1186	fifi	Chatillon Henrik -1130	fifi	Chatillon Gaucher -1096	fifi	Chatillon Gui -1076	fifi	Chatillon-sur-Marne Miles
--------------------------------	------	------------------------------	------	-------------------------------	------	---------------------------	------	------------------------------

BBBCPC táblázat

[illegible]

BBBCPD táblázat

Gr. Boulogne-i	Gr. Boulogne-i	Gr. Boulogne-i	Gr. Boulogne-i	Gr. Ponthieu-i
Eustach	fifi Baudouin	fifi Gui	fifi Emericulf	fifi Guillaume
-1049	-1033		-972	-965

BBBCPDI táblázat

Gr. Ponthieu-i Guillaume -965	fifi	Gr. Ponthieu-i Roger -957	fifi	Gr. Pon- thieu-i Herluin -945	fifi	Gr. Pon- thieu-i Helgaud -926	fifi	Gr. Pon- thieu-i Herluin -878	fifi	Gr. Pon- thieu-i Helgaud -864
-------------------------------------	------	---------------------------------	------	--	------	--	------	--	------	--

BBBCPDIA táblázat

Angelosz Anna	Angelosz Alexandrosz bizánci császár -1204	Angelosz Andronikosz	ff ff ff ~	Angelosz Konsztantinosz Komenosz Teodóra	ff ff ff ff ~	Komenosz Aleksziosz bizánci császár -1118 Dukasz Iréne	C D
------------------	---	-------------------------	---------------------	---	---------------------------	--	--------------------

BBBCPL táblázat

Komenosz Aleksziosz	Komenosz János	Komenosz Manuel
bizánci császár	Kuropolitész	fifi Erotikosz
-1118	-1067	

BBBCPLC táblázat

		f	Dukasz Konsztantinosz	Dukasz
		ff	Bizánci császár	fifi Andronikosz
		-1067		
Dukasz Iréné	fifi	□		
		f	Makrembolitissza	
		v	Eudoxia	
			-1096	

BBBCPLD táblázat

[illegible]**BBBD** táblázat

	ff	IV. Béla király, lásd: BBBCP
Árpádházi Konstancia -1251	□	
	∨	Laszkarisz Mária, lásd: BBBCP

BBBDF táblázat

Hg. Czernski Konrad 1255-1294	ff	Hg. MAZÓVIAI Ziemowit 1224-1262, lásd: BBBB
	□	
	√	Halicsi Perejaszlava -1283, lásd: BBBB

BBDO táblázat

Hg. Liegnitzi Hedvig 1259-1280	ff	Boroszlói Boleszló 1230-1278, lásd: BBBC
	□	
	∨	Anhalti Hedvig -1259, lásd: BBBC

BBBDP táblázat

[illegible]

BBBE táblázat

Gr. Lindau- Ruppini	Gr. Lindau- Ruppini	Gr. Arn- steini	Gr. Arn- steini	Gr. Arn- steini	Gr. Arn- steini
Günther fifi	Gebhard fifi	Walther fifi	Walther fifi	Walther fifi	Walther fifi
-1284	-1256	-1199		-1126	-1160

BBBEI táblázat

					Ögr. Tübingiai	
				ff	Henrik	A
			Ögr. Meisseni	fl	1215-1288	
			ff	Albrecht	□	
			fl	1240-1314	fl	Konstancia
			fl	~	~	osztrák hgnő
			fl			1212-1243
		Frigyesszász	fl			
		Palatinus	□			
		fl	1257-1323	fl		
		fl		fl	fl	II. Frigyes német-
		fl		fl	fl	római császár
		fl		fl	fl	1194-1250
		fl		~	fl	
		fl		császárlány	□	
		fl		1237-1270	fl	Izabella angol
		fl		~	~	királylány
		fl				1217-1241
	Ögr. Meisseni	fl				
	ff	Frigyess	□			
	fl	1310-1406	fl			
	fl		fl			
	fl		fl			
	fl		fl			
	fl		fl	Gr. Lobdaburg-		
	fl		fl	Arnshaugki		
	fl		fl	Ottó		
	fl		fl	-1289		
	fl	Gr. Lobda-	fl			
	fl	burg-Arnsha-	fl			
	fl	ugki Erzsébet	□			
	fl	-1359	fl			
	fl		fl			
	fl		fl	Orlamündei		
	fl		~	Erzsébet	fifi	Orlamündei
	fl			-1333		Hermann
	fl					G
Gr. Tübingiai	fl					
Baltázás	□					
1330-1406	fl					
	fl					
	fl				Ottó	
	fl			ff	bajor hg.	I
	fl			fl	1206-1253	
	fl		ff	bajor hg.	□	
	fl		fl	1229-1294	fl	Ágnes rajnai
	fl		fl	~	~	pakatinuslány
	fl		fl			1201-1267
	fl	Lajos német-	fl			
	fl	római császár	□			
	fl	1282-1344	fl			
	fl		fl			
	fl		fl	Habsburgi	ff	Habsburgi
	fl		~	Rudolf	fl	lásd: BBBAM
	fl		fl	Matild	□	
	fl		fl	1251-1304	fl	Hohenbergi
	fl		fl	~	~	Gertrúd
	fl					lásd: BBBAN
Matild	fl					
császárlány	□					
1339-1346	fl					
	fl					
	fl					
	fl			Hg. Glogau		
	fl		ff	Henrik		
	fl		fl	lásd: BBBA		
	fl		fl			
	fl	Glogau	fl			
	fl	Beatrix	□			
	fl	1292-1322	fl			
	fl		fl			
	fl		~	Brauenschweig-		
				Lüneburgi Mechtild		
				lásd: BBBA		

BBBG táblázat

Carrarai Cecília -1434 fifi Francesco di Carrara

BBBF táblázat

							Gr. Brenai	
						ff	Thimo	A
					Ögr. Meisseni	fl	-1091	
				ff	Konrád	□		
		Ögr. Meisseni	fl	fl	1098-1157	fl	Hg. Nordheimi	
		ff	Ottó	□		~	Ida	B
		fl	1125-1190	fl	Ludgarde			
		fl		~	sváb grnő	fifi	Albrecht sváb gr.	
		Ögr. Meisseni	fl		-1146			
	ff	Dietrich	□					
	fl	1162-1221	fl		Hg. Szász			
	fl		fl	Ögr.	Albrecht			
Ögr. Türin-			fl	Brandenburgi	fl	lásd: BBBAI		
giai Henrik	□		~	Hedvig	□			
1215-1288	fl			-1203	fl	Gr. Winzensburgi		
	fl				~	Zsófia		
	fl	Gr. Szász				lásd: BBBAI		
	~	Jutta						
		lásd: BBBBAK						

BBBGA táblázat

	ff	Ögr. Alsó-Lausici Dietrich, lásd: BBBAACE
Gr. Brenai Thimo -1091	□	
	~	Ögr. Meisseni Matild, lásd: BBBAACF

BBBGAA táblázat

Hg. Norheimi Ida fifi Hg. Nordheimi Ottó, lásd: BBBGJD

BBBGAB táblázat

							Ögr. Babenbergi	
						ff	Lipót	
					Henrik	fl	lásd: BBBAAC	
				ff	bajor hg.	□		
		Lipót	fl	fl	1112-1177	fl	Ágnes császárlány	
		ff	osztrák hg.	□		~	lásd: BBBAAD	
		fl	1157-1194	fl	Teodóra bi-	fifi	Andronikosz Komne-	
		fl		~	zanci császár-		nosz bizánci császár	
		fl			lány -1184			
	Lipót	fl						
	ff	osztrák hg.	□		II. Géza			
	fl	-1230	fl		király			
	fl		fl	ff	lásd: BBBCPA			
Konstancia	fl		fl	Árpádházi	fl			
osztrák hgnő	fl		~	Ilona	□			
1212-1243	□			1158-1199	fl	Kijevi		
	fl				~	Eufrozina		
	fl					lásd: BBBCPA		
	fl							
	~	Teodora		Angelosz Izsák	Angelosz			
		bizánci	fifi	bizánci császár	Andronikosz			
		császárnő		-1204	lásd: BBBCPL			
		-1246						

BBBGB táblázat

						Hohenstaufi	A
						ff Frigyes sváb hg.	
						fl 1050-1105	
				ff	Frigyes sváb hg.	□	
				fl	1090-1147	fl	
		I. Frigyes német-római császár		fl		Ágnes császárlány lásd: BBBAD	
		ff		fl			
		fl	1122-1190	fl			
		fl		fl		Henrik bajor hg.	C
		fl		fl	Judit	fl 1074-1126	
		fl		fl	bajor hgnő	□	
		fl			1100-1130	fl	
		fl				↓	
	VI. Henrik német-római császár	fl				Hg. Szász Wulfhilda	D
	ff	fl				1075-1126	
	fl	1165-1197	fl				
	fl		fl			Gr. Burgundi István	E
	fl		fl		ff Gr. Burgundi Rajnald	fl -1101	
	fl		fl		fl	□	
	fl		fl			fl	
II. Frigyes német-római császár	fl		fl			↓	F
császár	fl		fl	Gr. Burgundi Beatrix	fl	Ágnes	
1194-1250	□		↓	1147-1184	□		
	fl				fl		
	fl				fl		
	fl				fl	Lotharingiai Ágota	
	fl				↓	fifi Simon -1138	G
	fl						
	fl	Szicíliai Konstancia	fifi II. Roger szicíliai király	fifi I- Roger szicíliai király	ff Hauteville-i Tankréd		
	↓	1154-1198	-1154	-1101	□		
					fl Frasende		

BBGC táblázat

Hohenstauffi Frigyes sváb hg. 1050-1105 □	ff	Büreni Frigyes -1094
	~	Hildegard sváb hgnő fífi Ottó sváb hg.

BBGCA táblázat

Henrik bajor hg. 1074-1126			ff	Estei Azzo 997-1097	ff	Estei Azzo -1037	Oberto fi		lásd: BBBAADC	
	ff	Welf bajor hg. 1040-1101	fi							
	fi		fi	Kunigunda sváb grñ 1020-1057		Welf sváb gr. -1030	Rudolf fi		sváb gr. -940	B
	fi		~		fi					
	fi									
	fi									
	fi									
	fi									
	fi	Flandriai Judit -1094		Gr. Flandriai Baudouin -1036	fi	Gr. Flandriai Arnoul -988	Gr. Flandriai fi		Baudouin -962	I
	~		fi		fi					

BBGCC táblázat

Rudolf sváb gr. -940	fifi	Henrik sváb gr.	fifi	Eticho sváb gr.	fifi	Rudolf palatinus -854	fifi	Welf- Eticho sváb gr.	fifi	Welf-Eticho sváb gr. -824
----------------------------	------	--------------------	------	--------------------	------	-----------------------------	------	-----------------------------	------	---------------------------------

BBBGCCB táblázat

Gr. Fland- riai Baudouin -962	Gr. Fland- riai Arnoul -964	Gr. Fland- riai Baudouin -918	ff fl □ fl ~	Gr. Falnd- riai Baudouin -879	Kopasz Károly frank ki- rály	ff fl □ fl ~	Jámbor Lajos császár lásd: BBBAAAIAC
					frank ki- rály	-877 fl ~	Judit welfi grnő, lásd: BBBAAALM

BBBGCCI táblázat

Hg. Szász Wulfhilda 1075-1126	ff □ ~	Hg. Szász Magnus, lásd: BBBAAB
		Árpádházi Zsófia, lásd: BBBAAB

BBBGCD táblázat

								Adalbert	
							ff	olasz király	A
						Burgundi	fl	-968	
					ff	Ottó Vilmos	□		
					fl	-1027	fl	Burgundi	
		Burgundi		Burgundi	□		~	Gerberga	
	ff	Vilmos	fifi	Rajnald	fl			-989	
	fl	-1087		-1057	fl				
	fl				fl	Gr. Rouci		Gr. Rouci	
Burgundi	fl				~	Ermentrude	fifi	Rajnald	
István	□								
-1101	fl								
	fl								
	~	Hg. Burgundi		Hg. Burgundi		Hg. Burgundi		Károly-Konstantin	
		Etienne	fifi	Girard	fifi	Patton	fifi	lásd: BBBAADI	

BBBGCE táblázat

Adalbert olasz király -966	ff fl fl fl □ fl fl ~	Berengár olasz király -966	ff fl fl ~	Őgr. Ivreai Adalbert -928	fifi	Őgr. Ivreai Anscario	ff fl □ fl ~	Eberhard friauli őgr. -866	E
				Őgr. Ivreai Gizella -924	fifi	Berengár olasz király -923	fl	Gizella frank császárlány 820-874	F
		Toscanai Willa	fifi	Őgr. Tos- canai Boso	ff fl □ fl ~	Arles-i Thibaut	ff fl □ fl ~	Lotár lotarin- giai király 835-869	K
						Berta lotarin- giai királylány 863-925	ff fl □ fl ~	Walrada -868	

BBBGCEA táblázat

Eberhard friauli őgr. -863 fifi Unruoch friauli őgr. -811

BBBGCEAE táblázat

Gizella császárlány 820-874   ff   Jámbor Lajos császár, lásd: BBBAALAC
    □
    v   Judit welfi grnő, lásd: BBBAALM

BBBGCEAF táblázat

Lotár lotaringiai   Lotár   Jámbor Lajos
 király   fifi   olasz király   fifi   császár
 835-869   795-855   lásd: BBBAALAC

BBBGCEAK táblázat

Gr. Zähringeni Ágnes fifi Gr. Zähringeni Berthold, lásd: BBBAMM

BBBGCF táblázat

	Lotha- ringiai	Lotha- ringiai	Lotha- ringiai	Lotha- ringiai	Hg. Elzászi	
	ff fl fl	fifi Gerhard -1070	fifi Gerhard -1050	fifi Adalbert -1050	fifi Eberhard lásd: BBBAMA	
Lotha- ringiai	□					
Simon -1138	fl fl	ff Form- bachi fl	fifi Form- bachi Thimo -1002	fifi Schwei- nachgaui Ulrik -950		
	v	□ Hedvig 1050- 1078				
		fl Haldens- lebeni Gertrúd -1116	fifi Haldens- lebeni Konrád	fifi Haldens- lebeni Bernhard -1053	fifi Haldens- lebeni Bernhard 1018	fifi Haldens- lebeni Dietrich lásd: BBBAACE

BBBGCG táblázat

					Gr. Anjoui Foulques -1142	A
				ff Plantagenet Geoffroi -1151	fl □ fl v	
				fl fl fl	Gr. Maine-i Erembruge -1126	B
		ff II. Henrik angol király -1189	□ fl fl fl		I. Henrik angol király 1068-1135	C
	Földnélküli János angol király 1167-1216	fl □ fl fl fl	v	Normandiai Matild -1167	ff fl □ fl v	
					Malcolmi Matild -1118	D
Izabella angol királynő 1217-1259	fl □ fl fl fl	v	Guyenne-i Eleonóra -1204	fifi Hg. Guyen- nei Vilmos -1157	fifi Hg. Guyen- nei Vilmos -1127	E
	Angoulême-i Izabella 1118-1245	fifi Ademár -1218	fifi Angoulême-i Vilmos -1178	fifi Angoulême-i Wulgrin -1140		I

BBBGD táblázat

Gr. Anjoui Geoffroi -1142	fifi	Gr. Anjoui Foulques -1109	ff fl □ fl v	Gr. Gatinais-i Geoffroi Vendome-i Ermengarde Hildegarde	ff fl □ fl v	Gr. Anjoui Foulques -1040	ff fl □ fl v	Gr. Anjoui Geoffroi -987 Chalons-i Adelaida -987	E F
---------------------------------	------	---------------------------------	--------------------------	---	--------------------------	---------------------------------	--------------------------	---	--------------------------------

BBBGDA táblázat

Gr. Anjoui Geoffroi -987	fifi	Gr. Anjoui Foulques -958	fifi	Gr. Anjoui Foulques -938	fifi	Gr. Anjoui Ingelger -888
--------------------------------	------	--------------------------------	------	--------------------------------	------	--------------------------------

BBBGDAE táblázat

Chalons-i Adelaida -987	ff fl fl fl □ fl fl fl v	Verman- dois-i Róbert -968	fifi	Verman- dois-i Herbert -943	fifi	Verman- dois-i Herbert -818	fifi	Itáliai Bernhard -810	fifi	Itáliai Pipin Hildegarde	ff fl □ v	Nagy Károly császár, lásd: BBBAAALAC alemann hgnó lásd: BBBAAALAC
				Chalons-i Giselbert -956	fifi	Chalons-i Vergi Manasszesz -910						
		Chalons-i Arelaida- Werra	□ fl v	Burgundi Ermen- garde	fifi	Autuni Richárd -921	fifi	Autuni Teodorik lásd: BBBAADIA				

BBBGDAF táblázat

Gr. Maine-i Erenbruge -1126	fifi	Gr. Maine-i Hélie -1110	fifi	Gr. Flè- che-i János	ff fl □ fl v	Beaugence-i Lanzelin -1060	Gr. Mai- ne-i Paula	fifi	Gr. Maine-i Herbert -1036	fifi	Gr. Maine-i Hugó -1015
-----------------------------------	------	-------------------------------	------	----------------------------	--------------------------	----------------------------------	---------------------------	------	---------------------------------	------	------------------------------

BBBGDB táblázat

I. Henrik angol király 1068-1135	ff fl fl □ fl fl v	Hódító Vilmos angol király 1025-1087	ff fl □ fl v	Ördög Róbert normann hg. -1034	fifi	Richárd normann hg. -1026	fifi	Richárd normann hg. -996	A
				Arletta					
		Flandriai Matild -1083	fifi	Baudouin flandriai gr. lásd: BBBGCC					

BBBGDC táblázat

Richárd normann hg. -996	fífi	Vilmos normann hg. -924	fífi	Rollo normann hg. -933	fífi	Ragnvald mörfi jarl -890	fífi	Eysteinn Glumra	fífi	Ivarr
--------------------------------	------	-------------------------------	------	------------------------------	------	--------------------------------	------	--------------------	------	-------

BBBGDCA táblázat

				ff	Bethoc	fífi	Malcolm skót király -1034	A
	ff	Malcolm skót király -1093	fífi	Duncan skót király -1040	ff			
	fl			□				
	fl			fl		Crinan		
Malcolmi	fl			✓				
Matild	□							
-1118	fl						Hg. Wessexi Adelred	I
	fl	Hg. Wessexi Margit -1097	fífi	Hg. Wessexi Edward -1057	fífi	Hg. Wessexi Edmund -1016	fl	
	✓						□	
							fl	Emma normann hgnó
							✓	J

BBBGDD táblázat

Malcolm skót király -1034	fífi	Kenneth skót király -995	fífi	Malcolm skót király -954	fífi	Donald skót király -900	fífi	Custantin skót király -876	fífi	Kenneth skót király -858	fífi	Alpin skót király -834	A
------------------------------------	------	-----------------------------------	------	-----------------------------------	------	----------------------------------	------	-------------------------------------	------	-----------------------------------	------	---------------------------------	----------

BBBGDDA táblázat

Alpin skót király -834	fífi	Eochaidh skót király -781	fífi	Aodh skót király -778	fífi	Eochaidh skót király -698	fífi	Dom- hangart -673	fífi	Donald skót király -642	fífi	Eochaidh skót király -629	A
---------------------------------	------	------------------------------------	------	--------------------------------	------	------------------------------------	------	-------------------------	------	----------------------------------	------	------------------------------------	----------

BBBGDDAA táblázat

Eochaidh skót király -629	fífi	Aodhan skót király -606	fífi	Oabhnan skót király -560	fífi	Domhangart skót király -505	fífi	Fearghus skót király -501	fífi	Erc	fífi	Eochaidh Muinream- hair	A
------------------------------------	------	----------------------------------	------	-----------------------------------	------	--------------------------------------	------	------------------------------------	------	-----	------	-------------------------------	----------

BBBGDDAAA táblázat

Eochaidh Muin- reamhair	fífi	Aonghus	fífi	Fearghus	fífi	Cairbre Riada	fífi	Conaire ír király -220	fífi	Modha Lamha	fífi	Lughaidh Allathaim	A
-------------------------------	------	---------	------	----------	------	------------------	------	------------------------------	------	----------------	------	-----------------------	----------

BBBGDDAAAA táblázat

Lughaidh Allathaim	fífi	Cairbre Cromeinn	.....	Daire	.....	Cairbre Fionmor	.....	Conaire ír király	.....	Ederscel ír király	.....	Eoghan - i. e. 1.	A
-----------------------	------	---------------------	-------	-------	-------	--------------------	-------	----------------------	-------	-----------------------	-------	----------------------	----------

BBBGDDAAAAA táblázat

Eoghan	.....	Oilioll	.....	Iar	.....	Deagha	.....	Suin	.....	Roisin	.....	Trein	.....	Rothrein	.....	Airindil	A
--------	-------	---------	-------	-----	-------	--------	-------	------	-------	--------	-------	-------	-------	----------	-------	----------	----------

BBBGDDAAAAAA táblázat

Airindil	.....	Maine	.....	Forgo	.....	Fearadhach	.....	Oilioll	Fiachadh	Aonghus	Eochaidh	
								Earn	Fearmara	ír király	ír király	A
										- i. e. 130	- i. e. 174	

BBBGDDAAAAAAAA táblázat

Eochaidh	Oilioll	Connla	Irered	Melghe	Cobhthach	Ugaine Mor	
ír király	ír király	ír király	ír király	ír király	ír király	ír király	A
- i. e. 174	- i. e. 186	- i. e. 211	- i. e. 222	- i. e. 241	- i. e. 267	- i. e. 300	

BBBGDDAAAAAAAA táblázat

Ugaine Mor	Eochaidh	Duach	Fiachadh	Muireadhach	Siomon	Aodhan	
ír király	Buadhach	ír király	Tolgrach	ír király	ír király	Glas	A
- i. e. 300		- i. e. 409		- i. e. 468	- i. e. 477		

BBBGDDAAAAAAAA táblázat

Aodhan	Nuadhat	Giallchaidh	Oilioll	Siorna			
Glas	ír király	ír király	Olchaoín	ír király	Dian	Deman	A
	- i. e. 527	- i. e. 552		- i. e. 569			

BBBGDDAAAAAAAA táblázat

Deman	Roitheachtach		Aonghus	Fiachadh		Eau-	
	ír király	Maoin	ír király	ír király	Smiorgoill	bothadh	A
	- i. e. 747		- i. e. 782	- i. e. 821			

BBBGDDAAAAAAAA táblázat

Eau-	Tighearnmas		Eithrial	Irial	Ereamhon		
bothadh	ír király	Follagh	ír király	ír király	ír király	Mileadh	A
	- i. e. 916		- i. e. 969	- i. e. 989	- i. e. 1002		

BBBGDDAAAAAAAA táblázat

Mieladh	.....	Bile	.....	Breogan	.....	Bratha	.....	Deaghata	.....	Earchada	.....	Aldoid	.....	Nuadhat		A
---------	-------	------	-------	---------	-------	--------	-------	----------	-------	----------	-------	--------	-------	---------	--	---

BBBGDDAAAAAAAA táblázat

Nuadhat	.....	Nenuaill	.....	Eimhear Glas	.....	Agnonfinn	.....	Lambfinn	.....	Agnamhan	.....	Tait				A
---------	-------	----------	-------	--------------	-------	-----------	-------	----------	-------	----------	-------	------	--	--	--	---

BBBGDDAAAAAAAA táblázat

Tait	.....	Ogamon	.....	Beoghmon	.....	Eibher Scot	.....	Sru	.....	Easru	.....	Gaodhal Glas	.....	Niul		A
------	-------	--------	-------	----------	-------	-------------	-------	-----	-------	-------	-------	--------------	-------	------	--	---

BBBGDDAAAAAAAA táblázat

Niul	.....	Fenius Farfaidh	.....	Boath	.....	Magóg	.....	Jáfet	.....	Noé	.....	Lámekh	.....	Matuzsálam		A
------	-------	-----------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-----	-------	--------	-------	------------	--	---

BBBGDDAAAAAAAA táblázat

Matuzsálem ..... Hénok ..... Járed ..... Malaéel ..... Káinán ..... Enós ..... Szet ..... ff ... Ádám
 ▢
 v ... Éva

BBBGDDAAAAAAAAAAAAAAAAAAAA táblázat

Hg. Wessexi Adelred -1016 fífi Edgar -975 fífi Edmund -940 fífi I. Edward angol király
lásd: BBBAADA

BBBGDDI táblázat

Emma normann hgnó -1052 fífi Richard normann hg., lásd: BBBGDDJ

BBBGDDJ táblázat

[illegible]

BBBGDE táblázat

Gascogne-i	Gascogne-i	Gascogne-i	Hg. Aqu-i	Hg. Aqu-i	Hg. Aqu-i	
Garcia	fifi	Sancho	fifi	Sancho	fifi	
			taniai N.	fifi	taniai Lupo	fifi
						taniai Waifert
					-819	-768

BBBGDDEE táblázat

Hg. Aquitaniai Waifert	Hg. Aquitaniai fifi	Hg. Aquitaniai Hunold fifi	Hg. Aquitaniai Eudis fifi	Hg. Aquitaniai Boggis fifi	A
-768	-774	-735	-688		

BBBGDDEEA táblázat

				Chilperic	Chlotar
				ff frank király	fifi frank király
				-584	lásd: BBBAALACAB
	ff	Charibert	fifi		
	fl	király	frank király	□	
		-628	-628	fl	
Hg. Aqu-i				~	Fredegundis
taniai	□				-597
Boggis	fl				
-688	fl				
	~	Gascogne-i	Gascogne-i		
		Gizella	fifi Amand		

BBBGDDEEA táblázat

Angoulême-i	Angoulême-i	Angoulême-i	Angoulême-i	Angoulême-i
Wulgrin	fifi Vilmos	fifi Foulques	fifi Geoffroi	fifi Vilmos
-1140	-1118	-1089	-1048	-1022

BBBGDI táblázat

Angoulême-i	Angoulême-i	Angoulême-i	Angoulême-i	Angoulême-i
Vilmos	fifi Arnaud	fifi Vilmos	fifi Alduin	fifi Wulgrin
-1022	-1001	-962	-916	-886

BBBGDIA táblázat

					ff	Hg. Szász Albrecht lásd: BBBAl
			Orlamünde		ff	
			Siegfried		fif	Hermann
			-1206		□	-1176
					fl	Gr. Winzenburgi Zsófia
					~	lásd: BBBAl
		Orlamünde				
	ff	Hermann			□	
	fl	-1247			fl	
	fl				fl	
	fl				fl	Valdemár
	fl				ff	dán király
	fl		Zsófia dán		fl	lásd: BBBAE
	fl		királylány	□		
	fl		-1211		fl	Novgorodi
	fl				~	Zsófia
	fl					lásd: BBBAE
Orlamünde						
Hermann						
-1283						
	□					
	fl					Hg. Meráni
	fl				ff	Berthold
	fl		Meráni		fl	lásd: BBBAA
	fl		Ottó		□	
	fl		-1218		fl	
	fl				~	Wettini
	fl					Ágnes
	fl	Andechsi				lásd: BBBAA
	~	Beatrix				
		-1271				
						Fülöp
					ff	német király
			Staufi		fl	lásd: BBBAl
			Beatrix		□	
			1198-1271		fl	Bizánci
					~	Iréne
						lásd: BBBAl

BBGG táblázat

Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A
Ottó bajor hg. 1206-1253	ff Lajos bajor hg. 1174-1231	ff Ottó bajor hg. 1117-1183	ff Gr. Loozi Ágnes -1192	ff Gr. Wittels- bach Ottó -1156	fifi Lengelfeldi Ejlíka -1170	fifi Gr. Scheyerni Eckehard -1091	A

BBBGI táblázat

Gr.Sche- yerni Eckehard fífi -1091	Gr. Kels- burgi Ottó fífi -1080	Gr. Kels- burgi Ottó fífi -1036	Ber- thold fífi -982	Ber- thold fífi -978	Amulf pala- tinus fífi -959	fífi Amulf Sváb	ff -907 □ ~	Ögr. Karintiai Liutpold Kunigunda
---	--	--	----------------------------	----------------------------	--------------------------------------	-----------------------	----------------------	--

BBBGIA táblázat

Gr. Loozi Arnold fífi (1147)	Gr. Loozi fífi Arnold □ fífi ~	Gr. Loozi Emmon fífi Hormesi Ermengarde	Gr. Loozi Gislebert fífi	Gr. Loozi Ottó
------------------------------------	---	--	-----------------------------	-------------------

BBBGIE táblázat

rienecki grmő fífi Gr. Rienecki Gerhard 1084-1106

BBBGIF táblázat

									Henrik bajor hg. lásd: BBBGCC
								Henrik bajor hg. 1100-1139	ff □ fífi ~
								Hg. Szász Wulfhilda lásd: BBBGCD	
								Lothár német- római császár 1075-1137	ff fífi □
								Gr. Nordheimi Richenza -1141	ff ~
								II. Henrik angol király lásd: BBBGD	
								Guyenne-i Eleonóra lásd: BBBGD	
								Frigyes sváb hg. lásd: BBBGC	
								Gr. Saar- brückeni Ágnes	fífi
								Gr. Würzburgi Berthold lásd: BBBAK	
								Szász Berta lásd: BBBAK	

BBBGJ táblázat

	ff	Gr. Supplin-	Supplin-
Lothár német-	fl	burgi Gebhard	burgi Bernhard
római császár	□	-1075	(1052)
1075-1137	fl	Gr. Formbachi	
	~	Hedvig	
		lásd: BBBGCG	

BBBGJC táblázat

	ff	Gr. Nordheimi	fifi	Gr. Nordheimi	fifi	Gr. Nordheimi	fifi	Gr. Nordheimi
	fl	Henrik		Ottó		Bernhard		Siegfried
	fl	-1101		-1083		-1040		-1004
	fl							
Gr. Nordheimi	fl							
Richenza	□							
-1141	fl			Braunschwei-				
	fl		ff	gi Ludolf	fifi	Bruno	fifi	Bruno
	fl	Braunschwei-	fl	-1038		-1006		-972
	~	gi Egbert	□					
		-1068	fl	Fríz				
			~	Gertrúd				

BBBGJD táblázat

Gr. Saarbrüc-	fifi	Gr. Saarbrüc-	fifi	Gr. Saarbrüc-	fifi	Gr. Luxem-	fifi	Gr. Luxem-
keni Frigyes		keni Sigbert		keni Sigbert		burgi Frigyes		burgi Siegfried
-1135		-1115		-1085		-1019		-998

BBBGJK táblázat

				Gr. Nürnbergi	Gr. Nürnbergi	
			ff	Frigyes	fifi	Konrád
			fl	-1297		-1261
			fl			
		Gr. Nürnbergi	ff	Frigyes		Hg. Szász
			fl	-1332		Albrecht
			fl		ff	-1261
			fl	Szász	fl	
			~	Ilona	□	
		Gr. Nürnbergi		-1309	fl	Hg. Tübingiai
		Hohenzollern	□		~	Ágnes
	ff	Albrecht	fl			-1297
	fl	-1361	fl			
	fl		fl			
	fl		fl			Hg. Karintiai
	fl		fl		ff	Meinhard
	fl		~	Hohenzollern	fl	lásd: BBBAO
Gr. Nürnbergi	fl			Margit	fifi	Albrecht
Margit	□			-1348		-1292
1359-1402	fl					fl
	fl					~
	fl					Wittelsbachi
	fl					Erzsébet
						lásd: BBBAP
				Hennebergi		Hartenbergi
		ff		Henrik	fifi	Berthold
	fl	fl		-1347		-1340
	fl	fl				-1284
	fl	fl				
	~	Hildburghau-	□			
		sen-Schmal-	fl			
		kaldeni	□			
		Zsófia	fl		ff	Brandenburgi
		-1372	fl		Hermann	
			~	Brandenburgi	fl	lásd: BBBA
				Judit	□	
				1301-1353	fl	Habsburgi
					~	Anna
						lásd: BBBA

BBBH táblázat

				Schweidnitz			
				ff Bolezló			
			Münsterbergi	fl lásd: BBBC			
		ff Bolkó		□			
		fl 1301-1341		fl Brandenburgi			
		fl		~ Beatrix			
	Münsterbergi	fl		lásd: BBBC			
	ff Miklós	□					
	fl -1358	fl					
	fl	fl					
Münsterbergi	fl	fl	Csák	Trencsényi	Trencsényi		
Bolkó	□	~ Gutha	fifi -1342	fifi Csák Máté	fifi Csák Péter		C
1349-1410	fl			1260-1321	(1265, 1284)		
	fl						
	fl						
	fl						
	~ Leuchtenburgi						
	~ Ágnes						
	-1370						

BBBK táblázat

		Trencsényi	Gr. Csák	Csák fia			
	ff Csák Máté	.....	Ugrin	.....	Előd vezér		
Trencsényi	fl -1254		(1146)	(1046)	(896)		
Csák Péter	□						
(1265, 1284)	fl						
	~ Margit						
	(1276)						

BBBKC táblázat

					Oppeln-Ratibori		
				ff Meskó			
				fl 1246			
			Beutheni	□			
		ff Kázmér		fl Mazóviai			
		fl -1312		~ Jutta			
		fl		1226-1257			
		~ Ilona					
		-1322					
	Koseli	fl					
ff Boleszláv	□						
fl -1355	fl						
fl	fl						
Koseli	fl	Ögr. Brand-	ff				
Eufémia	□	~ denburgi Be-	fl	lásd: BBBA			
-1411	fl	atrix -1316	□				
fl			fl	Gr. Henne-			
fl			~ bergi Jutta				
~ Sternbergi		Sternbergi		lásd: BBBA			
Margit	fifi	Jarosláv					
-1358							

BBBL táblázat

Rozgonyi Miklós fífi Rozgonyi László fífi Rozgonyi Rejnold (1270)

BBEI táblázat

Szent- györgyi Péter (1369)	fífi	Szent- györgyi Péter (1343)	fífi	Szent- györgyi Abych (1343)	fífi	Szent- györgyi Abych (1343)	fífi	Szent- györgyi Sekus (1217)	fífi	Szent- györgyi Tamás (1216)	.....	Hunt- Pázmán nemzetség
--------------------------------------	------	--------------------------------------	------	--------------------------------------	------	--------------------------------------	------	--------------------------------------	------	--------------------------------------	-------	------------------------------

BBEM táblázat

Maróthi Magdolna (1558)	fífi	Maróthi Lajos (1461)	ff fl □ fl v	Maróthi László (1438)	fífi	Maróthi János (1405,1435)	fífi	Maróthi Mihály (1319)	fífi	Maróth István (1319)	.....	Gutkeled
												Ujlaky N.

BBF táblázat

Frangepán Bernát (1493)	ff fl □ fl v	Frangepán István (1416,1453)	fífi	Frangepán Miklós (1393, 1431)	ff fl □ v	Frangepán János (1359, 1393)	ff fl □ v	Frangepán István (1359, 1388)	ff fl □ v	Frangepán Stubenberg Kata (1361,1406)	A

BBM táblázat

Frangepán István (1359, 1388)	fífi	Frangepán Bertalan (1334,1361)	fífi	Frangepán Frigyes (1310, 1332)	fífi	Frangepán Dömény (1280, 1316)	fífi	Frangepán Frigyes (1248,1288)	fífi	Frangepán Guidó (1193, 1232)	fífi	Frangepán Jerindó (1209)	A
-------------------------------------	------	--------------------------------------	------	--------------------------------------	------	-------------------------------------	------	-------------------------------------	------	------------------------------------	------	--------------------------------	---

BBMA táblázat

Frangepán Jerindó (1209)	fífi	Frangepán Bertalan (1163, 1197)	fífi	Frangepán Dömény (1118-1166)	fífi	Frangepán Krescenc (1093, 1117)	fífi	Frangepán Krescenc (1060, 1085)	fífi	Frangepán Leó (1014)	A
--------------------------------	------	---------------------------------------	------	------------------------------------	------	---------------------------------------	------	---------------------------------------	------	----------------------------	---

BBMAA táblázat

Frangepán Leó (1014)	.....	Frangepán Miklós (606)	.....	Pierleone	.....	Anicia nemzetség
----------------------------	-------	------------------------------	-------	-----------	-------	------------------

BBMAAA táblázat

					István de ff	László de	
				ff	Máriáss □	Márkusfalva	A
			Máriáss fl	-1516	~	Cseh Anna	B
		ff	Ferenc □				
		fl	-1526	fl	Csáholyi	Csáholyi	
		Máriáss fl		~	Lúcia fifi	Sebestyén	C
	ff	Pál □					
	fl	-1587	fl				
Máriáss			Pongrácz	Pongrácz	Pongrácz		
András	□		Zsófia fifi	Dénes fifi	Mihály		E
1558-1608	fl						
	fl	Sighér					
	~	Anna					

László de Márkusfalva fifi	György de Márkusfalva	ff fl □ fl ~	László de Gömör fifi (1417) Máriás fifi (1344) István fifi (1327) Márk A
		Veres Bora	

Márk fífi Márk fífi	Gala de Szepes ..... Lehel vezér
-1279	(1200)

					Cseh László	Cseh fi	Péter	
				ff				
				Csehfl				
				János	□			
Cseh	Cseh			fl	Ország	ff	Ország	László, lásd: BB
Anna	fi			fl	Magdolna	fl	(1484, 1493)	
	Zsigmond			□				
				fl				
				Petrovics		fl	Maróthi	
				Anna	□	✓	Magdolna, lásd: BB	
							(1558)	

	Csáholyi	Csáholyi	Csáholyi	János de	Péter de	Gr. Po-
	fő	fő	fő	fő	fő	nith
	László	István	Sebestyén	Chahol	Chahul	Ábrahám
	(1427)	(1410)	(1367)	(1343)		(1277)
Csáholyi						
Sebestyén						
	□					
	fő	Jákófi				
	~	Margit				

			Pongrácz		Nagy-	Nagy-	Nagy	A
		ff	Dénes	fifi	mihályi fifi	mihályi fifi	mihályi	
		fl			Pongrácz	Mihály	András	
		fl						
	Pongrácz	fl						
	ff	□						
	fl	(1460)			Báthori			
Pongrácz	fl			ff	István			
Mihály	□		Báthori	fl	lásd: NFE			
	fl		Anna	□				
	fl							
	∨	Páni		∨	Thuróczy	Thuróczy		
		Kata			Orsolya fifi	Benedek		

Nagymihályi András	ff	Jakó (1249)	.....	Kaplon nem
	□			
	~	Zobozlói Kata	fifi	Zobozlói Péter

BCEA táblázat

Görgey Margit	ff	Görgey Kristóf (1567, 1589)	fifi	Görgey Lőrinc (1548, 1558)	fifi	Görgey László	fifi	Görgey Miklós	A
	fl								
	fl							Chetneki László	I
	□		Chetneki László	ff	Chetneki Bernát	ff	□		
	fl	Chetneki Zsófia	fl			~	Zudar Anna	J	

BD táblázat

Görgey Miklós	fifi	Görgey Benedek (1450)	fifi	Görgey László	fifi	Görgey Illés	fifi	Görgey Arnold (1312)	fifi	Görgey Illés (1278)	A
------------------	------	-----------------------------	------	------------------	------	-----------------	------	----------------------------	------	---------------------------	----------

BDA táblázat

Görgey Illés (1278)	fifi	Görgey Jordán	fifi	Görgey Arnold
---------------------------	------	------------------	------	------------------

BDAA táblázat

Chetneki László	fifi	Chetneki András, lásd: PM
-----------------	------	---------------------------

BDI táblázat

Zudar Anna	fifi	Zudar Jakab (1442, 1470)	fifi	Zudar Jakab -1422	ff	fl	Péter dic- tus Zudar (1354, 1378)	ff	fl	□	Zudar Domokos (1347)	fifi	Dénes de Bulch	fl	Kállay Kata	fifi	Egyed comes de Zaboles	fifi	Ubul de genere Bolog-Siman

BDJ táblázat

